

Ásatások az erődsdi őstelepen.

(1907—1912.)

— I. Közlemény. —

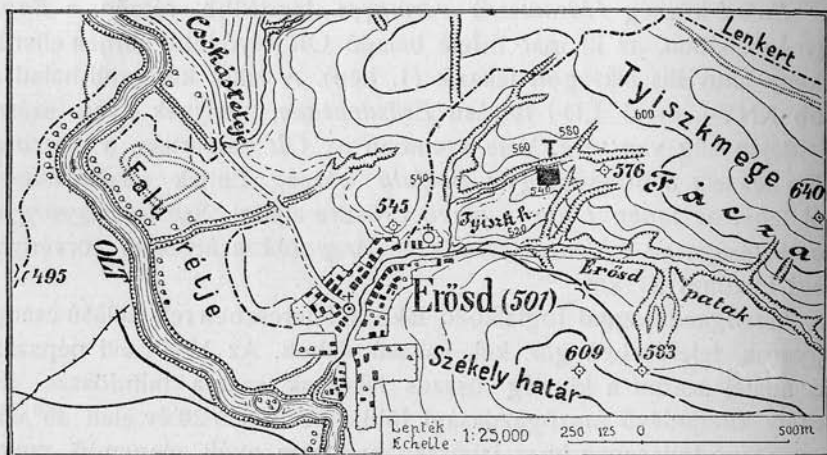
Erősd község *Háromszék vármegye* legdélibb részén, a *Baróti* hegység aljában, az itt már É-felé haladó *Olt* folyó jobb partján elterülő keskeny alluviális síkságon fekszik (1. kép). A falun keresztül halad az előbb KNY-i majd ÉD-i folyású *Erősdpataka*, melynek nyári szárazság idején alig van vize. Vele szemben az *Olt* balpartján, a *Barcaság* szélén fekszik a brassómegyei *Botfalú* község. Ennek vasúti állomásáról lehet az innen 7 km-re fekvő Erősdre eljutni. *Sepsiszentgyörgytől* való távolsága az *Előpatak fürdőn* és *Árapatakon* átvezető törvényhatósági közuton 21 km.

Mezőgazdasággal foglalkozó lakószai felerészben ref. vallású csángó magyarok, felerészben gör. kel. vallású oláhok. Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a község összes lakóinak száma mindössze 481. Csekély kiterjedésű mezőgazdasági földje az utolsó 20 év alatt 35%-kal meggyarapodott szorgalmas lakosságának nem nyújt elegendő megélhetést. Azért közülök sokan *Botfaluban*, mint czukorgyári és mezőgazdasági munkások szerzik meg kenyerüket. Az asszonyok és leányok, miként a szomszédos *Árapatakán* és *Hidvégen* is, régebb idő óta foglalkoznak varrottasok készítésével. Ezen háziipari foglalkozás csinos készítményei, melyeket árapataki varrottasok néven, távolabbi vidéken is ismernek, újabb időben egyik brassói kereskedő útján legnagyobb részt Romániában kerülnek eladásra.

Erősd község határában és legközelebbi szomszédságában több őskori telep van. Ennek a dolgozatnak a feladata a községtől ÉK-i irányban, tőle alig egy km.-nyi távolságra, a gör. kel. templom mögött fekvő *Tyiszkhegyi őstelep* ismertetése. A *Tyiszkhegy a Baróti hegység* előhegyeinek egyik magaslata. Legmagasabb pontja a tenger színe felett 558 m. Relatívus magassága a község felett 57 m. Tetejéről a *Barcaság* medencéjének legnagyobb részét át lehet tekinteni. DK-felől az *Olt* áttörése feletti *Vecer* nevű előhegy, Ny-felől a *Csókástető* fedi. Mindkét magaslat az *Olt* folyásáig nyúlik előre. A kettő között a gyenge ívben kiszélesedő s ÉK-felé az *Erősdpatak* mentén is kissé hátratólt alluvialis

síkság felett foglal helyet az É-ről, D-ről és Ny-ról hatalmas vízmosásos árkok által körülhatárolt *Tyiszkhegy*. ÉK-ről az 576 m. tengerszín feletti magasságú *Felsőtyiszk* nevű magaslattal egy 58 m. hosszú és legkeskenyebb részén csak 4–5 m. széles földnyak kapcsolja össze. A földnyak legmélyebb pontja 549 m. tengerszínfeletti magasságával az östelep legmagasabb pontjához viszonyítva 9 méterrel alacsonyabb.

A *Tyikszehegy fekvéséről és környékéről* a *Dolgozatok-Travaux* 1911. évi folyamában a 176. lapon közölt általános térképen kívül jelen közlemény 1. és 2. sz. képe nyújt felvilágosítást. Az 1. sz. kép az 1 : 25000 léptékű katonai térkép és a sepsiszentgyörgyi m. kir. erdőhivatal

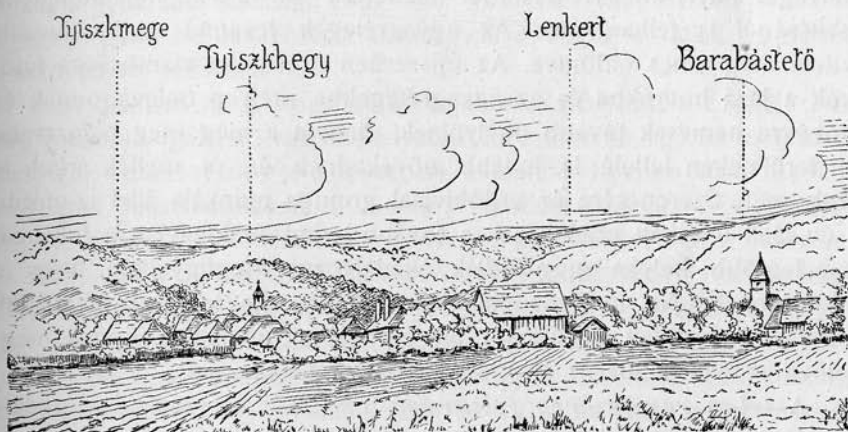

1. kép. A Tyiszkhegy környékének térképe

Fig. 1. Plan des environs du Tyiszkhegy

által az erősi ref. és gör. kel. egyház közös véderdejének rendszeres gazdasági üzemtervéhez készített 1 : 2880 léptékű helyszínrajz adatai alapján, a 2. számú távlati kép pedig *Botfalu* község határában, az *Olt* balpartjáról készített fényképfelvétel alapján készült. A *Tyiszkhegyet* É-ről határoló vízmosásos árkot a falubeliek *Tyiszkárkának*, a DK-ít *Csorgóárkának* nevezik. Az erdészeti hivatal előbb említett üzemtervén a *Tyiszkárka Csernyi-árok* névvel van megjelölve. Mindkét árok vize az *Erődpatakába* ömlik. A *Tyiszkhegy* környékének térképén az östelep helye befekettített négyszöggel van megjelölve. A *Tyiszkhegy* É-i látképét a *Dolgozatok-Travaux* 1911. évi folyamában a 181. lapon, a 4. képen mutattam be. A kép balfelén van az előbb említett földnyak. A háttérben a *Vecer gerince*, a *Tyiszk* és a *Vecer* közt a *Barabástető* látszik. Ez utóbbin kanyarog felfelé az *Aldobolyba* vezető községi út.

Erőd környékén, a *Baróti hegységnek* a *Barcaság* felé nyúló előhegyein található **őskori telepek** közül a Tyiszkhegyivel egyidőben volt lakott az árapataki *Csulakkaréj*, a botfalvi *Gorgány* (Priesterhügel) és a szászhermányi *Käsberg* nevű magaslat. A *Csulakkaréj* Erődtől É-ra mintegy 3 km-re az Árapatakra vezető úttól jobbra, a *Retkes patak* torkolatával szemben fekvő hegykaréj. Ivben hajló meredek oldala és lapos fensíkja már messziről feltűnik. A *Gorgány* is, a *Käsberg* is az Ott balpartján magányosan álló egy-egy sziklaalapzatú dombocska. Mindkettő igazi „tanuhegy“. Erődtől délre az előbbi 3, az utóbbi 4—5 km. távolságra van. Ugyancsak ebből a korból valók a tyiszkhegyi teleptől ÉK-re alig másfél km. távolságra fekvő *Lenkert* nevű határré-

2. kép. Erőd községe a Tyiszkhegygel D-Ny-ról

Fig. 2. La commune Erőd avec le Tyiszkhegy, vue de S-W.

szen kútásás alkalmával talált festett edénytöredékek is. A felszínen végzett vizsgálataim segítségével az edénytöredékek eredetét, hogy vajon lakó telepből vagy pedig temetőből kerültek-e elő, nem tudtam eldönteni.

A *Baróti hegységnek* a *Háromszéki síkságra* K-felé nyúló magaslatain fekvő egykorú őstelepek közül Erősdhöz legközelebb van az *illyefalvi Forrósdomb*. A *Lenkerten* átvezető legrövidebb uton távolsága 6 km. Vannak helyszíni adatok, melyek arra mutatnak, hogy az őskor későbbi időszakában a telep körüli 3 km-es sugarú körben még a *Vecer-en*, a *Csókástetőn*, az árapataki *Fásbércen* és a *Retkespatak* melletti *Füzes-tér* feletti magaslaton is vannak őstelepek.

A Tyiszkhegy környéke **geológiai** szempontból is sok érdekes jelenséget tár fel. *Herbich*, *Neumayr*, *Buday*, *Lőrenthey*, *Pályfy* és leg-

utóbb *Kis Ernő* vizsgálatai alapján, melyeket szomszédos területeken, legfőképen pedig az árapataki *Rethesárok* feltárásaiban végeztek, — a terület geológiai képe meglehetősen tisztán áll előttünk.

A Tiszckhegy környéki vízmosásos árkok legmélyebb bevágódásaiban krétakori konglomeratumok ütik fel fejüket. Ezeknek felső szintje az *Olt* melletti alluviális síkság szintjével esik össze. A krétakori rétegekre a harmadkor levantei időszakában függőleges falban jól megálló, tekintélyes vastagságú, löszszerű, laza homokrétegek rakódtak le. A Tiszckhegyen a humusz alatti, szintén tetemes vastagságú, legfelső geológiai rétegek anyaga szabálytalan alakú mészkonkréciókkal átjárt sárga agyag, mely változó magasságokban kisebb-nagyobb terjedelmű kavics-padokkal van megszaggatva. A kavics-padok különböző nagyságú kőanyagát a tiszckhegyi ősember tűzhelyek és más agyagépítmények készítésénél is felhasználta. Az agyagrétegek levantei vagy diluviális eredete még nincs eldöntve. Az újjyszerűen szétágazó vízmosásos futó-árkok a laza homokba és az agyagrétegekbe mélyen belevágódnak és évről-évre nemcsak tovább mélyülnek, hanem a még meg nem támadott területeken felfelé is tovább növekednek és új mellék árkok is keletkeznek. Szerencsére az erdőhivatal gondos munkája által az utóbbi 20 év alatt létesített erdősítések a tovább terjedésnek ezeket a folyamatait a legtöbb helyen meg tudják akadályozni. Megfigyeltem, hogy a Tiszck-árok feneké, az Erősdpatakába való beszakadásán valamivel felül, az utolsó 6 év alatt körülbelől 80 cm-rel lett mélyebb. Ennek megfelelően mélyültek alá az árok fenébb eső szakaszai is.

A telep rendszeres feltárása céljából az ásatási engedély megadásáért az erőrdi ref. és gör. kel. egyházközségek vezetőségét és *Nagy György* m. kir. főerdőtanácsost, az elemi iskola tantermének az ásatás idejére való átengedéséért az iskolagondnokságát, állandóan tapasztalt, többirányú szíves támogatásukért *Csulak Zsigmond* erőrdi ref. lelkeszt, *Sándor Mihály* el. isk. tanítót és a községi előljárástól illeti elismerés. Különben a község minden lakosa, a kihez csak egy vagy más ügyben segítségért fordultam, mindig a legnagyobb készséggel állott rendelkezésemre. Az ásatások vezetésével való megbízásért a *Székely Nemzeti Múzeum* igazgató-választmányának, az ásatások céljaira felhasznált államsegélyösszegek megajánlásáért pedig dr. *Pósta Béla* egyetemi tanár, múzeumi országos felügyelőnek és a *Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének tartozom köszönettel*. Dr. *Pósta Béla* múzeumi orsz. felügyelőnek hálás köszönettel tartozom azért is, hogy a helyszíni munkálatok kivitele s az anyag feldolgozása tekintetében értékes tanácsaival és útbaigazításaival állandóan támogatott, valamint azért is, hogy ezen folyóirat lapjait megnyitva előttem, lehetővé tette, hogy **az ásatások eredményeit** egymásután következő közle-

ményekben, a mi viszonyaink között gazdagnak mondható illusztrációk kíséretében, tehessen közzé.

A mostani *első közlemény* a telep általános leírásán s az ásatás történetén kívül a telep stratigraphiájával foglalkozik. Magában foglalja a rétegek településének, a rétegekben talált ingatlan emlékeknek, épületromoknak és különböző agyagépítményeknek, az alsó szuvatréteghez tartozó három lakóháznak, továbbá a legelső település idejéből való erődítéseknek a leírását. A *második közlemény* a keramikából a cserépedényeket és tartozékait öleli fel. Rétegenkénti beosztásban előbb az egyes leleteket ismertetem, majd pedig összegezésképen az edények technikáját, típusait és díszítményeit jellemzem. A *harmadik közleményre* marad az agyagidolumok, agyagbélyegzők, agyagnehezékek és más agyagtárgyak, a csiszolatlan és csiszolt kőszerszámok, a csont és szarvasagancstárgyak, az ékszerek, a fémtárgyak s végül az állati és növényi maradványok leírása.

Itt említtem meg, hogy az ásatások eredményéről a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának, az ásatás anyagának bemutatása kapcsán, összefoglaló jelentésekben évenként beszámoltam. Ezek az *időleges beszámolások* a *Székely Nemzeti Múzeum évi jelentésében*,¹ kivonatosan a *Múzeumi és Könyvtári Értesítőben*² és a *Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége jelentéseiben*³ tétettek közzé. „*Háromszékmegyei praemykenaei jellegű telepek*“⁴ című tanulmányomban, valamint múzeumunk közönségét tájékoztató egyik ismertetésemben⁵ a háromszék-vármegyei egykorú telepek ismertetése kapcsán egynehány jellemző tárgy bemutatásával az 1910. év előtti erődsi ásatások legfontosabb eredményeit is összefoglaltam. Részben erről a tárgyról szól „*Festett edények az erődsi és oltszemi telepekről*“ című dolgozatom is.⁶

Régebbi kutatások. Az erődsi tyiszkhegyi⁷ őstelepről legelő-

¹ 1907-ről 15—19. l., 1908-ról és 1909-ről 39—43. l., 1910-ről és 1911-ről 50—61. l.

² 1911. évf. 185. l., 1912. évf. 174. l. —

³ 1907-ről 196—198. l., 1908-ról 205—206. l., 1910-ről 27—28. l., 1911-ről 33. l.

⁴ *Dolgozatok-Travaux* 1911. évf. 175—259. l.

⁵ Megjelent a *Székely Nép* 1911. évi 92—98. számában és különnyomatban. Sepsiszentgyörgy, 1911. 1—27. l.

⁶ Egy színes melléklettel és 3 képes táblával megjelent az *Arch. Ért.*-ben 1912. 57—66. l.

⁷ A *Tyiszk szó nyelvészeti értékéről* felvilágosítást óhajtván szerezni, kérésre dr. *Melich János* szíves volt a szó származására és jelentésére vonatkozólag közölni, hogy a Tyiszk szó szlávოსnak néz ki, s úgy első hallásra azt lehetne mondani, hogy az a szó lesz, a mi a tót sztyiszk (írva *stisk*, v. ő. magy. *toklász*,

szőr 1869-ban *Orbán Balázs* tesz említést. Bizonyára a községbeliektől nyert szóbeli adatok alapján írja, hogy a *Tgyis* (!) nevű helyen sok urnadarabot és tegezvasat találunk.¹ A telepről az első edénytöredékeket az 1895. év folyamán *Benkő András* erősi tanító ajándékozta a Székely Nemzeti Múzeumnak (Lelt. szám 27—1895).

Az 1905. és 1906. év folyamán *Herepei Károly* többrendbeli felhívására a nagyenyedi Bethlen-kollégium régiségtára részére *Csulak Zsigmond* erősi ref. lelkész, ezt megelőzőleg néhány éven át s azután is 1907-ig, felülről bemélyített 1—2 □ m. alapterületű aknában és a vizmosásos É-i part felől a telep kultúra rétegeinek omladékai között *Teutsch Gyula* brassói archaeologus végzett gyűjtéseket és kutatásokat.²

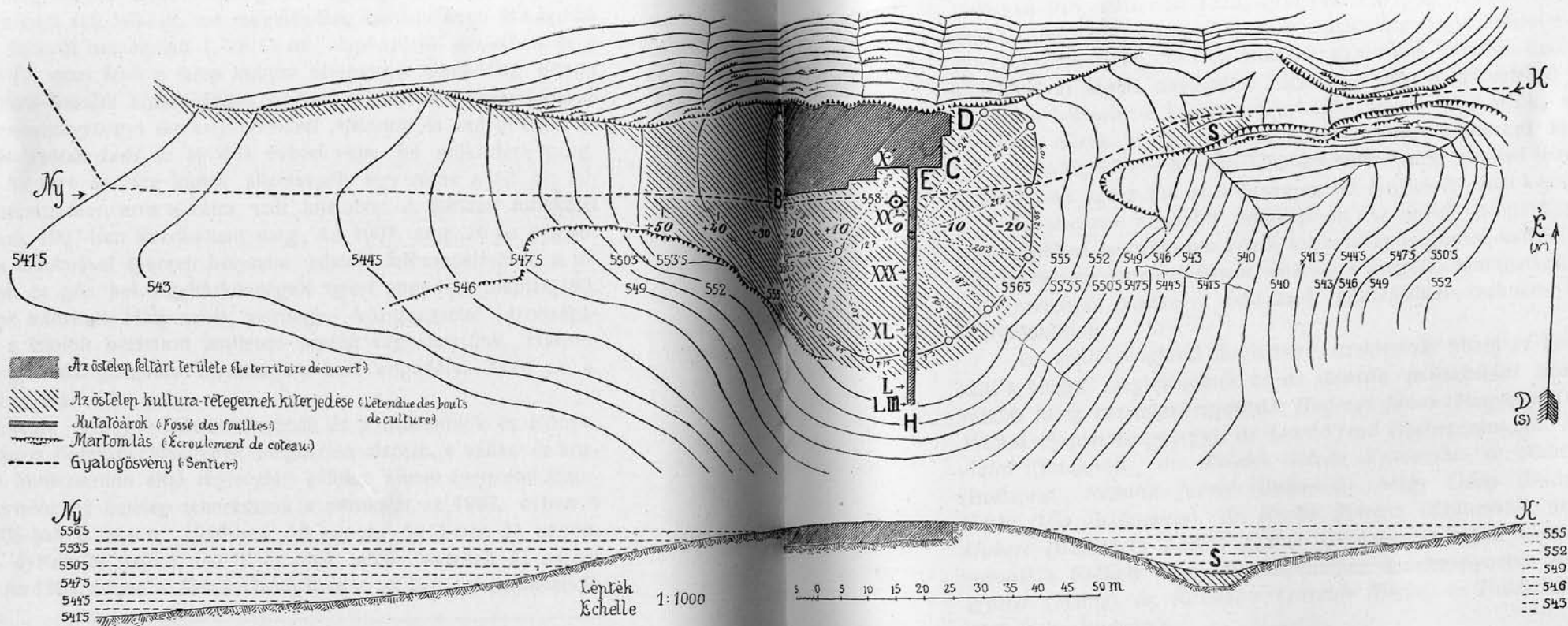
A sepsiszentgyörgyi *Székely Nemzeti Múzeum* az erősi **őstelep rendszeres feltárását** az 1904-ik évben vette fel működési programjába. Az erre az évre kiutalt államsegély egy része a 42. sz. felhasználási tervzetben erre a célra volt kijelölve. A feltárás munkáját azonban csak 1907-ben kezdhettem meg. Az 1907. aug. 20-án végzett próbaásatás alkalmával szerzett helyszíni adatok felhasználásával, a tulajdonos ref. és gör. kel. egyházközségtől nyert engedély alapján, 93. sz. a. kérést intéztünk Háromszék vármegye közigazgatási bizottságához, hogy a kijelölt befásított területen ásatást végezhesünk. Háromszék vármegye közigazgatási bizottsága a kért engedélyt 2426. sz. a. 1907. október 8-án adta meg.

A múzeum igazgató-választmányának és a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének megbízása alapján, a vallás- és közoktatásügyi Miniszterium által régiségtári célokra kiutalt évenkénti államsegélyek terhére, az őstelep feltárásának a munkáját az 1907. évben 5 napon, 1908-ban 8 napon, 1910-ben 18 napon, 1911-ben 21 napon, az 1912-ik évben 20 napon, az öt év alatt tehát összesen 72 napon végeztem. Az 1909. évben — fedezet hiányában — az ásatások szüneteltek.

szláv *sztoklasz*). A tót szó szorongás-t, tolongás-t jelent s így a hely neve „szoros” értelmű lehetne. Feltűnő azonban, hogy se a *Székely Oklevéltárban*, se *Zimmermann-Werner Urkundenbuchjában*, de még *Lipszky Repertoriumában* sincs meg sem Erőd, sem a Tyiszk név. Ép ezért, mert történeti adat nincs a névre s így nincs mire építeni, a helynevet megfejtani nem tudja. Lehet az is, hogy nem is szláv, miután a szó régibb története ki nem mutatható.

¹ A *Székelyföld leírása* III. K. Pest, 1869. 27. l. (*Orbán B.* a cserépedénytöredékeket csaknem mindig urnatöredékeknek nevezi; vasból készült tárgy a telepen még eddig nem került elő).

² Az ezekről közölt ismertetéseket a *Dolgozatok—Travaux* 1911. évi folyamának 9-ik lapján soroltam fel. Az *Arch. Ért.* 1904. évi folyamában a 222. lapon „Erőd” nevű magaslát hibás megnevezés. A magaslát, hol az őstelep van *Tyiszk-hegy*. Az *Arch. Ért.* 1906. évf. 375. lapján két helyen is Erőd helyett lelőhelyül *Élesd* van megnevezve.

A tyiszkhegyi őstelep helyszínrajza és a metszete K-M-i irányban
 Plan de situation et coupe de la station primitive du Tyszkhegy dans la direction E-W.

Az 1912. évi ásatások legnagyobb részét az *Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára* igazgatóságának felhívása alapján, nevezett intézet költségére folytattam. A kolozsvári múzeum birtokában levő ezen ásatási anyag kivételével az ásatások egész anyaga a sepsiszentgyörgyi *Székely Nemzeti Múzeum* régiségtárában van elhelyezve. A település rétegeinek sorrendjében leltározott ásatási anyag mennyisége, beleértve a külön kezelt szórványos leleteket is, a következő: az 1907. évben 176 drb., 1908-ban 915, 1910-ban 1278, 1911-ben 1331, az 1912-ik évben a kolozsvári múzeum részére 1427, a sepsiszentgyörgyi múzeum részére 287, összesen 5414 drb. Az ásatások alkalmával felszínre került tárgyakon kívül az ásatás anyagához tartoznak még a különböző objektumokról a helyszínén készített fényképfelvételek, alaprajzok, metszetek és egyéb rajzok. Az ásatások anyagának előbbi számszerű kimutatásában a fényképfelvételek után készített lenyomatok szintén benne foglaltatnak. Az egész idő alatt összesen 92 fényképfelvételt készítettem.

Az ásatások helyszíni munkájában, az anyag preparálásában és leltározásában tanítványaim közül többen segítségemre voltak. Itt is meg kell említenem *Horváth István* tanárjelölt megértő támogatását, a ki az első esztendő kivéve a feltárások munkájában csaknem állandóan közreműködött.

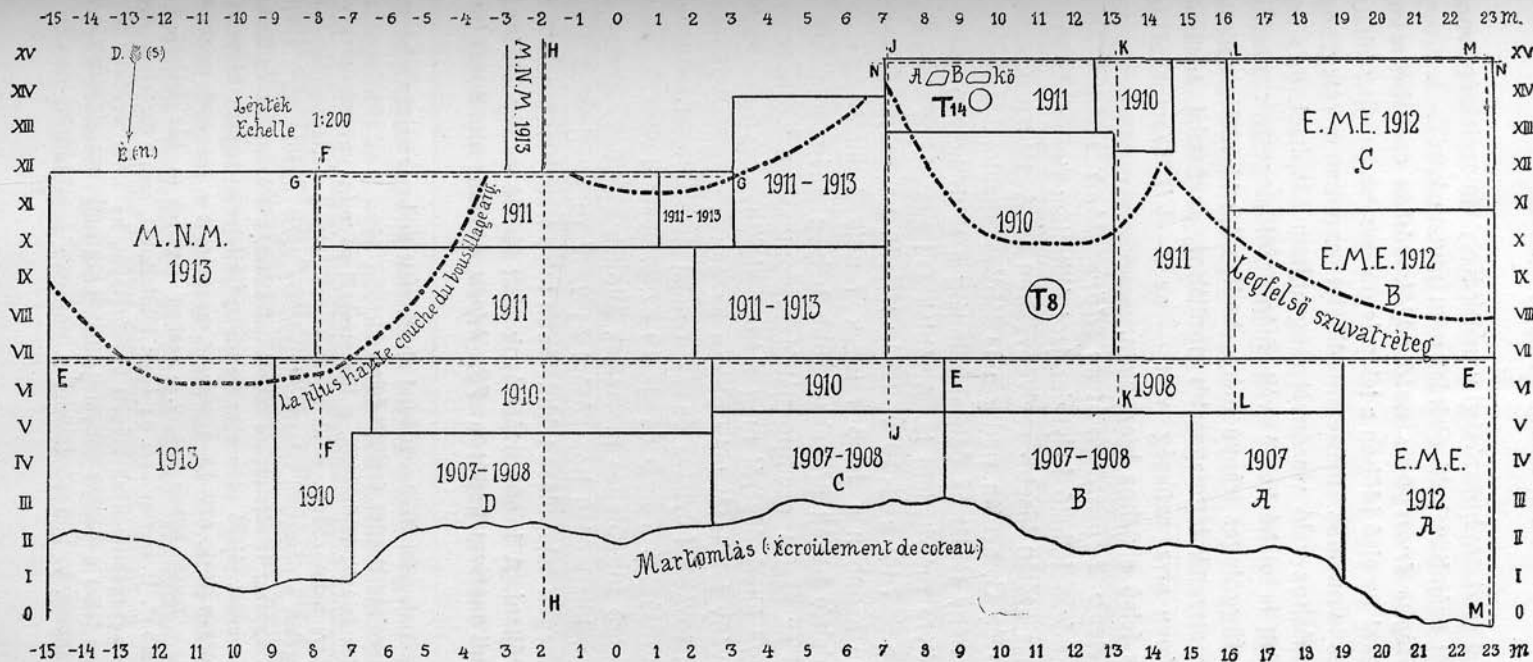
Az archaeológiával foglalkozó szakférfiak közül az ásatás ideje alatt a telepet megtekintették és **az ásatás munkáját** hosszabb-rövidebb ideig **tanulmányozták** *Bodrogi János* (Nagyenyed), *Csutak Vilmos* (Sepsiszentgyörgy), dr. *Darkó Jenő* (Debreczen), dr. *Herrmann Antal* (Budapest), dr. *Kovács István* (Kolozsvár), dr. *Márton Lajos* (Budapest), *Mihalik József* (Budapest), *Nagy Géza* (Budapest), dr. *Pósta Béla* (Kolozsvár), dr. *Roska Márton* (Kolozsvár), dr. *Schmidt Hubert* (Berlin) és *Téglás Gábor* (Budapest); rajtuk kívül az ásatás anyagát a Székely Nemzeti Múzeumban tanulmányozták dr. *Bremer Walter* (Mainz), dr. *Kossinna Gusztáv* (Berlin) és *Palliardi Jaroslav* (Mährisch—Budwitz).

A telep leírása. A Tyiszk-hegyre az Erősdpataka mentén felfelé haladó utcán lehet eljutni. A gör. kel. templomot elérve a Tyiszkárka melletti gyalogösvényen É-ra, majd pedig a Tyiszkhegy ÉNy-i sarkán egy meredekebb és egy lankásabb szakaszon ÉK-i irányban már jó nagyra megnőtt, ültetett erdei fenyők árnyékában halad az utunk. A gyalogösvény iránya tovább DK-re, azután pedig egy nagyobb emelkedésen keresztül csaknem D-re fordul. Ott, a hol a hegy DNy-i lejtőjén az ösvény ismét É-i irányt vesz fel, kezdődik az őstelep nyugati széle. Eddig a pontig, mely a 3. számú helyszínrajz bal szélén Ny betűvel van megjelölve, az Erősdpatakától felvezető ösvény összesen 260 m. hosszúságú.

A Tyiszk-hegynek az a része, mely kultúra-rétegekkel van fődve, nemcsak a domb legtetejére, hanem a Ny-i lejtő egy részére is kiterjed. Az É-felöli martomlás omladékai között a szuvatréteg több helyen kibukik. Ezen természetes feltárásokból, valamint a kincskeresők és régiségkutatók által vájt gödrök anyagából következtetve meg lehetett állapítani, hogy a hegy fensíkján a telep mintegy 2200, a hegy Ny-i lejtőjén pedig 3200, összesen 5400 □ m. területet foglal el. Tehát körülbelül egy katasztrális hold terjedelmű. Az őstelep rétegvonalas *helyszínrajzának* (3. kép) elkészítése céljából előbb felmértem a hegy fensíkját, azután pedig a NyK-i irányban haladó ösvény vonalára támaszkodva a telep többi részét. A kitűzött fixpontokon át a rendelkezésemre álló legegyszerűbb eszközökkel megállapítottam az egymástól 1·5 m. magasságban haladó magassági görbék vonulási irányát. A hegy fensíkját az 556·5 m. magasságú görbe zárja körül. E fölé a rétegvonal fölé a telep legmagasabb pontja csak másfél méterrel emelkedik. A Ny-i oldal előbb meredeken, majd pedig lankásabban nyúlik lefelé. A telep legmélyebb pontja a Ny-i szélén 541·5 m. tengerszínfeletti magasságú, s így a mintegy 160 m. hosszúságban elnyúló telep legmagasabb és legmélyebb pontja közti különbség 16·5 m. A teleptől K-re meredek oldalon lehet a Tyiszk-hegyet a Felső-Tyiszkkel összekötő 58 m. hosszú földnyakra lejutni. É-felé a vízmosásos árok oldalát sűrűn egymás mellé húzott görbék jelölik. Ezen az oldalon, a hegy fensíkjá alatt függőleges irányban, az árok feneké 42 m. mély, az árok oldala pedig 58 m. A rajzon térkimélés céljából nem tüntettem ki sem az árok fenekét, sem pedig a tulsó martot. Az árok mai szélessége, a megéjtett mérések szerint, 80 m.-t tesz ki. A D-i árok csak ott válik ilyen meredekké, a hol ÉK-re és É-ra fordulva a földnyak D-i szélén véget ér. Ezen a helyen az árok feje csaknem függőleges falban végződik.

A telep egész területét a *vízszintes irányban való kiterjedés* szerinti tájékozódás céljából még az ásátás kezdetén az É-i martomlás fővonalával párhuzamosan haladó *hosszúsági vonalakkal* és erre derékszögben álló *szélességi vonalakkal* négyzetalakú területekre osztottam be. A hosszúsági vonalakat az É-i martomlás szélétől az I-től LIII-ig terjedő római számokkal, a szélességi vonalakat pedig az ásátás kezdetén felvett 0 ponttól Ny-ra pozitívus, K-felé pedig negatívus arabs számokkal jelöltem meg. A 3-ik számú *helyszínrajzon* a X, XX, XXX, XL és L számú hosszúsági s a — 20, — 10, 0, + 10, + 20, + 30, + 40, + 50 számú szélességi vonalak helye meg van jelölve. A 4. számú *képen*, mely a feltárt területek helyszínrajzát mutatja be, ez a beosztás a maga teljességében szemlélhető. A feltárt terület É-i szélét (a kép alján) az I, D-i szélét (a kép felső szélén) a XII és XV számú hosszúsági vonal határolja, K-i végét a — 15, Ny-i végét a + 23 számú

A feltárt területek helyszínrajza és a legfelső szuvaltréteg D-felöli, külső határvonala
 Plan de situation des territoires découverts et ligne extérieure de démarcation de la couche du boussillage argileux, de S

4. kép. — Fig. 4.

A szaggatott vonalakkal jelzett függőleges metszeteket lásd az alábbi képeken :

Les coupes verticales indiquées par lignes saccadées V. sur les figures suivants :

E—E—E = 78. A.; G—G = 67.; N—N = 35.; M—M* = 77.; L—L = 36.; K—K = 51.; J—J = 52.; H—H = 78. B.; F—F = 68.

A 66. képen látható hosszanti metszet a -8 és +1 közt a X vonalába esik.

La coupe longitudinale visible sur fig. 66. dans la ligne X entre -8 et +1.

szélességi vonal jelzi. A hosszúsági vonalak KNy-i, a szélességi vonalak az ÉD-i iránytól számbavehető eltérést nem mutatnak.

A *függőleges irányban való tájékozódás* czéljából a különböző mélységeket az első időben a telep legmagasabb pontján áthaladó, felvett vízszintes vonalhoz mértem. Mihelyt azonban a rétegeknek a rendjét és egymáshoz való viszonyát meg tudtam állapítani, ez a körülményessége miatt is nehézkessé vált mérés fölöslegesnek bizonyult. Ettől kezdve a függőleges irányú méréseknél, mint kiindulási ponthoz, a mindenkori metszetek legmagasabb pontjához, az őstalaj felületéhez és — a mint épen arra szükség volt — az I—VII számokkal jelölt rétegek alsó és felső síkjához igazodtam.

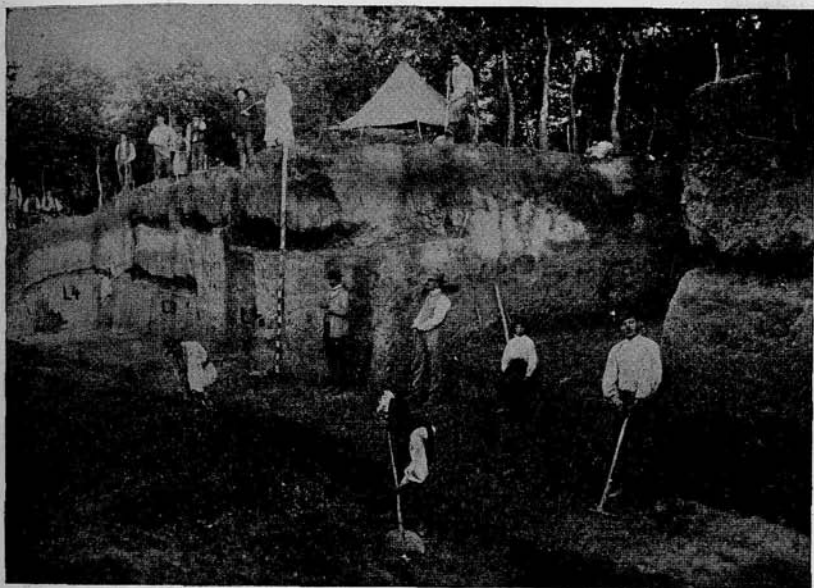
A *feltárások beosztásáról és időrendben való előhaladásáról* a 4. képen látható helyszínrajzot állítottam össze. Az ásatást az É-i martomlás szélén kisebb szelvényekben az A táblán kezdettem meg, majd a B és C, azután pedig a D táblára mentem át. Az 1908. évben mind a négy táblát az őstalaj szintjéig s több helyen abban is 15—20 cm. mélyre mélyítettem le. A táblák D-i szélén, az V és a V·5¹ vonal mentén, a — 7-től a + 19 vonaláig terjedő hosszúsági metszetet nyertem. Miután azonban a felső rétegek rendje felülről bemélyített aknákkal és oldalról bevájt üregekkel több helyen még mindig meg volt zavarva és az ásatás szempontjából legfontosabbnak mutatkozott *alsó szuvatréteg*² kiterjedéséről még eléggé tájékozódva nem voltam, egy újabb szelvény lefejtését még ebben az évben megkezdtem s azt az 1910. évben tovább folytatva és az őstalaj felületéig lemélyítve, a VII számú hosszúsági s a — 9 és + 19 sz. szélességi vonal irányában teljesen összefüggő függőleges metszetek állottak előttünk. Az ily módon nyert 28 m. kiterjedésű hosszúsági és 7—7 m. kiterjedésű kereszt szelvények a rétegek települése tekintetében több irányban tudtak biztos tájékozódást nyújtani. A későbbi ásatások alatt K-felé és Ny-felé tovább bővített hosszanti metszet képét a 78. képen A) alatt mutatom be. A

¹ A római számjegytől tizedes ponttal elválasztott arabs számjegy a hosszanti szelvények közti távolság tizedes értékeit fejezi ki.

² Az épületek faláról, tetőzetéről, a tűzhelyekről és más agyagépítményekről lehullott és egymásra halmozódott, élénk vörös színre kiégett sártapasz-darabokból kialakult laza-rétegeket a németből lefordított „*vörösre égett agyagréteg*“ kifejezés helyett, mely nem egyszer félreértésekre adott alkalmat, a Háromszék és Csikmegyében használt „*szuvat*“ tájszó után a „*szuvatréteg*“ kifejezést vettem használatba. *Szinyei Tájékoztató* (II. k. 619. l.) a szuvat „*megszáradt v. megégett sártapasz-darab, mely levált, v. leváló félben van, v. a melyet leverték (a ház faláról, a kemence oldaláról stb.)*“. E szerint sem az égett földfoltokat, sem a tűzhelyek, égető-kemenczék és más agyagépítmények kiégett agyagrétegét, ha azok eredeti helyzetükben vannak, nem lehet a *szuvat* szóval jelölni. Lásd még: *Czuczor—Fogarasi: A magyar nyelv szótára*, V. k. 1480. l.

hosszanti szelvény K-i szakasza, s a K-i keresztzelvény egy része a *Dolgozatok—Travaux* 1911. évfolyamában a 11. lapon közölt 5. számú képen is látható.

A 78. kép hosszirányú metszetén L_1 , L_2 , L_3 -mal jelölt alsó szuvatrétegbeli épületmaradványok vízszintes kiterjedése szabta meg a további ásatások beosztását. A telep rétegeinek szelvényenkénti továbbfejlesztését abba kellett hagynom, illetőleg, hogy a lakás maradványokat és az épületek alaprajzát a maga összefüggésében és teljes egészében lehessen tanulmányozni, a rétegek szelvényenkénti lefejtését csak az alsó szuvat-

5. kép. Az ásatás képe ÉNy-ról az 1910-ik évi feltárás utolsó idejében.

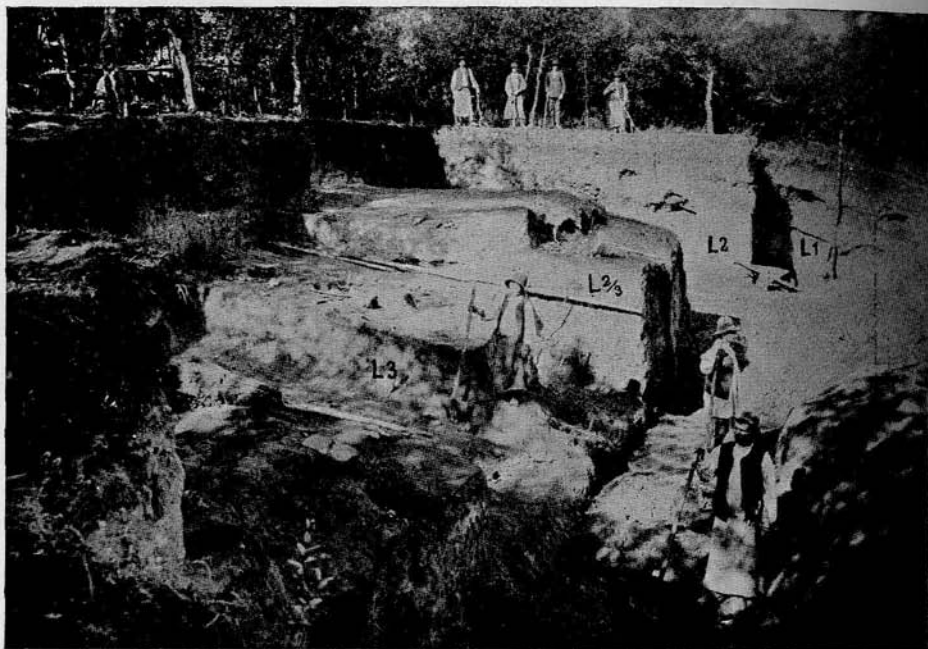
Fig. 5. Tableau de la fouille, de N—W, au dernier temps de l'ouverture en 1910.

réteg felső határáig folytathattam tovább. Kisebnek látszó kiterjedése miatt legelőbb az L_2 -vel jelölt lakóházhoz tartozó tábla feltárásához kezdettem. A 7-ik szelvény függőleges metszete után indulva, a tábla hosszúságát és szélességét 6—6 m.-nek vettem fel, de a felső rétegeket 3—3 m. széles szakaszokban fejtetem le. Mikor az alsó szuvatréteg lefejtése is megtörtént, kitűnt, hogy sem a Ny-i, sem a D-i oldalon a ház szélét még nem értem el. Ezért az L_2 -vel jelölt lakóházhoz tartozó maradványok feltárása és az épület teljes alaprajzának megismerése céljából ezt a táblát a Ny-i oldalon egy 3 m.-es, a D-i oldalon egy 2 m.-es újabb szelvényvel kellett kiegészítenem.

Ezen munkálatok rendjén a lakóház teljes alaprajzának megállapí-

tásán kívül, a cölöpök rendeltetéséről, a falak felépítése módjáról, a ház környékéről s a hulladékrétegek kialakulásáról is fontos adatokat és a további ásások rendjén értékesíthető hasznos utbaigazításokat nyertem. Az 5. sz. kép az ásítás munkáját abban az állapotban mutatja be, a mikor az 1910. évi ásítások befejezésével az L_2 -höz tartozó rétegek le voltak fejtve. A kép balfelőli része ugyanaz, mint a mely a *Dolgozatok—Travaux* 1911. folyamában látható (11. l., 5. sz. kép).

Az 1911. évben az L_3 -hoz tartozó rétegek lefejtése czéljából a

6. kép. Az ásítás képe K-ről az 1911-ik évi feltárás utolsó idejében.

Fig. 6. Tableau de la fouille de E, au dernier temps de l'ouverture en 1911.

— 8 és + 2 szélességi vonalak közt a XII sz. hosszúsági vonalig erjedő táblát, az 1912. évben pedig az L_1 -el jelölt lakóház feltárása lévén a legfőbb feladat, a + 16 és + 23 szélességi vonalak közt, a márt szélétől a XV sz. hosszúsági vonalig terjedő táblát vettem munkába. Mindkettő terjedelmét sikerült úgy megállapítanom, hogy az L_3 és L_1 lakóházak teljes alaprajza egyszerre volt feltárva s a szomszédos épületekhez tartozó rom-maradványok érintetlenül maradtak. Az 1913. évben a feltárás K-i végében ugyanazon módon történt meg az L_4 kijelölése és lefejtése is.

A + 2 és + 7 szélességi vonalak közti $L_{2/3}$ jegyű tábla hulladék-

rétegeit az utolsó 3 év alatt olyan időben fejtetem le, a mikor az állandóan alkalmazott munkásoknak egy részét az épületromok lefejtésének munkájában nem tudtam foglalkoztatni. A 6. kép az 1911. évi ásatások idejéből a telepet abban az állapotban mutatja be, a mikor az L₃ sz. tábla a lakóház padlójáig már le volt fejtve, az L_{2/3} munkája pedig megkezdődött.

A települési rétegek D-i irányban való kiterjedésének megismerése s az ásatás további munkabeosztásához adatok szerzése céljából az 1913. évi ásatás feladatához tartozott még a — 2 és — 3 közti területen, ÉD-i irányban a telep egész hosszában, egy 41 m. hosszú és 1 m. széles kutató árok feltárása. A kutató árokról készített fényképfelvétel a 7. képen, metszete és alaprajza a 78. képen B alatt látható.

A 3. képen A, B, C, D betűkkel jelölt és sűrűn bevonalkázott tábla az eddig feltárt területeket ábrázolja. Ehez csatlakozik EH-val megjelölve a most említett kutató árok.

Az őstelepnek eddig feltárt része, a legfelső rétegsíkjában mérve, összesen 515 □ m. területű. Leütve ebből az L₄ táblán az 1913. évben feltárt 71 □ m. területet (lásd a 4. kép bal szélén az MNM-el jelölt 1913. évi két táblát), összesen 444 □ m.-t tesz ki a telepnek az 1912. év végéig feltárt az a területe, melynek régészeti eredményeit ebben a tanulmányban ismertetem.

A) A rétegek települése. Ingatlan emlékek.

A rétegek általános települését, rendjét és egymáshoz való viszonyát az ásatás idején, a telep függőleges metszeteiről felvett rajzokon és fényképeken, továbbá az egyes rétegek vízszintes kiterjedését feltűntető alaprajzokon tanulmányozhatjuk.

A 4. képen kitüntetett szaggatott vonalakon végig haladó *hosszanti, függőleges metszetek* rajzát a 35., 67. képeken és 78. kép A jelzésű metszetén szemlélhetjük. Utalok még az 5. képen látható fényképfelvétel részleteire is. *A fontosabb rétegeknek a vízszintes síkban* való kiterjedését és a hozzájuk tartozó objektumok helyzetét a 4., 9., 79. és 70. számú képeken tanulmányozhatjuk. A metszetek rajzaiban a függőleges irányú kiterjedés léptéke a vízszintes léptékkal megegyezik. A reális szemléletet sokszor zavaró túlmagasításra sehol sem volt szükség.

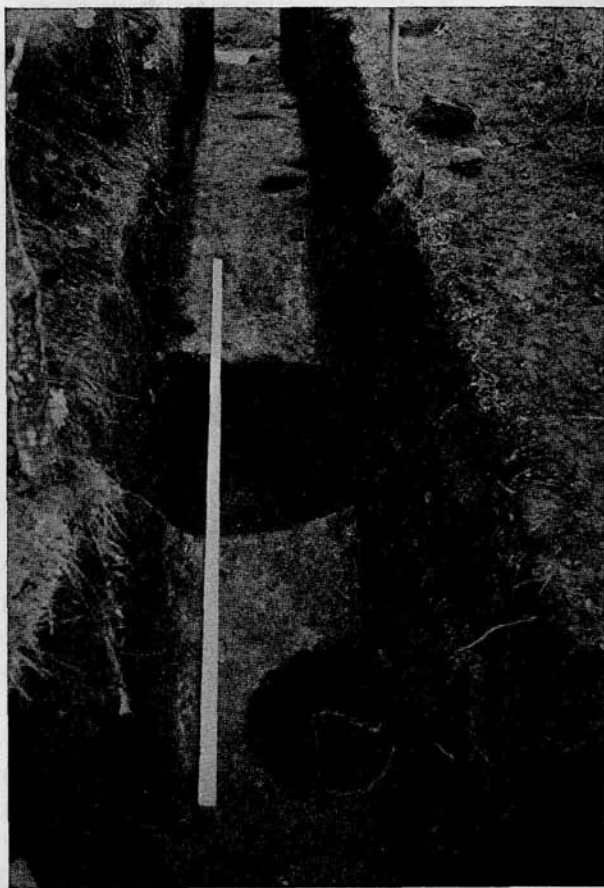
Mielőtt az egyes rétegek részletes leírását adnám, általános tájékozódás céljából a 78. képen bemutatott A és B alatti metszeteket kell ismertetnem.

Az egyik 38, a másik 41 m. kiterjedésben enged bepillantást az őstelep rétegeinek szerkezetébe. A telepnek a hegy fensíkján elterülő részét az A alatti hosszúsági szelvény a VII vonalában, a B alatti ke-

reszt-szelvény erre derékszögben a —2 vonalában metszi át (lásd 4. képet).

A telep kultúra-rétegei váltakozva zöldes-sárgás színű, úgynevezett terramare- és téglavörös színű szuvatrétegek. Mindezeket legfelül kettős tagozású humuszcéteg borítja.

A *terramare-rétegeket* legfőképpen a lakóházakból kikerült szemét, cserépdarabok, csont, szén és kagylóhéj, egy-egy szuvatdarab, a tűz-

7. kép. Az ÉD-i irányú kutató-árok képe D-felől.

Fig. 7. Tableau du fossé de recherche dans la direction N—S, vu de S.

helyek és edényégető kemencék nagymennyiségű hamuja és rétegenként elterített és elterült sárga agyag építi fel. Az agyag ugyanaz, mint a telep őstalaja. Helyenként csekély vastagságú meszes rétegek és kagylóhéj-rétegek is vannak benne.

A terramare rétegekre telepedett a házak és az égetőkemencék

összeomlása folytán a *szuvatrétegek* laza tömege. A szuvatrétegek vörös színükkel, mindkét metszeten, a nagyobb tömegű terramare rétegek fölött is dominálnak.

Bizonyos helyeken mindenik rétegben többé-kevésbé ép állapotban találunk tűzhelyeket, égetőkemencéket és más agyagépítményeket. Az alsó rétegekben nagyobb, a felső rétegekben kisebb számmal fellelhetők az omladék-földdel lazán kitöltött cölöpüregek. A szuvatrétegek alsó határán s gyakran a terramare-rétegekben is nagy területeket fekete színű, vékony, szenes rétegek borítanak. A metszeten, mint önálló réteg, jelölve van még a sárgás színű felső humusz és a feketés színű alsó humusz rétege is. Ez utóbbit is, közvetlenül a mai felső humusz alatt, a telep eddig feltárt egész területén megtaláljuk.

Mindezen régészeti jelenségeket a 78. képen megállapított kulcs szerint a különböző metszetekről felvett összes rajzokon egységesen megjelöltem. Az ásatás alkalmával felvett ezekből a metszetekből, alaprajzokból, részletraajzokból és fényképekből, melyeknek itt csak egy részét tudom illusztrációkban bemutatni, az őstelep modellje is megalkotható lesz.

Az előrebocsátottak alapján a 78. kép A) alatti metszetét a következőkben ismertetem: A föld mai színét sárgás, alább fekete színű televény föld borítja. Mindkettő telltve van a telep többi rétegeit is jellemző törmelékekkel. A felsőt *felső humusz*, az alsót *alsó humusz* névvel jelöltem meg. Az alsó humuszt a benne található nagyobb mennyiségű szuvatrögök alapján *legfelső szuvatrétegnek* is tekinthetjük. Az elhumuszodás következtében ebben a rétegben a szuvatrögök színe is inkább feketébe hajlik. A két réteg egyenlő vastagságban van kifejlődve és együttes vastagságuk 80 cm.-re tehető. A —2 és —1, az 1 és 3, továbbá az 5 és 8 közt ezen rétegek rendje régiségkutatók és kincskeresők által felülről régebbi időben bemélyített aknákkal meg van varva. Ez a megbolygatott föld rétegzavart idézett elő alsóbb rétegekben is.

Az elhumuszosodott rétegek alatt a 2 folyómétertől Ny-felé a metszet egész vonalán terramare réteg látható. Követve az alatta fekvő szuvatréteg undulációját, átlagos vastagsága 40 cm.-re tehető. Ezt a réteget jelöltem *felső terramare* névvel.

A metszet K-i felében 80—120 cm., Ny-felében 100—150 cm. mélységben kezdődik a vörös színével annyira feltűnő *felső szuvatréteg*. A —10 és —8 közt széthullott kisebb darabjaitól eltekintve, a —6 fm.-től a metszet Ny-i széléig mindenütt összefüggő egységes réteget alkot. Az E és F betűvel jelölt szakasza magasabb nivóban fekszik és vékonyabb, mint a G, J, K és M betűkkel jelölt vonulata. Az unduláció legfeltűnőbbben a 8. fm.-től Ny-ra eső szakaszában látszik. A 9 és 17 alatt jól kifejtett hullámhegyet, a 13 alatt pedig hullámvölgyet látunk. A G-vel jelölt szakaszban ehhez a réteghez tartozik a T₇-jegyű agyagépítmény.

A felső szuvatréteget az alatta következő *középső terramare* rétegtől csaknem mindenütt szenes és földes anyagból álló, fekete színű vékony réteg választja el. A stratigraphiai jelenségek felvételénél ennek a vonalában történt a két rétegnek egymástól való szétválasztása. A középső terramare réteg helyenként 150 cm.-t is meghaladó vastagságával az összes rétegek közt a legnagyobb tömegben van kifejlődve. Benne N és O felett, továbbá az F alatt, tetemes vastagságú, összefüggő, hordott agyagréteg van felhalmozva; az O feletti agyagréteget egy vékony, szenes réteg a vízszintes síkban kétfelé tagolja. Hordott agyag vékonyabb rétegekben még több helyen látható. A 17 alatt és attól balra a hordott agyag többrétegű. Ehhez a réteghez tartozik a —13 alatti, K-felé lejtő T₄₇-jegyű tűzhely. Itt tűnnek fel legelőbb a cölöpüreges is. Számuk azonban itt nagyon csekély. A metszetben —7, 1, és 4 alatt látható három cölöpüreg, kétségtelenül, a felső szuvatrétegben feküdt építmények tartozéka. A —6 és a 0 alatt egy-egy vízszintes gerenda ürege is meg van jelölve.

A milyen viszonyban van egymással a felső terramare és a felső szuvatréteg, épen olyan módon települt egymás fölé a középső terramare és az alsó szuvatréteg. Az *alsó szuvatréteg*, ellentétben a felső szuvatréteggel, nem összefüggő. Az alsó szuvatréteg alsó nivójában egymástól elkülönülten, egyidejűleg négy ház állott. Az összeomlás után a házak szuvatromjai is egymástól elkülönülve települtek le. Jobbról balra haladva az L₁-jegyű lakóház romjaiból kialakult szuvatréteg a 22 folyó métertől a 15·5 fm. ig terjed. Hozzá tartozik az őstalajig lemélyülő 65 és 208 sz. cölöpüreg. Az R melletti csekély mélységű hengeres üreg, mely szuvatromokkal szintén ki volt töltve, az alaprajzon (79. kép) 65b vel jelölt cölöpüreg felső része.

Az L₁-től K-re az L₂-vel jelölt szuvatréteg következik. Ezen a metszeten a 8 és 12 közt mindössze négy méter kiterjedésű. A hátrább következő metszeteken Ny-felé tovább is terjed úgy, hogy az L₁-től alig 1 m. széles köz választja el. Hozzá tartozik a 82, 66 és 65 számú cölöpüreg, valamint a T₆-jegyű, többször megújított tűzhely is. Ez utóbbinak az alja a valóságban rajta feküdt a szuvatréteg alatti, fekete színű rajzolt szenes rétegen. A metszeten, elnézésből, 20 cm.-rel magasabban, a szuvatréteg fölé van rajzolva.

A második lakás szuvatromjainak K-i végétől egészen az 0 fm.-ig az alsó szuvatréteg 8 m. hosszúságban meg van szakadva. Ezen a területen a középső és alsó terramare-réteg egymással közvetlenül érintkezik. Az 1-től a 4-ig terjedő szakaszokon a két réteget egymástól egy szenes réteg jól elválasztja.

Az alsó szuvatréteg harmadik szakasza L₃-mal van megjelölve. Egységes vonulata 7 m. kiterjedésű. Hozzá tartozik a 86 és 88a)

számú cölöpüreg. Szintén az őstalajba mélyed bele a —7 alatti cölöpüreg is, de ezen a metszeten csak a felső része látható. Száma, mint ezt a 79. kép feltünteti, 89.

Az L_3 lakóház szuvattömegét az L_4 lakóház szuvattömegétől, a mint az L_1 és L_2 közt is történt, alig 1 m. széles köz választja el egymástól. Maga a szuvathalmaz a —8-tól a —14-ig terjed. A metszeten négy helyen is látható kisebb megszakításai azokon a területeken vannak, hová a ház összeomlása alkalmával szuvatromok nem jutottak. Hozzá tartozik a 90, 91 és 280 számú cölöpüreg. Az L_1 , L_2 , L_3 és L_4 szuvatromjaival egyidőben települt le az L_1 -től Ny-ra fekvő és V betűvel jelölt szuvattömeg is, mely már az L_5 lakóház romjaihoz tartozik.

Az alsó szuvatréteg alatt, tőle a legtöbb helyen szenes réteggel elválasztva, közvetlenül az őstalaj felett, ismét terramare-réteg terül el. Ez az *alsó terramare-réteg*. Legvékonyabb a metszet nyugati végén (80 cm.), legvastagabb a —4 táján (160 cm.). Átlagos vastagsága 120 cm.-re tehető. A benne látható néhány cm. vastagságú és a szélein elvékonyodó fehér színű meszes rétegeken (H_8 felett és attól Ny-ra), hordott agyagrétegeken és szenesrétegeken kívül a —8 és —4 közt, továbbá a 15 és 16 közt, vékony szuvatréteget is láthatunk, mely ezen a két területen ezt a réteget kétfelé tagolja. Miután ennek a szuvatrétegnek terjedelme nagyon kicsiny s a benne található szuvatdarabok csak másodlagos fekvő helyen fekszenek, nem vehettem önálló rétegnek, de mint az alsó terramare alkotó elemét, *legalsó szuvatréteg* néven mégis megkülönböztettem. Ahol szükség volt rá, épen ezen réteg alapján, az alsó terramare-réteg felső és alsó színtáját, — különösen a bennük talált tárgyakkal külön való kezelése céljából, — szintén elválasztottam egymástól. Az alsó terramareban ezen a metszeten nagyobb mennyiségű hordott agyag csak mint az L_4 tartozéka a —14 és —9 közötti területen látható. A legelső település idejéből való s egyszersmind a metszeten látható régészeti jelenségek közt a legidősebb a 2 fm. alatti s közvetlenül az őstalajra épített T_{44} jegyű tűzhely. A cölöpök üregein kívül, a —8 és —7 alatt, mintegy 60 cm.-re az őstalajba mélyed belé az alsó terramare anyagával kitöltött H_8 jegyű hulladékgyűjtő. Az őstalaj felülete mindenütt el van egyengetve s az első település előtti ősi humusznak nincs semmi nyoma.

A telep összes kultura-rétegeinek együttes vastagsága átlagosan 38 m.-re becsülhető. Legvastagabb a —7 alatt. Innen Ny-felé lassabban, K-felé gyorsabban vékonyodik. A hol legvékonyabb, Ny-on a 23 vonalában 2.9 m., K-en a —15 vonalában 2.5 m. vastagságú.

A 78. kép A) alatti metszetének szemlélete alapján most leírt régészeti jelenségek összegezéseképpen megállapítható, hogy az ásatás sorrendjében felülről lefelé haladva a telep kultur-rétegeit a főnivók szerint

a következő hét rétegesoporra osztottam: *I. felső humusz*, *II. alsó humusz* (legfelső szuvatréteg), *III. felső terramare*, *IV. felső szuvatréteg*, *V. középső terramare*, *VI. alsó szuvatréteg*, *VII. alsó terramare*.¹

A 78. képen B) alatt bemutatott 50 m. hosszú, függőleges metszet segítségével a telep kultúra-rétegeinek szélességi irányban való egész kiterjedését, továbbá a rétegek rendjét és egymáshoz való viszonyát lépésről-lépésre követhetjük.

A rétegeknek nagyobb megbolygatása csak a VI és VIII fm. közt tűnik fel; behatol a középső terramare rétegéig. A *felső humusz*, a martomlás felső szélétől kezdve, a metszet egész síkjában mindenütt megvan. A XLV vonalában a kultúra-rétegek megszűnnek, de a felső humusz, mint tisztán geológiai réteg, D-felé azon túl is folytatódik. Az *alsó humusz* kiterjedésének végső pontjait a II és XLIV vonala jelzi. A csekély fejlettségű *felső terramare* és a *felső szuvatréteg* (a metszeten U-val van jelölve) a martomlástól a XII vonaláig, a felső szuvatréteg alatti szénréteg, mely a település egyik főnivóját jelzi, a XV vonaláig követhető. A XV vonalától tovább D-felé a felső szuvatréteg csupán az alsóhumusz szuvatrégeiben mutatható ki. Természetszerűleg ezen a szakaszon az alsó humusz és a legfelső szuvatréteg nem egyértékű.

Sokkal nagyobb kiterjedésű az *alsó szuvatréteg*. Hármastagolt-ságban (a metszeten V, X, Z) összesen 39 m. hosszúságban dominál az összes rétegek felett. Az első tagozat a IV és XIV-, a második tagozat a XX és XXXI közt, a harmadik pedig a XXXII és XLI közt helyezkedik el. Az első és második szakasz közt néhány darab széthullott szuvatrög is látható. Az alsó szuvatréteg településének fő-nívóját jelentő összefüggő szénréteg itt is mindenütt megvan. A pontos rétegelkülönítés tehát ennek síkjában itt is minden nehézség nélkül történni lehet. Az első tagozatban a T₂₇ és T₂₉ jegyű agyagépitmény metszete is fel van tüntetve (vesd össze a metszetnek ezt a részét a 79. számú képen, a —2 vonalában, az L₃ sz. lakóház alaprajzáinak adataival).

Az *alsó terramare* az őstalaj felett É-on nagyobb, D-en kisebb tömegben a metszet egész szélességében megvan. Az őstalaj felülete

¹ Az ásítás első esztendejében csupán négy fő-nívót s eszerint négy réteget tudtam megkülönböztetni: humuszréteget, felső szuvatréteget, középső terramare-t és alsó terramare-t. A következő évben elkülönítettem a felső és alsó humuszt, előtűnt az alsó szuvatréteg is. A felső terramare még később különült el. A *Dolgozatok—Travaux* 1911. évi folyamában a 185. lapon, az 5. képen az egyes rétegek a régebbi beosztás szerint vannak megjelölve. Az *I. a.* megfelel az alsó terramare-nak, az *I. b.* az alsó szuvatrétegnek, a *II.* a középső terramare-nak, a *III.* a felső szuvatrétegnek (a felső terramare nincs képviselve), a *IV. a.* az alsó humusznak, a *IV. f.* a felső humusznak. Miután ez a jelzés hova-tovább alkalmatlannak bizonyult, azért a tárgyak leltári kezelésénél is a most közölt végleges beosztásra kellett áttérnem.

el van egyengetve s az első település előtti őshumusz itt is mindenütt hiányzik. A nagyobb számmal található cölöpüregeken kívül az őstalajba bele vannak mélyítve a H_5 , H_{12} , H_{13} , H_{14} , H_{15} , H_{16} , H_{17} , H_{18} jegyű üregek. (A H_{14} , H_{15} és H_{17} csak a 78. kép C) alatti alaprajzán látszik. Lásd még a 7. sz. képet is). Rendeltetésük felől, miután ezen a területen csupán általános tájékozódás céljából mindössze egy méter széles szalagot tártam fel, ez idő szerint még semmit sem tudunk. Úgy látszik, hogy a kultura-rétegek alatt, a telep egész területén meg vannak. Az unduláció jelenségének magyarázatához szolgáltat adatot az a körülmény, hogy a H_{13} és a H_{16} felett az alsó szuvatréteg második és harmadik tagozatának középső része hullámosan elhajlik; valamint az is, hogy a különben összefüggő szuvatrétegnek mintegy 0·5 m. átmérőjű darabja a H_{13} üregébe csaknem az aljáig alásüllyedt.

Meg kell említenem még azt is, hogy a III alatt a T_5 jegyű tűzhely közvetlenül az őstalaj fölé van építve. Balra tőle S betűvel a telepet az első település idején É-ről védő belső *sáncgyűrű* átmetszete látható. Anyaga az őstalaj felületéről leegyengetett sárga agyag, melyben, mint hulladékot, legfennebb egy-egy holtszén darabkát találhatunk. A sáncöltés legmagasabb pontja összeesik az alsó szuvatréteg települési vonalával. Ez a jelenség arra mutat, hogy az alsó szuvatréteg által jelzett település előtt a telep szeméttel és egyéb hulladék-anyaggal eddig a magasságig már fel volt telve s így a sáncgyűrű csak az ezt megelőző időben szolgált a telep védelmére.

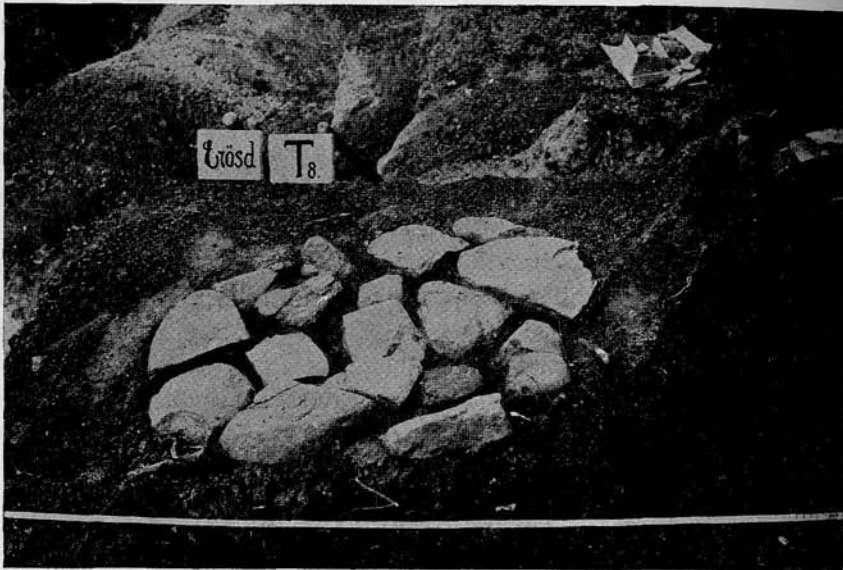
A metszet nyújtotta adatok alapján megállapítható, hogy a telepnek a hegy fensíkjára eső részén É-ről D-re haladva a kultura-rétegek fokozatosan elvékonyodnak. Ezt igazolják a következő méretek: a VIII vonalában, ahol a legvastagabb, a rétegek együttes vastagsága 3·6 m., a X vonalában 3·2 m., a XV-nél 2·3 m., a XX-nál 1·5 m. Ezt az átlagos vastagságot megtartja a XXIII vonaláig, honnan szintén tovább vékonyodva a XLI és XLII közt már csak 1 m. vastag.

Az alábbiakban az ásatás alatt feltárt rétegeknek és a bennük talált ingatlan emlékeknek részletes leírását közlöm a rétegeknek a 296. lapon megállapított sorrendjében.

1. réteg. Felső humusz.

A telep mai egész felületét 30—40 cm. vastagságban sárgás színű televényföld borítja. Anyagát, különösen amióta a telep be van fásítva, a szél útján a levegőből odakerülő porrészecskék is állandóan gyarapítják. Sárgás színét és gyakran löszszerű összetételét éppen ezen jelenségek alapján magyarázhatjuk. A húsz év előtti erdősítés alkalmával a facsemeték számára sűrűn egymás mellé ástott gödrök és az erdősítés előtti mező-

gazdasági művelés ezt a legfelső réteget annyira átforgatta, hogy bolygatatlan, ép helyet alsó nivójában is alig lehet találni. Ennek a rétegnek a rendjét zavarták meg legelső sorban az egyéb célú megbolygatások is. Valahányszor például kisebb vagy nagyobb üreget ástak, az üreg anyagának egy része akkor is a föld színén terült el, ha a munka végeztével a gödröket behányták. Minden ilyen esetben tehát az alsóbb rétegekből kikerült anyag a felső humuszt gyarapította. A különböző úton-módon előállott rétegzavarok az okozói, hogy régészeti jelenségekben a felső humusz, valamint az alsó humusz is annyira szegény.

8. kép. Tűzhely a felső humuszban.

Fig. 8. Foyer dans le humus supérieur.

Az ingatlan emlékek közül az egész területen mindössze a T₈ jegyű, egyetlen tűzhely maradt reánk. Fényképét a 8. képen mutatom be. A vízszintes síkban való helyzetéről pedig a 4. kép nyújt felvilágosítást. Középpontján a VIII-6 számú hosszúsági és a II-2 sz. szélességi vonal halad át. A nagy kövekből összerakott, 1·1 m. átmérőjű, kör alakú tűzhely a mai felszín alatt 25 cm. mélyen feküdt. Összesen 18 darab, felületén megpörköltödött patakkövből van összeállítva. A kövek közötti hézagokat hordott anyag tölti ki. A tűzhelynek a kövek feletti egyéb alkotórészéből semmi sem maradt reánk, de a tűzhely közvetlen környezetén feltételezhető földfelület-változásnak sem maradt nyoma. Ennek megtalálására legfőképpen azért lett volna szükség, mert segítségével a felső és alsó humusz közötti, ma még bizonytalan réteg-elválasztást leg-

alább a legközelebbi környéken, pontosan végrehajthattuk volna. Más-fajta réteg-elválasztó tényező hiányában a felső humusz lefejtésénél meg kellett elégednem azzal a bizonytalan színkülönbséggel, melyet a felső humusz sárgás színe és az alsó humusz feketés színe nyújtott.

A keramikus emlékek felsorolásánál kell róla szólnom, miután azonban a stratigraphiával függ össze, már itt felemlítem, — amiről különben a *Dolgozatok—Travaux*-ban¹ megjelent korábbi közleményemben is volt említés téve, — hogy a praemykenaei jellegű kultúra településének felső határvonala összeesik azzal a határ-felülettel, amely a sárgás színű felső és feketés színű alsó humusz réteget egymástól elkülöníti és hogy így a sárgás színű humusz a praemykenaei jellegű kultúrától elütő későbbi kulturához tartozik. Egyik ásatási jelentésemben² arról is volt már szó, hogy a felső humuszbeli keramikus anyag, mely Háromszék vármegye más őskori telepein is megtalálható, lényeges vonásaiban megegyezik a dr. *Kovács István* által leírt apahidai őskori telep anyagának egyik csoportjával.³ Miután az apahidai őskori telepen festett edények nincsenek, Erősdön pedig a felső humuszba is felhatolnak, az előtt a kérdés előtt állunk, hogy ezek a festett edénytöredékek az apahidai-val egyező, nem festett edénytöredékekkel tényleg ugyanazon koruak-e, vagy pedig a különböző bolygatások által előállott rétegzavar útján a tisztán praemykenaei jellegű alsóbb rétegekből jutottak a legfelsőbe.

Ugyanígy vagyunk a felső humuszban, 30 cm. mélységben talált, ú. n. erdélyi típusú, keresztben álló, kettős élű réz-(?) csákány leletkörülményeivel is. Épen a két réteg határán olyan helyen feküdt, ahol réteg-elválasztóul semmi más tényező nem szolgált, mint a felső és alsó humusz színbeli különbsége. Miután egy ekkora és annyira súlyos tárgy a rétegek megbolygatása alkalmával a földmunkával foglalkozó ember figyelmét aligha kerülhette ki, s ha egyszer már észrevette, bizonyára nem dobta újból vissza, rétegzavar következtében nem juthatott alsóbb rétegből a legfelső rétegbe. Ez idő szerint tehát jogosult az a feltevés, hogy ez a rézcsákány is a felső humusz emlékei közé tartozik. A leltározás alkalmával is ide volt sorozva.

II. réteg. Alsó humusz (legfelső szuvatréteg).

A keramikus anyagtól és egyéb ingó emlékektől eltekintve, nem sok régészeti jelenség tűnik elő az alsó humuszban sem. A megbolygatások áthatottak erre a rétegre is. Váltakozó vastagsága 30—50 cm.

¹ 1911. évf. 185. l.

² *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1910. és 1911. évi állapotáról.* 58—59. l.

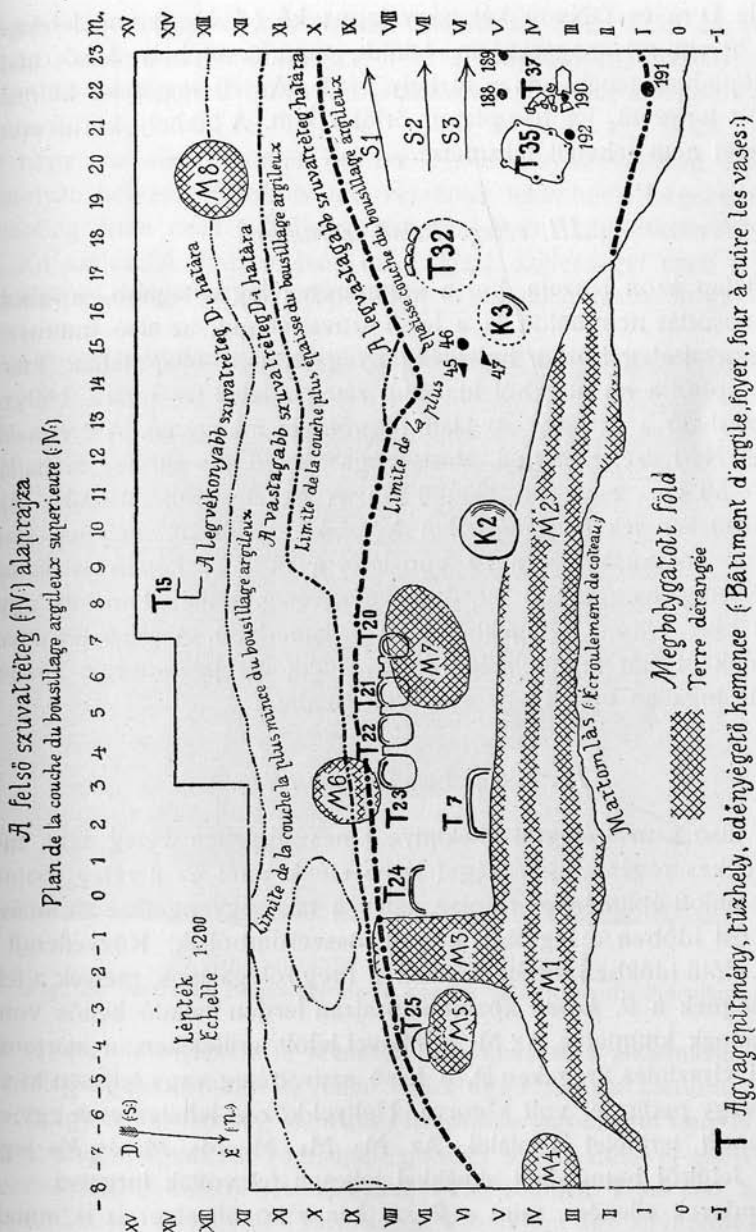
³ *Dolgozatok—Travaux* 1911. évf. 6—12. l.

Színe mindenütt feketés. Ilyen színű a szuvatrögök felülete is, melyek ebben a rétegben a martomlás szélétől kezdve egymástól kisebb-nagyobb távolságban elég nagy számban mindenütt található. Az áthumuszosodás helyenként lehatolt a felső terramaréba is (III. réteg). Az épebb állapotban megmaradt szuvatrögök felületén nagyobb karóknak, ágaknak, hasított deszkának és hasított lécnak lenyomata látszik. A szuvatrögök helyzete nem az, amilyenbe az építményekről való lehullásuk alkalmával juthattak. Emiatt a legfelső szuvatréteg vízszintes helyzetéről a 4. képen bemutatott alaprajz csupán a másodlagos elhelyezkedésről nyújthat felvilágosítást. Nem is igen volna érthető, hogy a szuvatréteg D-i széle kifelé miért hajlik homorú ívben, s a 14, 7 és —3 vonalában miért keletkezett hegyes végével kifelé tartó három hegyesszög, amikor az eredeti állapotban, elsődleges fekvőhelyen megmaradt alsó szuvatréteg széle épen ellenkezőleg mindig domború ívben hajlik kifelé (79. kép). A —15 vonalában a legfelső szuvatréteg széle egy fél hajlással ugyancsak kifelé törekszik.

Az alsó humuszban a legfelső szuvatrétegnek a 4. képen kitüntetett D-i határvonalától D-re egészen a XV vonaláig szuvatdarabokat nem találtam. A kutató-árokban a XVI vonalától kezdve a telep D-i széléig, ha jóval kisebb számban is, megint jelentkeznek. Ezeket a rögöket azonban, minthogy a felső szuvatréteg felső nivója ezen a területen, egészen az alsó humuszig felemelkedik, már a felső szuvatréteg széthullott darabjainak kell tekintenünk. A felső szuvatrétegnek az alsó humusszal való ezen egybeolvadása az ÉD-i irányú összes metszeteken jól feltűnik. Erre vonatkozólag lásd a 36., 51., 52., 68., 77. és a 78. számú képeket. Ez utóbbinál a B) alatti metszetet.

A 77. képen a T₄₃ felett még azt is szemlélhetjük, hogy a XII vonalától kezdve D-felé még az alsó szuvatréteg egy része is az alsó humuszba olvad bele. Mindezek a jelenségek érthetővé teszik, hogy a rétegeknek É-ről D-re emelkedő ferde hajlása következtében az alsó-humusz nem ugyanegy idejű kulturális emlékeket rejt magában és hogy ezt a réteget inkább agrogeológiai, mint régészeti szempontból kell egységesnek tekintenünk. Alkotó elemeit, az eddig feltárt terület legnagyobb részén, a legfelső szuvatrétegből és a felsőterramaréből (III. réteg) szedte magába, de D-felé és DK-felé haladva anyagát előbb a felső szuvatréteg (IV. réteg), majd a középső terramare (V. réteg), sőt az alsó szuvatréteg (VI. réteg) is gyarapította, illetőleg az egykori elhumuszosodás ezekig a rétegekig hatolt le. Ez a körülmény szükségessé teszi, hogy a benne található leleteket, hovátartozásuk megítélése céljából, a vízszintes kiterjedés irányában is minél kisebb területre elkülönítsük.

Az alsó humuszhoz tartozik a T₁₄ jegyű, lapos kövekből össze-

9. kép. — Fig. 9.

rakott kőalakú tűzhely, melynek átmérője 75 cm. Helyzetéről a 4. kép nyújt felvilágosítást. A legfelső szuvatréteg szélétől 1.9 m. távolságban, a föld színétől 65 cm. mélységben feküdt. Összesen 9 darab, a felületén kiégett és emiatt mállott, lapos homokkő volt egymáshoz illesztve. A kövek között rosszul kiégett agyag töltötte ki. Tapasztása teljesen hiány-

zott. Tőle D-re és DNy-ra két nagy lapos kő (*A* és *B*) volt lefektetve. Tetejük 20 cm.-rel magasabban feküdt, mint a tűzhely felső nivója. Talán ülőpadnak tették oda a tűzhely mellé. Az *A*) jegyű kő különben felfordított helyzetű, jól lekoptatott örlőkő volt. A tűzhely körüli eredeti földfelületet nem lehetett felismerni.

III. réteg. Felső terramare.

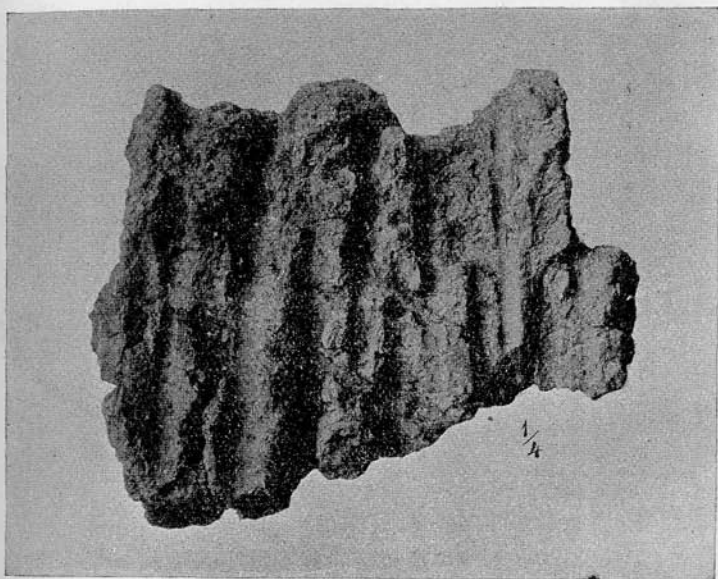
A telep azon részein, hol a kulturaréteg legvastagabb, s ahol az elhumuszosodás nem hatolt le a felső szuvatréteggig, az alsó humusz és a felső szuvatréteg közt a hulladék anyag eredeti állapotában maradt meg. Az ebből a hulladékból kialakult réteg a felső terramare. Helyzete jól felismerhető a 78. kép *A*) alatti függőleges metszetén. A 2 vonalától a metszet Ny-i széléig terjed. Vastagsága a felső szuvatréteg aláhajlásai felett 50—60 cm., egyebütt 20—30 cm. A K-val jelölt aláhajlás táján, egy vízszintesen fekvő szabálytalan kör alakú területen, melynek átmetszete 4 m. hosszúságban a 10 vonalától a 14-ig a képen is látható, 15 cm. vastag, összefüggő hordott agyagréteg fedte. Hordott agyag egyebütt csak vékony rétegekben volt felismerhető. A felső terramarenek egyébként már terjedelménél fogva is alig van jelentősége. Tűzhely, vagy más ingatlan emlék egy sem volt benne.

IV. réteg. Felső szuvatréteg.

Az alsó szuvatrétegtől eltekintve nincs egyetlen réteg sem, mely annyi érdekes régészeti jelenséget tárna elénk, mint ez a réteg. Sajnos, az összeomlott építmények romjait, talán a talaj egyenetlése alkalmával, még az ősi időben a legtöbb helyen összerombolták. Közvetlenül az ásatások előtti időben történtek azok a megbolygatások, melyek a felső szuvatrétegnek a 9. képen közölt alaprajzán ferdén haladó kettős vonalzással vannak kitüntetve. Az M_1 és M_2 -vel jelölt területeken, a martomlás felől vájt vízszintes üregeken át, a felső szuvatréteg vagy teljesen ki volt szedve, vagy pedig fel volt kotorva. Hellyel-közzel lehetett csak egy-egy épen maradt területet is találni. Az M_3 , M_4 , M_5 , M_6 , M_7 és M_8 jegyű területek felülről bemélyített aknákkal teljesen fel voltak forgatva.

Mindezek ellenére, mint a 9. sz. képen közölt alaprajz is mutatja, ebben a rétegben is nagy számú régészeti jelenséget tudtam megállapítani. A felső szuvatréteg É-on a martomlás széléig terjedt. A 17 vonalától a 23 vonaláig lassan elvékonyodott széle eredeti állapotában megvan. Ny-i és K-i széle még nincs feltárva. A D-i szélén hármass határvonalát jelöltem meg, kitüntetvén a legvastagabb, a vastagabb és a csupán széthullott rögökből álló legvékonyabb szuvatréteg vízszintes kiterjedését. A leg-

vastagabb és vastagabb szuvatréteg határvonala közt, a 13 és 15 közt, továbbá a szuvatréteg területén a —3 és 1 közt, egy-egy szabálytalan folt nincsen szuvatréteggel borítva. A határvonalak közül a legbelsőn az a szabályszerűség tűnik fel, hogy a —8-tól a 14-ig, egy kifelé domborodó nagy ívet alkot; onnan kezdve Ny-felé a szuvatréteg széle egy ugyanolyan helyzetű újabb ív fele részének tekinthető. Legszélesebb a szuvatréteg éppen ezen a helyen, összesen 9 m. Legkeskenyebb a feltárás K-i szélén. A martomlások miatt igazi szélességét ezen a helyen megállapítani nem lehet. Az alaprajzból is megállapítható, hogy — mint

10. kép. Szuvatrög a felső szuvatrétegből.

Fig. 10. Motte de bousillage de la couche supérieure du bousillage.

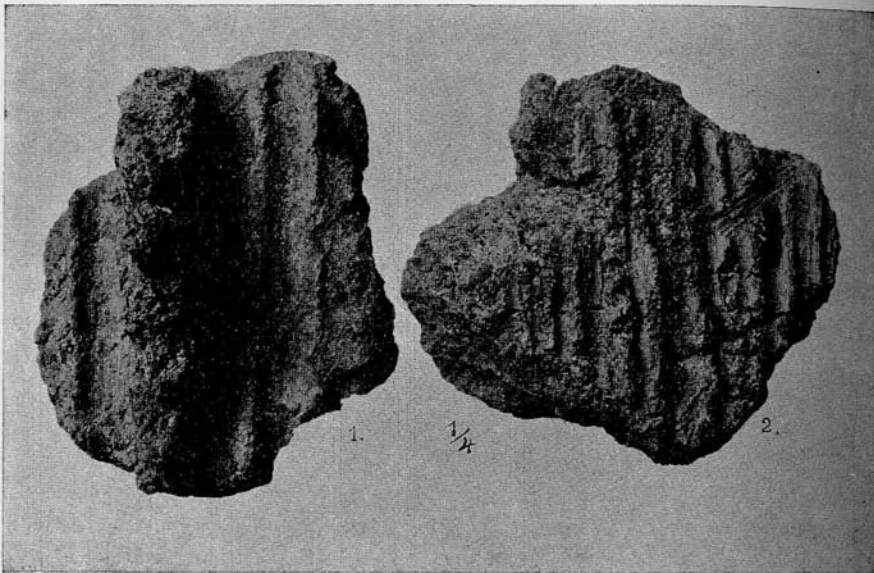
a 78. sz. kép A) metszete is feltűnteti — a kialakulás alkalmával a felső szuvatréteg egész tömege egyetlen összefüggő réteget alkotott.

Ha így a szuvatréteg vízszintes települése tagoltságot nem is mutat, a szuvatréteg megmaradt romjainak gondos szétszedésével több égető kemenczének helyzetéről és alakjáról (T_{32} , K_3 , K_2 , T_{20} — T_{25}), egy jó-fenntartású nagy tűzhelyről (T_{35}), annak közelében egy agyagból készült díszitményről (T_{37}), az égetőkemenczék közelében egy többször megújított tűzhelyről (T_7) s végül, a szuvatrétegen kívül eső területen, egy kövekből összerakott szabad tűzhelyről (T_{15}) szerezhettünk tudomást és végezhattünk rajtuk megfigyeléseket, melyek a telepre vonatkozó ismereteinket sok új anyaggal bővítik.

A felső szuvatréteghoz tartozó ingatlan emlékeket a 9. képen be-

mutatott alaprajz s az egyes tárgyakról felvett részletrajzok és fényképek segítségével az alábbiakban ismertetem.

A feltárt terület ÉNy-i sarkában, a felső szuvatréteg alsó nivójában fekszik a T₃₅ jegyű, többször megújított tűzhely. Tőle Ny-ra a ház faláról lezuhant és összetört, kiégett agyagdíszítmény darabjai feküdtek. Az agyagdíszítményt T₃₇-el jelöltem meg. A két objektum eredeti fekvését a 12. és 13. számú képen, magát a tűzhelyet és annak szerkezetét a 14. képen s végül az összeállított agyagdíszítményt és a vele egy helyen talált épületepárkányrészt a 15. és 16. képen szemléltetjük.

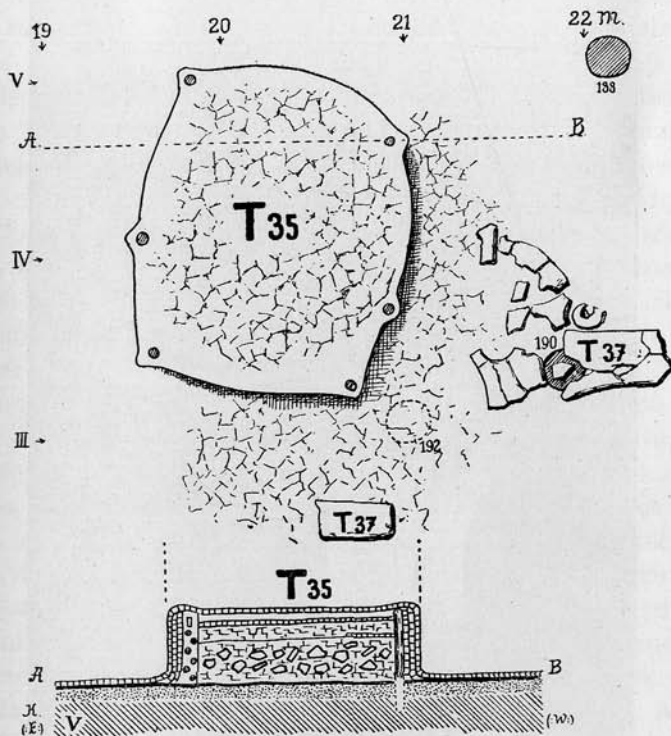
11. kép. Szuvatrögök a felső szuvatrétegből.

Fig. 11. Mottes de bousillage de la couche supérieure du bousillage.

A T₃₅ tűzhely (12. kép) nagyjából ellipszis-alakú. Hossztengelye 180—, erre derékszögben álló legnagyobb szélessége 150 cm. Oldallapjából a négy sarkán és két hosszabbik oldalán összesen 6 függőleges párkány emelkedik ki, melyeknek a tűzhely felső lapjáig felemelkedő kiszögellései az ellipszis alakját deformálják. Oldala K-en és Ny-on függőleges. É-on 10 cm.-re kifelé, D-en pedig 6 cm.-re befelé hajlik. Az egész építmény az utólagos rokkadás miatt É-felé lejt. Köröskörül a ház feltört padlója széntől fekete. Magassága, a padló nivója felett, É-on 27, K-en 37, D-en 30 és Ny-on 27 cm. É-i széle rongált, egyebütt eléggé ép. Az egész építmény nagyon porhanyó; csak nagy vigyázattal lehetett kibontani. Felső lapjának közepén a tapasztás ép, egyebütt töredezett. Háromszor, négyszer, esetleg ötször is meg volt újítva. A

két felső tapasztás csaknem egészében, a harmadik a Ny-i szélén csak részben van meg. Alattuk kavicsal és cserépdarabokkal együtt korábbi időből egy vagy két tapasztás összetört darabjai is felismerhetők.

A tűzhely legfelső tapasztásának a széle nem volt sehohsem ép. Lehetséges, hogy köröskörül karimája is volt (5—8 cm.-re kiemelkedő párkány), amely azonban a ház összeomlása alkalmával letört. A tűzhely keresztmetszetén a rétegek sorrendje ez: A legfelső, 1·5 cm.

12. kép. A felső szuvatrétegben a T₃₅ tűzhely és a T₃₇ agyagdiszitmény helyszínrajza.
Fig. 12. Plan de situation du foyer T₃₅ et de l'ornementation d'argile du T₃₇ dans la couche supérieure du bousillage.

vastag egy rétegű tapasztás (a 14. képen: 2) alatt 2 cm. vastag égett agyag és 1·5—3 cm. vastag kavicsréteg van elterítve. A nagyobb kavicszemek dió és mogyoró nagyságúak. Alább 6 cm. vastag hordott sárga agyag következik. Ez alatt van az 1 cm. vastag egyrétegű újabb tapasztás (a 14. képen: 1), mely 2 cm. vastag égett agyag és 3·5 cm. vastag hordott sárga agyag rétegen nyugszik. E két utóbbit egymástól 0·1 cm. vastag mészréteg választja el. A sárga agyag alatt 20 cm. vastag réteg következik, mely régi tűzhelytapasztás darabjaiból, cserépdarabokból,

égett agyagból és a terramare anyagából áll. A tűzhely alja a padló színvonalában fekvő 4 cm. vastag terramare, melyet a tűzhely alatt is ugyanilyen vastag szenes réteg fed be. A terramare alatt 2 cm. vastag sárga agyagréteg van elterítve, amely a tűzhely környékén nagyobb területen is meg van. Ez a réteg már a középső terramarehoz tartozik.

A tűzhely oldalát kívül függőleges helyzetű tapasztás fedte. A

13. kép. A T₃₅ tűzhely mellett talált T₃₇ agyagdísztípmény eredeti helyzetben.

Fig. 13. L'ornementation d'argile T₃₇, trouvée près du foyer T₃₅ dans sa situation original.

tapasztás alatt jól fel lehetett ismerni a tűzhely oldalát megerősítő és külső vázúl szolgáló ágfonásos, függőleges falszerkezetet. Az alaprajzon (12. kép), a tűzhely szélén apró körökkel megjelölt 6 helyen, a földbe 2–3 cm. vastag karókat vertek be. Erre fonták vékony ágakból a vízszintes-ágfonást. Közbe-közbe a fonás erősítéséül a földbe vert 6 karó közeibe még összesen 10 drb. függőleges karócskát is belehelyeztek. Egyik helyen egy 2,5 cm. széles vízszintes lécs lenyomata is látszott.

Az ilyen módon elkészített vázat szalmával kevert agyaggal 5 cm. vastagon meghányták. Az agyag a Ny-i szélen pirosra, egyébtűt feketére van égve. Az agyaggal meghányt oldalfal külső színét háromszoros tapasztás fedi, mely a fél-oszloposan kiugró függőleges párkányokon 3—4 cm., egyébtűt 0·3—1·5 cm. vastag. A tapasztás homorú ívben átmege a tűzhely körül foltonként észlelhető padlótapasztásba is.

A T₃₅ tűzhelytől Ny-ra, mintegy fél négyszögmeéter területen fekűdtek a T₃₇ jegyű agyagdízítmeeny össetört darabjai (12. és 13. kép). Alatta, a tapasztott felületű padlón, valamint felette is, alakatlan szuivatdarabokat lehetett találni. Ezek közül válogattuk ki a 15. képen össezállított állapotban bemutatott agyagdízítmeeny 19 darabját. Bárha ezt a munkát a legnagyobb aprólékossággal végeztűk, néhány darabját mégsem tudtuk megtalálni. Lehet, hogy felismerhetetlenségig össetörttek. Az is lehetséges, hogy egy-egy darabja még a következő szelvény lefejtése alkalmával fog előkerűlni. Romjai alatt, a padlón fekűdt még egy nagyobb örlökű is. Az agyagdízítmeeny össezállított darabjának a hossza 90 cm., melyből a csűcstól a spirális díszítmeenyek alsó vonaláig 61 cm. esik. Szélessége ugyanezen a helyen, a ferde irányban haladó két főbarázda közt 45 cm. A ferde irányban haladó két barázda közt homorú felületben bemélyedű és spirálisán csavarodű barázda mege át, melynek mélysége 2·5 cm. Felülete le van síkárólva, de azért anyagának küllönneműsége miatt meglehetősen egyenetlen. Csűcsán jobbról is, balról is oldalfelülete törűtt. A letörűtt felület és a barázdának itt megaradt nyomai segítségével lehetett megállapítani a barázdán kívűl, a belső párkánnyal párhuzamosán haladó, letörűtt külsű párkány helyzetét és szélességét. A baloldali keskeny külsű párkánnyak alsű csonkja a csűga alakű díszítmeeny mellett szintén megaradt. A díszítmeeny vastagsága 2·5 és 5·5 cm. között váltakozik. Anyaga vörösre és szűrkésvörösre kiégett, pelyvával kevert agyag. Az össezomlás előtti eredeti helyzetéről hátsű lapjának kialakulása ad némi felvilágosítást. A jobboldali és a baloldali spirális-díszítmeeny mögűtt függűleges irányban haladó ágak lenyomata látszik. Más helyeken felületének alakulata azt mutatja, hogy az egész díszítmeeny lesikárölt agyagfelületről szakadt le. Mindebből azt lehet megállapítani, hogy eredetileg ágfonásból készűlt és sárral meghányt falfelülette volt ráillesztve. Számításba véve a díszítmeeny leletkörülményeit, még a feltárás idejében arra gondoltam, hogy valamely ház oromfalának domborű díszítmeenyével van dolgunk. Ebben a feltevésemben a vele egyűtt talált nagyobb méretű, szintén agyagból készűlt párkányrészet csak megerűsített.

A 13. kép alsű részén s a 16. képen láthatű párkánydarab anyaga és színezése az agyag díszítmeenyével egyezik. Külsű felülete (16. kép a) símított, de azért egyenetlen. Hossza 59, szélessége a középvoalban

29,5 cm. Vastagsága 9 cm. Külső széle egyenes vonal irányában, belső széle ívben hajolva lesimított oldalfelületbe megy át. Az ív csak a legfelső részen kezdődik, 18 cm. hosszú kihajlása az egyenes vonaltól 6 cm.-re tér el.

Belső ívelt oldalának felülete az alapsíkra merőleges, külső oldala mintegy 3 cm.-re kifelé elhajló ferde síkban végződik. Hátsó felületén (16. kép *b*) az ívelt oldal mellett egy 17 cm. átmérőjű hengeres oszlop lenyomata látszik s mellette 5–6 helyen is vízszintesen haladó ágfonás

14. kép. A T₃₅ tűzhely és szerkezete É–Ny-ról.

Fig. 14. Le foyer T₃₅ et sa construction vu de N–W.

maradványai tűnnek fel, melyek csak a hengeres oszlop széléig haladnak. Egy helyen függőleges ágfenyomat is látszik.

Egybevetve ezt az ívelt szélű párkánydarabot a telep más pontjain talált ilyen alakú szuvattömbökkel, melyek közül egyet a 21. képen mutatok be, ez idő szerint, amíg a még fel nem tárt szomszédságban új adatok fel nem merülnek, jogosúlnak tartom azt a feltevést, hogy a szóban levő párkánydarab egy ívelt boltozatú ajtónyílás külső szemöldök részének a felső jobb fele s hogy a hátsó felületén lenyomatban látható oszlop a jobboldali ajtófélfá oszlopa, amelyhez az épület ágfonásos fala hozzá volt erősítve. A 16. képen *a* és *b* alatt ezen párkányrész külső és belső felületének fényképe olyan helyzetben van

összeállítva, hogy segítségével magát az ajtó nyílását, valamint az ott látható jobb és bal szemöldökrész közt az ajtónyílás boltozatának a helyzetét is el tudjuk képzelni. Lehetséges, hogy a ház oromfalának külső felületére épen ezen ajtónyílás felett volt ráillesztve az előbb leírt, spirális díszítésű, domború agyagdíszítmény.

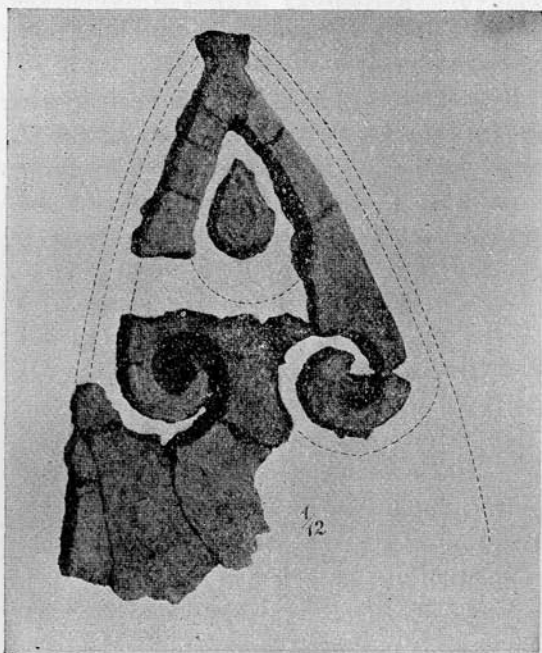
A felső szuvatrétegben, a T₃₅-től Ny-ra eső területen, a szuvatrögök felületén ágfonásnak, nádkötegeknek és karóknak lenyomata látszik. A T₃₇ jegyű agyagdíszítmény romjai közt ezen a helyen talált szuvatdarabok közül három jellemző darabot a 10. és 11. képen mutatok be. Mindhárom az *Erdélyi Nemzeti Múzeum Régiségtárának* anyagához tartozik. Leltári számuk a képek sorrendjében: III. 1019, 1023 és 1026. A 10. képen látható szuvatrög 29×21 cm. terjedelmű, vastagsága 5—6 cm. Ágfonásos falrésznek az a darabja, hol az ágak egymással kereszteződnek. Felülről 5, alulról 6 ág hajlik egymás mellé és egymás alá. Az ágak közül a legvastagabbnak (balról a második) átmérője 2·5 cm., a legvékonyabbé (jobbról a második) 1·3 cm. Anyaga pelyvával kevert, jól kiégett agyag. A képen nem látható másik felülete lapos és befejezett, de síkrolva nincs. Meszelés nyoma nem látszik rajta.

A 11. képen az 1. alatti szuvatrög 23×18 cm. terjedelmű, legkiállóbb részén vastagsága 13 cm. Balról egy 2·5 cm. és egy 4 cm., jobbról 3 drb. 2—3 cm. vastagságú ág hengeres lenyomata látszik. Az ágak közé és az ágakra ráhányt pelyvás agyag mindenütt jól ki van égve. Hátsó felülete befejezett.

A 11. képen a 2. alatt látható, ugyancsak jól kiégett szuvatrög felületét egymással párhuzamosan haladó, kévébe kötött nádszárak üregei járják át. Mellső felületén 14 nádszár, sok nád-pelyva és jobbról ferdén lefelé haladó nádlevél lenyomata látszik. A nádszárak hengeres üregeinek átmérője 0·6—1·4 cm. Terjedelme 20×20 cm., vastagsága 8—10 cm. Hátsó lapja befejezett. Felső letörött szélén, a nádszárak alatt, a nádszárakra csaknem derékszögű hajlással egy 3·5 cm. vastagságú egyenes karó ürege halad végig. Ha feltesszük, hogy a nád épület befedésére szolgált, ez a karó a kévék leszorítására szolgálhatott.

A T₃₅ tűzhelytől D-re eső területen, a szuvatrögök romjaiból kialakult laza szuvatréteg felületén, az S₃, S₂ és S₁ irányában (9. kép) K-ről Ny-ra haladó gerincszerű kiemelkedések látszottak. Ezek vonalában a szuvatréteg 40—50, a közökben 20—30 cm. vastag volt. A szuvatrögök közül csak kevésen látszott áglyenomat, a legtöbb sima felületűre hasított deszkának és lécnak a lenyomatát mutatta. A deszkaszálak haladási iránya a gerincszerű kiemelkedések irányára a legtöbbször derékszögben hajlott. A szuvatrögök alatt a felső szuvatréteg alsó nivója szenes földdel volt borítva, de tapasztás nyomait nem tudtuk felismerni. A gerincszerű kiemelkedések K-felé lassan eltűntek, azonban a szuvatrög

maga ugyanilyen elrendezésben D- és Ny-felől a T₃₂ körül is meg volt. Ezen jelenségek alapján, támaszkodva az alsó szuvatrétegben sze-

15. kép. A T₃₇ agyagdíszítmény felső része összeállítva.

Fig. 15. La partie supérieure de l'ornementation d'argile T₃₇, reconstruite.

rencségebb körülmények közt talált lakóházak analogiájára is, jogosan tetelezhetem fel, hogy a felső szuvatrétegnek most leírt területén egy kettős tagozatú, négyszögletű lakóház állott, melynek alsó tagozatához tartozott a T₃₅ jegyű tűzhely is. Az S₁, S₂ és S₃ helyére a ház gerendái, esetleg szarúfái zuhantak alá s az itt talált szuvatrögök a ház felsőpadlásának, esetleg fedélzetének voltak alkotó részei. Az első feltevés a valószínűbb. Ennek a háznak É-i oromfalán lehetett a T₃₇ jegyű domború díszítmény is.

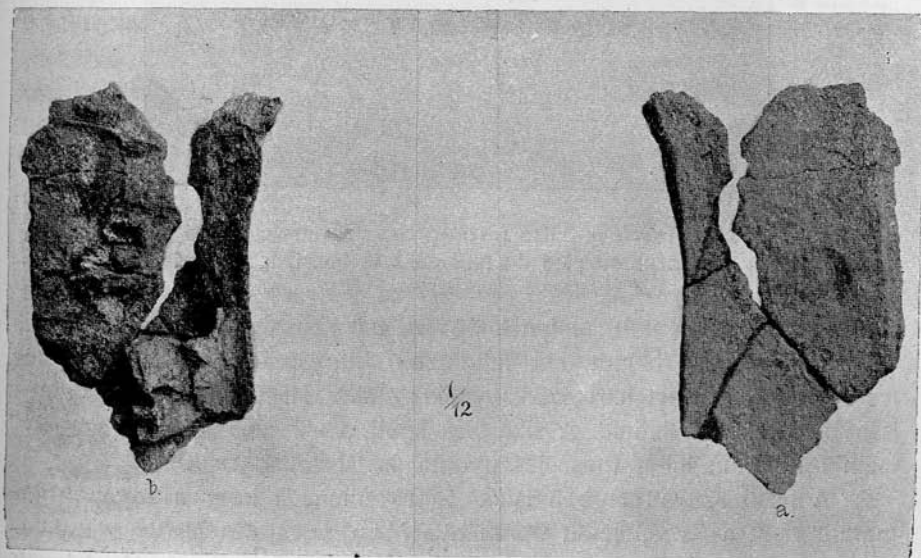
A cölöpök üregei közül a felső szuvatrétegben egyebütt is alig egy

nehányat tudunk felismerni. Üregeik idők folytán a terramare anyagával betöltődtek. A T₃₅ körül mindössze 4 cölöpüreg van felmérve (188, 189, 190, 192). Helyzetükből a lakóház terjedelmére és alaprajzára következtetni nem lehet. A szuvatréteg romjai pedig a lakóháztól K-re fekvő építmények romjaival annyira összeolvadtak, hogy ezek vízszintes kiterjedése sem nyújthat útbaigazítást. A ház földje csak annyiban mutat tagozottságot, hogy a T₃₅ D-i szélétől kezdve Ny-felé, a talajnak a V vonalától É-ra eső felülete lassan lassan alacsonyabbá válik. A 77. képen az V alatt, az F betű mellett, a ház földjének ez az alászállása jól kivehető. Miként az alsó szuvatréteghez tartozó lakóházaknál, itt is ebből a nivóbeli különbségből lehet a ház kettős tagozottságát megállapítani. A 188 és 189 sz. cölöp ürege éppen erre a vonalra esik. A feltárt területen a ház földjével egy nivóba esik és szintén szenes földdel van borítva a ház körüli talaj felülete is. Az alaprajzot tehát ennek a segítségével sem lehet rekonstruálni. Valószínűnek tartom, hogy ennek a háznak csak K-i nagyobb fele van kibontva s

így a feltárt területtől Ny-ra eső rétegek lefejtése rendjén a ház alaprajzára vonatkozólag is még új adatokat remélhetünk.

A T₃₅-től DK-re fekvő T₃₂ jegyű agyagépítmény (9. kép) egy nagyobb méretű edényégető kemenczének az alapja. Csupán D-i falának a tövéből maradt meg egy 120 cm. hosszúságú és belül 30, kívül 15 cm. magasságú jól kiégett faldarab. A 17-ik képen a fal tövének letörött külső részét látjuk, melynek támasztékául a föld színére és szorosán a fal tövéhez sorban egymás mellé helyezett 7 drb. szuivatrög szolgált. A szuivatrögök egy másik építménynek összetört darabjai. Sem a kemencze tapasztott földjéből, sem az oldalfalakból más darab nem maradt meg. A köralakú kemencze alaprészének a megmaradt ívből kiszámított átmérője 210 cm. Az építmény mellett Ny-felől nagy számban deszkalenyomatú szuivatdarabok feküdtek. Volt köztük olyan is, melyen a deszkafelületek szélessége a 25 cm.-t is elérte. Ugyanitt, ezen szuivatdarabok alatt sárgásveresre és zöldeskékre színeződött, habos szerkezetű, túlégett, agyagsalak darabokat is találtunk.

A T₃₂-től ÉK-re szintén szuivatromok közt feküdt a K₃ agyagépítmény ívelt szélű alapjából egy alig 50 cm. hosszúságú faldarab. Ami a szerkezetéből látszik, a T₃₂-vel nagyjából egyezik. Körülötte a föld színe 15—20 cm.-rel szintén magasabb, mint az építmény alja. Ez is egy köralapon nyugvó égetőkemencze lehetett, melynek átmérője 140 cm.

16. kép. A T₃₇ agyagdíszítmény alsó (?) része.

Fig. 16. La partie inférieure (?) de l'ornementation d'argile T₃₇.

A T_{32} és K_3 közt, a T_{32} -höz közelebb, másodlagos fekvő helyen egy nagyobb méretű faldarabot találtam. Alakja eléggé szabályos téglalap, melynek hossza 65—, szélessége 44—, vastagsága 8 cm. Széle töredezett. Anyaga pelyvával kevert, rosszul kiégett, vert agyag. Felső felületén a hossztengetyre derékszögben haladó ágfonás lenyomatai látszottak. Fenntartása annyira rossz volt, hogy összehasadozott és átázott darabjait a felemelés után együtt tartani nem lehetett. Annyit még is meg tudtunk állapítani, hogy, amint feküdt, alsó felülete gondosan simára volt sikárolva s egyik szélén az alapfelületből 1 cm.-re kiemelkedő, 15 cm.

17. kép. Fal tövének hátsó része a felső szuivatrétegben D-felől.

Fig. 17. Partie postérieure du pied du mur dans le bousillage supérieur. Vue de S.

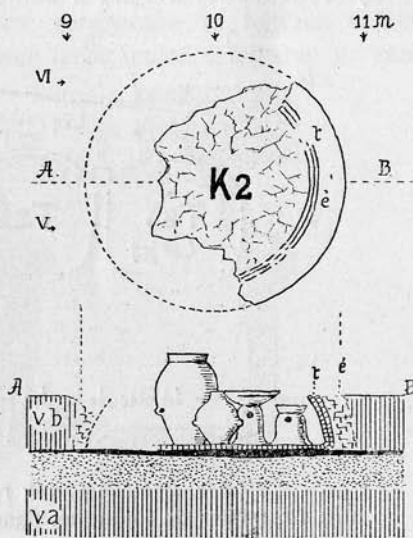
széles párkányzata volt, melynek ép széle a szuivatdarab letörött szélével párhuzamosan haladt. Ha feltesszük, hogy a fal ágfonása vízszintesen haladt, a most leírt párkánynak az álló fal felületén függőleges irányban kellett haladnia. A sikárolás felett, 1—2 cm. átmérőjű szabálytalan foltokban, fehér meszelés nyomai is látszottak rajta.

A felső szuivatrétegben talált égetőkemencék közt a legépebben maradt ránk a K_2 -vel jelölt építmény. Még az ásás első esztendejében tártam fel. A helyszínén felvett méretek és vázlatok alapján készült helyszínrajzát és metszetét a 18. képen mutatom be. Köralakú alapfalának körülbelül harmadrésze, tapasztott aljának felerésze volt meg.

Alapjának belső átmérője 180 cm. Oldalfalának megmaradt alsórésze a tapasztott felületű kemence földje felett 40 cm. magas, vastagsága 30 cm. Kétszer megtapasztott belső felülete vörösre volt kiégve. A kiégés kifelé fokozatosan csökkent. Körülötte megmaradt az eredeti földfelület is. A 18. kép metszetről leolvasható, hogy az építmény alatt, a középső terramare rétegére (V. a.) mintegy 25 cm. vastag hordott agyag van elterítve. Ennek szenes földdel borított felső szintjére, a kemence alsó-részenek¹ védelméül a kemencét gyűrű alakban körülveve, 70–80 cm. széles és 40 cm. vastag töltést raktak rá (V. b.), melynek anyaga a szemétdombokról odahordott hulladékok.

A kemence ürege tele volt egymás mellé és egymás fölé lazán összerakott és már kiégett festett és festetlen cserépedényekkel, melyekből 4 drb. csaknem egészen ép állapotban maradt meg. A többi 11-et darabjaiból állítottuk össze. Volt köztük festett és plasztikus díszítésű, tágaszadú fazék, szűk-szadú korsó, vékony-falú festett csupor, edénytalp, csövestalpu tál, festett lapos tál stb. Az ép edények vázlatos rajzát a 18. képen is láthatjuk. A 63 cm. magas baloldali, durva nagy edényt, fényképének bemutatásával. korábbi közleményemben már ismertettem.¹ A lazán összerakott edények közt és az edények alatt alakatlan szuvarrögökön kívül nagyszámú, olyan edénytöredéket is találtam, melyeket összeilleszteni nem lehetett. Ezek közül a vastagabb cserépdarabok fala 1,5–2 cm. vastag. Volt a cserépdarabok közt salakosra túlégett is.

Az alsó terramare rétegben találtam a 20. képen bemutatott durva felületű, rosszul kiégett, miniatűr cserépedényt. Leltári száma: 3675. Alapjának átmérője 5,7 cm., magassága 5,8 cm., kör alakú felső nyílása 2,4 cm. átmérőjű. Oldalán két bütyökszerű kiemelkedés is látható. A nagy edények közt hozzá hasonló nincsen. Összevetve ezt az edénytípust a most leírt edényégető kemence megmaradt részével, talán nem tévedek, ha ezt a miniatűr edényt egy edényégető kemence modelljének tartom.

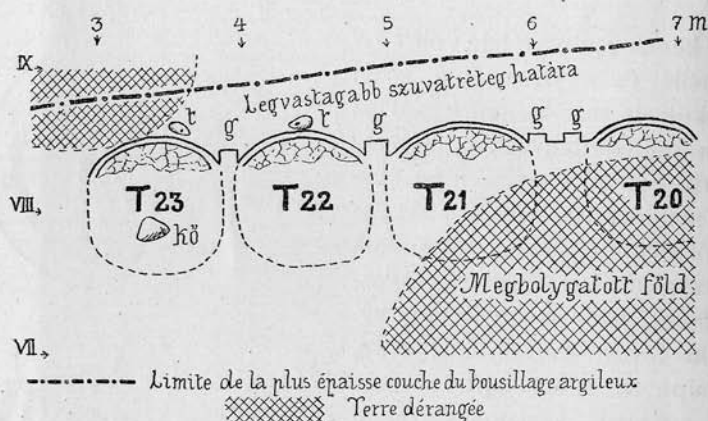
18 kép. Égetőkemence romjai a felső szuvartrétegben.

Fig. 18. Ruines d'un fourneau dans la couche supérieure du bousillage.

¹ Dolgozatok-Travaux. 1911. évf. 202. l., 32. kép.

Az ősember agyagból kiformálta a házat, melyben lakott, szobrocskákban kiábrázolta állatait, megkészítette házi eszközeinek a kicsinyített mását; ugyanilyen módon kiformálta agyagból égetőkemencéje alakját is. Annnyival jogosultabb annak föltevése, hogy a *tyiszkhegyi* ősember edényégető kemencéje olyan volt, mint a 20. képen bemutatott edényke, mert a mai legegyszerűbb, rostély és kémény nélküli égetőkemencék is tökéletesen ilyen alakúak.¹ Lényeges alkotó elemei közül csupán a két tüzelő nyílás nincs ábrázolva.

Az edények alatt és az edények közt talált vastagfalú és túlégett edénytöredékekből készült a kemence tűzcsatornája s annak rései közt

19. kép. Égetőkemencék romjai a felső szuvatrétegben.

Fig. 19. Ruines de fourneaux dans la couche supérieure du bousillage.

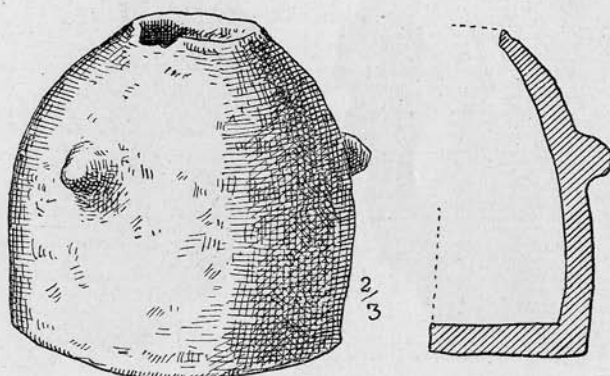
hatolt fel a láng az egymás mellé és egymás fölé a tűztérbe rakott edények közé. Köralakú felső nyílását lazán egymás mellé helyezett rozsz cserépdarabokkal betapasztották. A füst a cserepek közti hézagokon jött ki. A katlan alsó része hosszabb ideig megmaradt. Felső részét, ha szükség volt rá, minden égetés után megújították.

A modellen a kemence alapszélessége és magassága körülbelül egyenlő. Úgy gondolom, hogy a K_2 -vel jelölt égetőkemence, melynek alapja 180 cm. átmérőjű, 150—160 cm. magasságú lehetett. Köralakú felső nyílásának átmérője pedig 60—70 cm. A tüzelés alkalmával a kiégetésre használt hosszú fadarabok az égetőkemence körüli földfelületet is kiégették. Ez a magyarázata annak, hogy az égetőkemencék körül több helyen találtunk vörösre kiégett, nagyobb kiterjedésű földfelülete-

¹ Pap János: Az agyagipar technológiája. Budapest, 1906. 83. l., 36. ábra. (*Iparosok Olv. Tára*. XII. évi. 1—2. sz.), továbbá: Pap János: A különböző agyagárúk gyártása. Budapest, 1907. (*Iparosok Olv. Tára*. XIII. évi 1—2. szám. 21. lap.)

ket. Minthogy az így kiégett földfelület porhanyóssága miatt nagyon feltörött, a fazakas munkához pedig nagyobb területen sima felületre volt szükség: a sok munkával járó törmelék elhordás helyett a kiégett földfelületeket az edény készítésnél hasznavehetetlenné vált nyers agyaggal újból meg újból beborították.

A T₂₃, T₂₄ és T₂₅ égetőkemence környékén ezeket a kiégett agyagrétegeket több négyzetméter területen megfigyelhettem. Egyik helyen hét réteg volt egymás fölött s együttes vastagságuk 18 cm.-t tett ki. Egy másik helyen a 31 cm. vastagságú réteg-csoportban összesen 11 réteget számláltam meg. Megjegyzendő, hogy a rétegecskék fölött szénnyomokat mindenütt láttam s a legalsó rétegecske is teljesen ki volt égve. Ha az összes rétegek egy időben lettek volna lefektetve és csak

20. kép. Edényégető-kemencealakú miniatűr cserépedény.

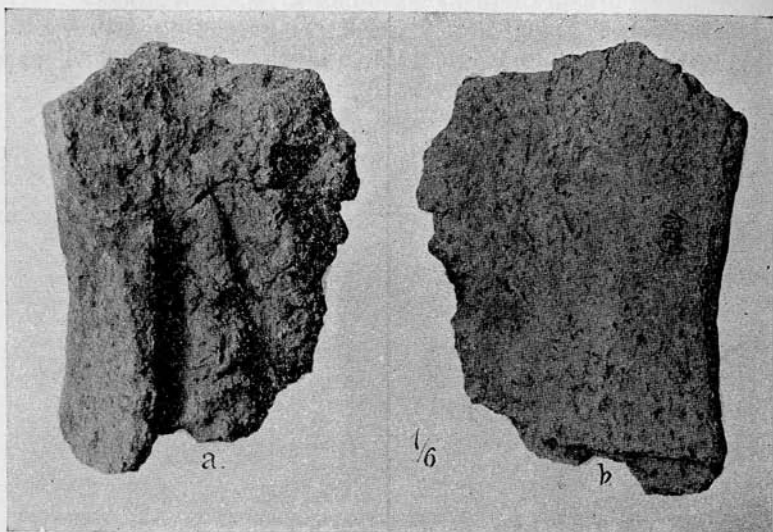
Fig. 20. Pot miniatür en forme d'un fourneau de pots.

azután érte volna őket tűz, felülről lefelé haladva a rétegek mind kevésbé és kevésbé lettek volna kiégve és szénnyomok sem maradtak volna minden réteg felett.

A K₂-vel jelölt égetőkemencétől DK-re (9. kép), a felső szuvarréteg alsó nivójában, a szuvarréteg D-i szélétől 70–80 cm. távolságra, egymás után sorban következő négy darab kör alakú égetőkemence D-i falának romjait tártam fel. A 19. képen bemutatott égetőkemencék T₂₀, T₂₁, T₂₂ és T₂₃-mal vannak megjelölve. A kemencék tapasztott földjétől ívalakban felfelé hajló alapfalukból csak mintegy 20–25 cm. magas falrész maradt meg. Nagyságuk kisebb mint a K₂ mérete. Alapjuknak megmaradt ívrészből következtetve átmérőjük 80–90 cm. lehetett.

A T₂₀ és a T₂₁ között, egymástól 30 cm. távolságra, két függőleges oszlop helye s a négyszögletű két oszlop (g-g) között kissé É-ra, 25 cm. magasan, vízszintesen haladó ágfonás lenyomata látszik. Ez a jelenség azért bír fontossággal, mert amire K₂-nél csak a kemence kör-

nyékén talált rögökből következtettünk, a kemence oldalfalának ágfonásos szerkezetét itt eredeti helyzetében megtaláltuk. A T_{21} és T_{22} , valamint a T_{22} és T_{23} között egy-egy 15 cm. vastagságú, ugyancsak függőleges helyzetű gerenda egyenesre vágott alsó végének lenyomata ismétlődik (*g*). Az égetőkemencék tapasztott földje alatt 10 cm. vastag, feketére égett szenes föld. s az alatt 15 cm. vastag, hordott agyag terül el. Mind a négy katlan 35 cm.-re a talajba be volt mélyítve, illetőleg mellettük a talaj eddig a magasságig, úgy, mint a K_2 -nél is, fel volt töltve. Az 52. képen a T_{20} melletti feltöltés jól kivehető. A feltöltés alsó

21. kép. Símitott felületű szuvatrög, ívben hajló széllel előlről és hátulról, a felső szuvatrétegből.

Fig. 21. Motte de bousillage de surface lisse, avec bord arqué, vue de devant et de derrière de la couche supérieure du bousillage.

nívóját jelző szenes réteg közvetlenül a T_{20} mellett nem, de attól D-re, a X vonalán túl, szintén jól látszik. A megmaradt oldalfal belső területe le volt síkárrolva.

A T_{23} belsejében hamú, szén és hulladék között, egy háromszög alakú örlőkő, a T_{22} és T_{23} D-i szélén kívül, a fal közelében, agyagból készült, egy-egy tűzkutya feküdt (*a* 19. képen: *t-t*).

A vastag szuvatréteg szélétől 1.2 m. távolságban fekvő T_{24} jegyű agyagépítmény hossza 1.6 m. (9. kép). Valójában két kör alakú égetőkemence D-i felének a romja. Az összetört tapasztás ép részeiből lehetett erre következtetni. Tapasztásán három réteg különböztethető meg. Az alsó 6—, a középső 5—, a felső pedig 1.5 cm. vastag. A T_{24} Ny-i

szélétől kezdve K-felé, egészen a szuvatréteg K-i széléig, a felső szuvatréteg alsó szintje a Ny-felé eső szuvatréteg szintje felett 40 cm.-rel magasabb.

Ugyanezen magasabb nivóban feküdt a T_{24} -tól K-re 3·2 m. távolságban az előbbiekkal egyező szerkezetű, T_{25} jegyű égetőkemenczének a romja (9. kép). Csupán D-i széléből látszik egy 15 cm. magas oldalfal alaprésze. Tapasztása ennek is a fenékről az oldalfalra homorú ívben hajlik felfelé. Közéleben volt 4 drb. agyagnehezék, hegyesebb végükkel a T_{25} felé fordulva. Egyébként elhelyezésükben semmi szándékoság sem volt felismerhető.

A felső szuvatrétegnek megbolygatott területén, körülbelől azon a helyen, hol a 9. képen az M_1 jegy áll, másodlagos fekvő helyen találtam a 21. képen látható, ívelt szélű és simított felületű szuvatrögöt. Leltári száma: 1999. Terjedelme 35×26 cm., vastagsága 10 cm. Anyaga kívülről sárgásveresre, belül feketére kiegészített pelyvával és szalmával kevert agyag. Mellső lapja (a képen *b*) simított s ez a simított felület az ív vonalában a mellső laphoz $50-55^\circ$ -os szög alatt hajló, 10 cm. széles, szintén simított hátsó síkba megy át. Hátulsó felén (a képen *a*) a simított felület mellett hosszában egy 4 cm. vastag ág lenyomata, távolabb egy vékonyabb, hasított fa lenyomata látható. A mellső felületbe alól, az ívre csaknem derékszögű hajlással, belemélyed egy vékonyra hasított fahasáb darabja. Ezen az oldalon, ennek az irányában történt a szuvatrög szétesése is.

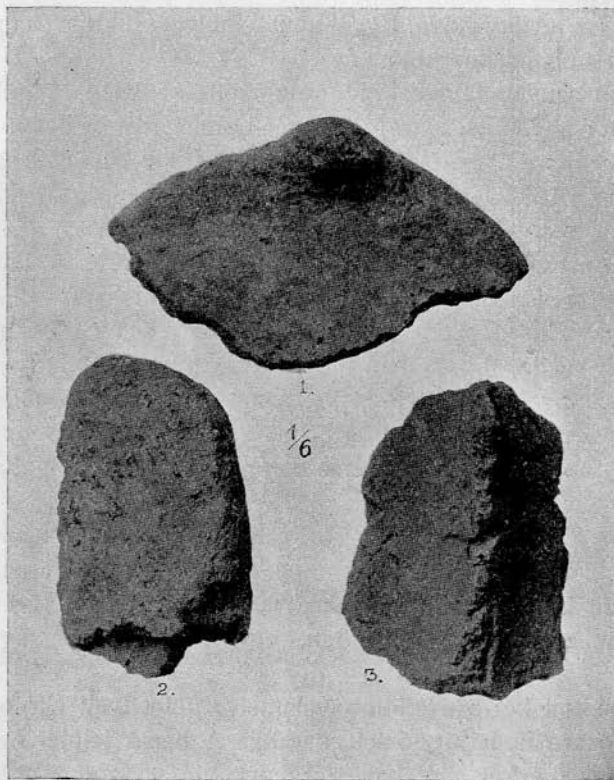
Ny-felé két méterrel távolabb, szintén másodlagos fekvő helyen, feküdt ennek az alakított szuvatrögnek egy másik darabja. Mellső és hátsó felülete is hasonlóan van alakítva. Az ív hossza 31 cm. Letörött egyik végén, az ívre derékszögben, egy 4 cm. vastag ág lenyomata látszik.

Az alakított két szuvatrög valamely épület ívelt ajtó-boltozatának egymással össze nem függő két darabja. A hátsó felület bemélyedései a boltozat felett a két ajtófélfát összekapcsoló vízszintes ágfónásnak és másfajta erősítésnek a lenyomatai, a letört széleken erre derékszögben álló bemélyedélyesek a boltozatnak és az ajtónyílás feletti falfelületnek felülről függőleges irányban való megerősítésére szolgáló karóknak és ágaknak a lenyomatai. Vesd össze ezzel a 16. képen közölt, alakított szuvatrög leírását (307—309. lap).

A most leírt szuvatrögök közelében voltak ugyanolyan körülmények közt, sok más nagyobb röggel együtt, a 22. képen bemutatott, részben alakított szuvatromok is. Leltári számuk: 598*a*, *b* és *c*. Közülük az 1. számú egy 3·5 cm. vastagságú és 43 cm. átmérőjű, alülfelül és oldalt lesímitott és sárgás színre vastagon megmeszelt, kör alakú agyaglap darabja. Anyaga sok pelyvával kevert, vörösre jól kiegészített

agyag. Széléből 7 cm. magas, legömbölyített szélű, lábalakú tag nyúlik ki. A képen ez a fele látszik. Valamely háztartási célra szolgáló, törpe emelvény (asztalka ?) lehetett.

A 2. sz. szuvatrög (22. kép) egy 15 cm. magas és közepén 7 cm. vastag, elül lekerekített párkány-résznek letörött mellső fele. Belsejében (a képen alúl) egy 10 cm. magas, régebbi párkánydarab is látszik. A megújításkor erre új anyagot raktak. A 3. sz. szuvatrög egy-

22. kép. Szuvatrögök a felső szuvatrétegből.

Fig. 22. Mottes de bousillage de la couche supérieure du bousillage.

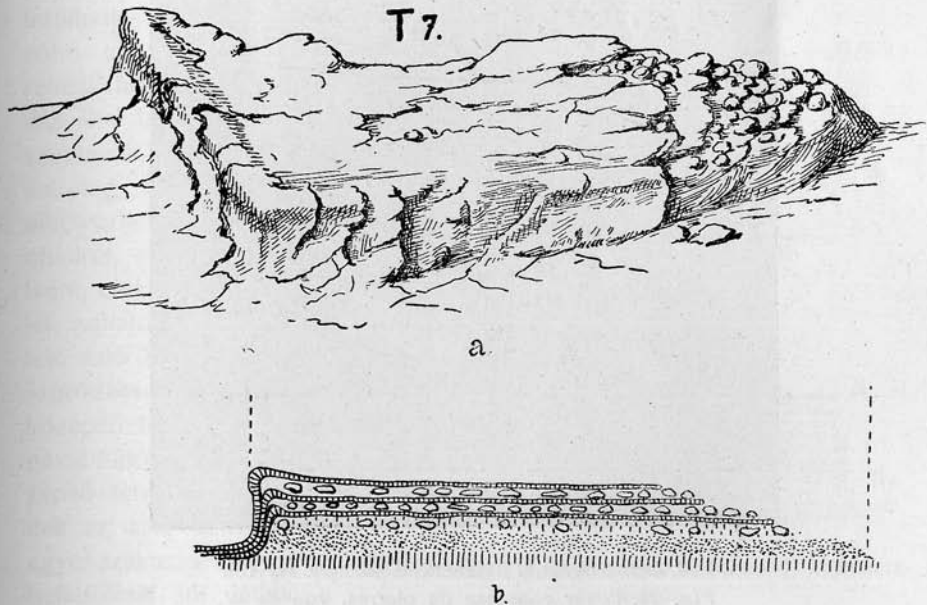
mással érintkező két hengeres faoszlop vagy gerenda közti, jól kiégett sártapasz. Az egyik oszlop 10—12 cm., a másik 15—16 cm. vastagságú volt.

A felső szuvatréteg agyagépítményei közül még csak a 23. képen bemutatott T₇ jegyű, háromszor megújított agyagépítmény leírását kell adnom. Helyzetéről a 9. kép nyújt felvilágosítást. Az oldalról való betúrások következtében É-i fele egészen hiányzik. ÉK-i sarka is meg van csonkítva. A megmaradt rész felülete simára van sikárolva és márványszerűen meg van repedezve. DNy-i sarka pontosan derékszög. Felső

síkja, az alatta levő földrétegek egyenetlen ülepedése miatt, DNy-felé keveset lejt. Szerkezetét a 23. kép keresztmetszete tünteti fel. A felső tapasztás vastagsága, az alatta levő kiégett agyagréteggel együtt 4—6 cm. Benne kevés cserépen kívül 3—5 cm. átmérőjű kavicsok vannak, egymástól 8—10 cm. távolságban.

A második tapasztás vastagsága ugyanolyan égett agyaggal együtt 5—6 cm. Az agyag közt itt még sűrűbben állanak a kavicsok.

A harmadik tapasztás vastagsága 8 cm. Kavics ebben kevesebb van, annál több összetört cserépedény darab. Tehát mind a három al-

23. kép. Agyagépítmény a felső szuvatrétegből D—Ny-felől.

Fig. 23. Construction d'argile de la couche supérieure du bousillage. Vue de S—W

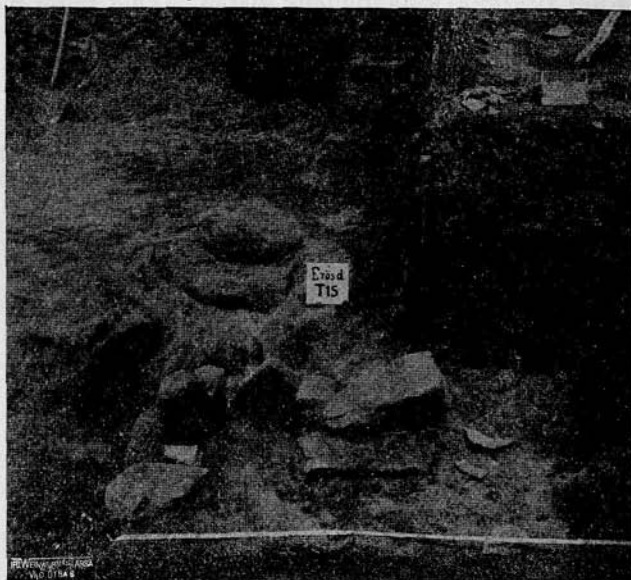
kalommal nemcsak a tapasztást, hanem az alatta levő kavics-réteget is megújították.

A tűzhely alja 10—12 cm. vastag, hordott sárga agyag, mely közvetlenül a középső terramaren nyugodott. A szuvatréteg alján található szénréteg itt hiányzik. A tűzhely tehát még abban az időben épült, amikor az elegyenetett földfelületet a tűzhelyekről és égetőkemenzékéből lekotort szén nem berította el.

Oldaltapasztása szintén háromszoros és homorú ívben a tűzhely körüli tapasztásba megy át. Rétegei könnyen elválnak. A körülfutó párkány magassága a tűzhely padja felett 3—4 cm., a padló szintje felett 25—28 cm. Az építmény meglévő részének hossza 180 cm., legnagyobb

szélessége 65 cm. Eredeti alakját és terjedelmét a tűzhely alatti és tűzhely körüli padló felületéből sem tudtam meghatározni.

A feltárás D-i szélén, a felső szuvatréteg területén kívül (9. kép), de a felső szuvatréteg nivójában feküdt a kövekből összerakott T₁₅ tűzhely (24. kép). A tűzhely ürege téglalakú, hossza 60—, szélessége 30—, magassága 25 cm. Nyitott eleje Ny-felé néz. Szélfogóúlf balfelén 3—, hátul 1—, jobbfelén megint 3 kő van felhasználva. Alja rosszul kiégett agyagos föld. A tűzhelytől jobbra mintegy 80 cm. távolságra egy nagyobb örlőkő

24. kép. Kövekből összerakott tűzhely Ny-ról.
Fig. 24. Foyer composé de pierres, vue de W.

volt lefektetve. Ülőhelyül is szolgálhatott. A tűzhely használatáról dr. Szilády Zoltán által a *Néprajzi Értesítő*-ben Vláházáról közölt, ma is létező, ősegszerű tűzhely adhat felvilágosítást.¹ A kettő közti lényeges különbség csak az, hogy a *vládházi* tűzhelynek egyik oldalt szélfogója nincs. A tűzhely környezete is bizonyítja, hogy az erőd is a szabad ég alá volt építve. Ily típusú tűzhelyet a feltárások közben többet nem találtam.

V. réteg. Középső terramare.

A felső szuvatréteg alsó és az alsó szuvatréteg felső nivója közötti tért foglalja el. Településéről és szerkezetéről a 78. képen A) alatt bemutatott hosszanti metszet ismertetése rendjén volt szó. É-ről D-felé

¹ *Erdély régi tűzhelyei*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi osztályának Értesítője. X. évf. (1909.) 1. lap, 1. ábra.

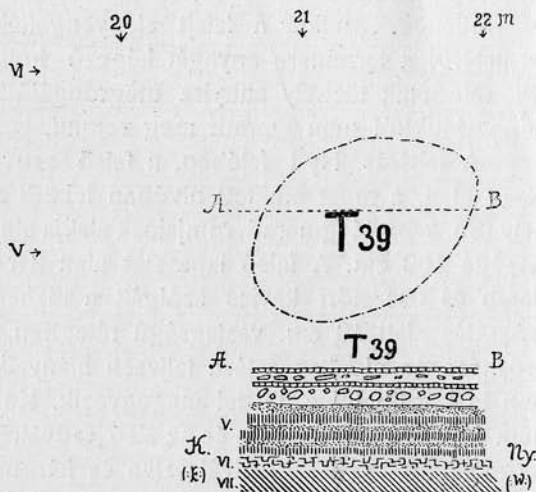
fokozatosan vékonyodik. A 7 vonalában vastagsága helyenkint 150 cm.-t is meghalad, a 15 vonalában már csak 30–40 cm. (35. kép). Ezen a tájon felső része az alsó humusszal érintkezik; tovább D-felé elhumuszosodása is megkezdődik.

A középső terramare alsó nivójában több helyen látszik, hogy a terramare anyaga lefelé az alsó szuvatréteg egyes szakaszai közé is behatol. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy ezeken a helyeken az alsó szuvatréteg alsó nivójában épült házak összeomlása alkalmával a cölöpöknek a tűz által el nem pusztult föld feletti csonkjai és alázuhant nagyobb gerendák feküdtek és így ezekre a helyekre szuvatromok nem kerülhettek el. Amikor ké-

sőbb a cölöpök és gerendák faanyaga a korhadás által lassanként megsemmisült, akkorra a szuvatréteg már szilárdan elhelyezkedett s belőle oldalról, a fák ürege helyére, csak apróbb törmelék juthatott. Felülről lefelé való lassankénti alaszűrődéssel az üregek a középső terramare anyagával töltődtek be. A középső terramare anyagának az alsó szuvatréteg egyes szakaszai közé való behatolását jól látjuk a 35., 36. (g, g), 67. és 77. sz. képeken bemutatott függőleges metszeten.

Azokon a helyeken, ahol a behatolás alatt a szén-réteg is megvan, gerendák feküdtek, vagy pedig az az eset áll fenn, hogy a metszet épen a cölöpüreg szélén halad át.

A 68. képen a VIII és IX vonala között látható, hogy a középső terramare anyaga (V. réteg) az alsó terramare (VII. réteg) közé is behatol. Az 1913. évi feltárás területén ezen a helyen állott a —8 vonalától kissé K-re az L₄ lakóházhoz tartozó 290 számú cölöp. Az elkorhadás után ennek üregébe hatolt be a középső terramare anyaga. A rétegeknek felülről lefelé való ilyen eltolódása a cölöpüregek környékén, elég gyakran ismétlődik. Ahol ez felismerhető volt, az üregben esetleg talált ingó emlékeket abba a rétegbe soroztam, amelyhez eredetileg tartoztak,

25. kép. Tűzhely és metszete a középső terramare-rétegből.

Fig. 25. Foyer et sa coupe de la couche milieu de terramare.

A középső terramarenak függőleges kiterjedésben helyenként vékony szenes réteggel elválasztott felső és alsó tagozata legfeltűnőbbben a 66. képen, kevésbé jellegzetesen az 52. képen szemlélhető. A középső terramare réteget ketté tagozó ezen vékony szenes réteg nivójára voltak ráépítve a T₃₀, T₃₃, T₃₄ és T₂₆ jegyű tűzhelyek. Mind a négynek olyan a szerkezete, mint azoké a tűzhelyké, melyeket az alsó és felső szuvatrétegben a házak belsejében találtam. Miután ezek környékén az épületek romjaiból semmiféle alkotó elem meg nem maradt, vagy arra kell gondolnunk, hogy ezek a szabad ég alatt állottak, vagy pedig azt, hogy lábakon nyugvó könnyű földellett voltak befödve. Mindkét esetben valamely távolabb álló házhoz tartoztak, melynek maradványai még ismeretlenek. Amikor a talajt elegyengették és a telep fennebb eső területéről a terramare anyagát képező hulladékkal a tűzhelyeket elfödték, mindenik tűzhely annyira megrongálódott, hogy oldalfalukból és tapasztásukból nem maradt meg semmi.

A feltárás Ny-i felében, a felső szuvatréteghez tartozó T₃₅ D-i része alatt, a most említett nivóban feküdt a kétszer megújított T₃₀ tűzhely (25. kép). Megmaradt romjainak alakja ellipszis. Hossza 140 cm., szélessége 100 cm. A felső tapasztás alatt 8 cm. vastag rétegben cserépdarab és összetört kavics szolgált a tűzhely megerősítésére, az alsó tapasztás alatt 10 cm. vastagságú rétegben, csupán kavics volt. Oldalerősítése és oldaltapasztása teljesen hiányzik. Szerkezete egyéb tekintetben is körülbelül a T₃₅-tel megegyezik. Közeli tapasztott földfelület nem volt. A tűzhely alja és az alsó szuvatréteg felső nivója közt vékony terramare rétegek által elválasztva és háromszor megismételve egymás felett 4 cm. vastagságú agyagrétegek voltak elterítve.

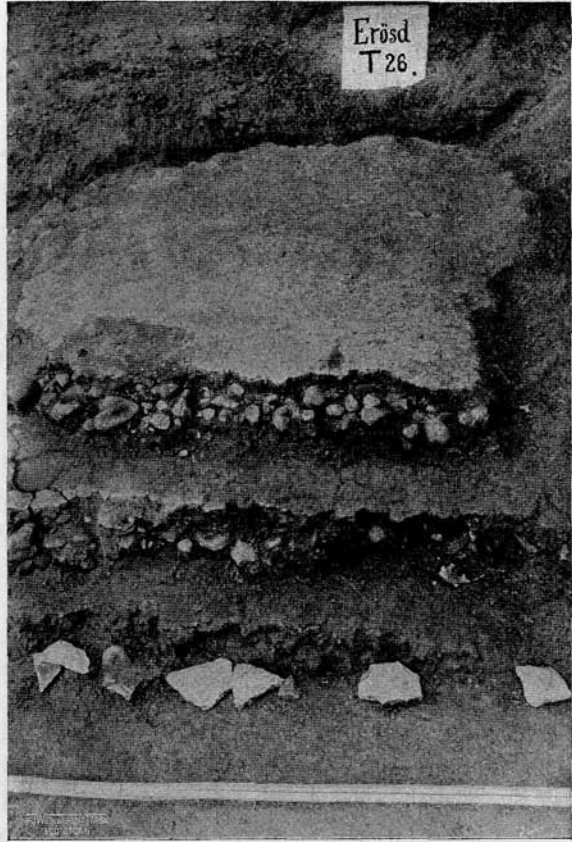
Ugyanilyen szerkezetű volt a 2 és 4 szélességi, a IX és XII hosszúsági vonalak közti területen egymás mellett talált T₃₃ és T₃₄ tűzhely is. Mindkettő még jobban meg volt rongálva. Összetört kavicsból és hordott agyagból álló, kiégett erősítő rétegeik felett csak egy tapasztás volt. A T₃₃ kör alakú, a T₃₄ ellipszis alakú volt. Az előbbi átmérője 110 cm., az utóbbi hossza 135 cm., szélessége 80 cm.

A T₂₆ tűzhely szélső pontjai a —5.4 és —6.8 szélességi, továbbá a VIII.8 és IX.9 helyzetű hosszúsági vonalak határozzák meg. Hosszúsága így 140—, szélessége 110 cm. Alakja ellipszis. Szerkezetét Ny-i irányból felvéve a 26. kép tárja elénk.

Az alsó szuvatréteg felső határától egy 5 cm. vastag terramare réteg és egy 20 cm. vastag hordott agyagréteg választja el. Mindkettő, az agyagréteget borító szénréteggel együtt, nagy területen — a tűzhelyen túl is — minden irányban kiterjed. A tűzhely legelső tapasztása alatt, a tüztől sötét téglaveres színűre kiégett 8 cm. vastag agyagréteg közt, lapjára elhelyezett cserépdarabok vannak (lásd a kép alsó részét)

A tapasztás felső lapja márványszerűen széthasadozott és rendkívül kemény. A tűzhely második megújítása 6 cm. vastag, szintén sötétvörösre kiégett agyagréteg. Benne 3—5 cm. átmérőjű összetört kvarcdarabok és jól lekoptatott, ugyancsak kvarcból álló nagyobb és aprószemű kavicsok vannak. Az összetört kvarc nagyobb kavicsokból való. Mindannyi a telep körüli agyagrétegek közti kavicspadokból van felhordva. Márványszerűen megrepedezett és vöröses színűre kiégett kemény tapasztása 2 cm. vastag. A hasadások közti szabálytalan alakú tapasztásdarabok átmérője 5—6 cm.

A harmadik tapasztás és az alatta fekvő kavicsos, égett agyagréteg a második tapasztással mindenben egyezik. A megújítások körvonala nem fedi egymást teljesen; a felsőbb tapasztások az alsóbbakhoz képest DK-felé egy kissé elvannak tolvódva. Oldaltapasztásából nem maradt meg semmi.

26. kép. Háromszor megújított tűzhely és szerkezete a középső terramare-rétegből.

Fig. 26. Foyer trois fois reconstruit et sa construction de la couche milieu de terramare.

VI. Alsószuvatréteg.

A 79. sz. képen az alsó szuvatréteghez tartozó, egy nivóban épült és egyidőben elpusztult L_1 , L_2 és L_3 lakóház maradványainak régészeti adatait foglaltam össze. A lakóházak alaprajzát meghatározzák: 1. a tapasztott padlófelületek, 2. a sorban egymásután következő czölöpüreges, 3. az oldalfalak tövéből eredeti helyzetben megmaradt falrészek,

4. a ház faláról, tetőzetéről és a tűzhelyekről lehullott szuvatrögökből kialakult szuvatréteg vízszintes kiterjedése és végül, 5. a házak mellé, a házön kívüli területen, dombokban lerakott szemétnék a ház falával érintkező belső határvonala. Ez utóbbi régészeti tényező adatai nem az alaprajzon, hanem a metszeteken vannak feltüntetve.

Alig van rá eset, hogy a lakóházak területének meghatározásához ez az öt tényező együttesen szolgálhatna útmutatóul. A megmaradt falakon és padlótapasztásokon kívül legbiztosabb vezető a cölöpüregek sora.

A tapasztott *padlófelületeket* a tapasztások repedéseit utánzó szabálytalan vonalakkal, a *cölöpüregeket* az alaprajzzal egyező lépték szerint apró körökkel, ellipszis vonallal vagy háromszögekkel jelöltem meg. Az előbbiek hengeres, az utóbbiak hasított faoszlopok és karók üregei. Az alaprajz bal szélén (79. kép) alul 1., 2., 3. és 4. számmal a cölöpüregeknek függőleges irányban az alsó szuvatréteghez való viszonyát jelöltem meg. Az 1. számú (teljesen beárnyékolt) körök olyan cölöpüregeket jelölnek, melyek az alsó szuvatrétegből az alsó terramarén át az őstalajba hatolnak be; a 2. számú (ki nem töltött) körök cölöpüregei a feltárás alkalmával szintén az alsó szuvatrétegben tűnnek fel, de az őstalajig nem érnek le; a 3. számú (a kör közepén pont) cölöpüregek már a középső terramarében (V réteg) feltűnnek és az alsó szuvatrétegen át néhány cm.-re az alsó terramaréba is belefuródnak; végül a 4. számú cölöpüregek (kettős körben pont) alsó vége az őstalajba mélyed bele, de felső vége az alsó szuvatréteget nem éri el.

A cölöpöknek ezen függőleges irányú elkülönítése azért vált szükségessé, mert korukról, rendeltetésükről és egymáshoz viszonyított értékükről csak így tudunk tájékozódni. Legtöbb van az első típusból. A házak négy szélén egyenes vonalak irányában sorakoznak egymás után. Kevesebb van a második típusból. Az L₃ Ny-i szélén a 182-től a 86-ig az első csoportbeliek a második csoportbeliekkel váltakoznak. A harmadik számú cölöpüregekből is csak egy néhány van. Így az L₁ lakóház területén és tőle ÉNy-ra az 1—8. számúak. A negyedik típusból az L₃ lakóház keleti szélén, a ház hosszanti falával párhuzamosan öt ilyen cölöp egy sorban húzódik (172—174, 176, 178).

A cölöpüregekre vonatkozólag a következő méréseket végeztem: 1. A cölöpüreg legfelső pontjának a rétegekhez viszonyított helyzete (magassági adat); 2. előtűnése helyén a cölöpüreg fekvése a vízszintes síkban (hosszúsági és szélességi adat); 3. a cölöpüreg mélysége; 4. a cölöpüreg vízszintes átmetszetének alakja: kör, ellipszis (a ketté hasított hengeres oszlop átmetszete valójában félkör, de az üregben a deformálás miatt ellipszis alakúnak tűnik fel), háromszög (többfelé hasított hengeres oszlop). Az ásatások kezdetén világtájak szerint a cölöpüregek elhajlását is megjelöltem, később ezt a mérést, mint feleslegest, elhagytam.

Az alsó terramarében vannak ú. n. ikercölöpök. Nagyobb szilárdság elérése céljából két oszlopot helyeztek egymás mellé. Ezek az alaprajzon egymás melletti két körrel vannak megjelölve (az L_3 K-i szélén a 173 és 176, az L_1 mellett ÉNy felől az 1, 2 és 3 számú cölöpök, a 70. képen a 49, 50, 52—53 és 55 sz. cölöpök).

A tűzhelyekhez tartozó *falmaradványoktól* eltekintve, a lakóházak oldalfalának a töve csupán az L_2 lakóház Ny-i szélén maradt meg. Ezen a területen a fal belső széle az alaprajzon (79. kép) vastagabb, a külső széle vékonyabb vonallal van megjelölve.

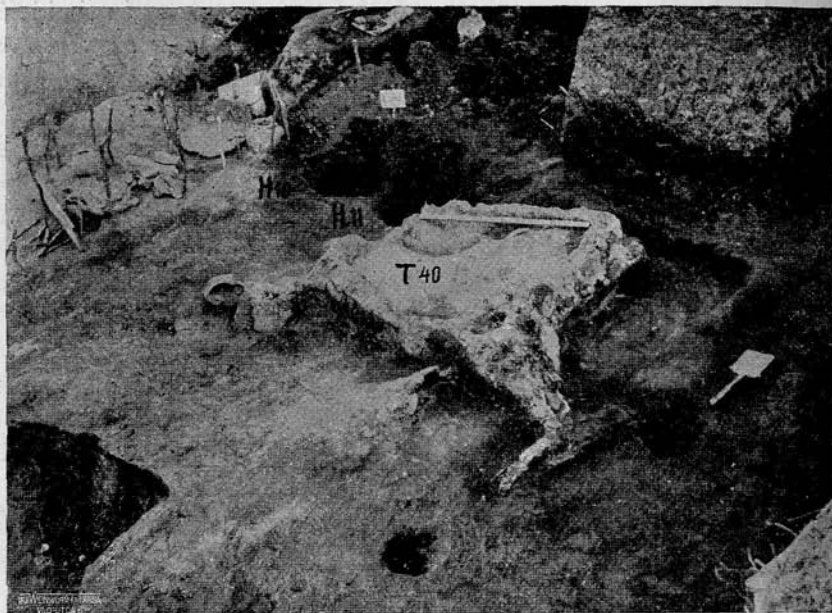
A lakóházak alapját meghatározó tényezők között az ásatás idején való általános tájékozódás szempontjából legértékesebbek azok az adatok, melyeket a *szuvatréteg* vízszintes kiterjedése nyújt. A VII számú hosszúsági vonal metszetéről leolvasható adatok alapján történt a lakóházak területének előzetes kijelölése és annak alapján az ásatás beosztása is. Az alaprajzon külön meg van jelölve a vastagabb és a vékonyabb szuvatréteg külső határvonala. A vastag szuvatréteg a vékonyabb szuvatrétegbe a legtöbb helyen nem fokozatosan, hanem egy nagyobb emelkedéssel megy át (a 36. képen a VI vonalában, az 51. képen a VIII és IX közt, továbbá a XIV és XV közt).

Az L_1 és L_2 lakóházak egymástól jól elkülönült és nagyjában a házak széleit követő vastag szuvatrétegét a vékony szuvatréteg összekapcsolja. A szétterült szuvatrögökből kialakult vékony szuvatréteg határvonala a vastag szuvatréteg szélétől 1—1,5 m. távolsáig terjed. Az L_3 lakóház területén a vastag szuvatréteg K-i és É-i széle szintén követi a ház szélét, a Ny-i oldalon két helyen is nagyobb kiugrása van.

Az L_1 lakóház romjai.

Az L_1 lakóház *határvonalai* téglalapot zárnak körül, melynek hossz tengelye ÉD-i irányú. K-i oldala a 211a és 223 sz. cölöpök közt 8,25 m., D-i oldala a 223 és 235 sz. cölöpök közt 5,4 m. hosszúságú. A ház ÉNy-i sarkán levő cölöpüregnek helyét az ásatás alkalmával nem tudtuk megállapítani. A rétegek települése alkalmával talán betöltődött. Lehetséges azonban, hogy ezen a sarkon a háznak függőleges oszlopa nem is volt. Szakértő ács mesterek mondják, hogy az L_1 lakóház alaprajza alapján rekonstruálható fedélszerkezet ezen sarokoszlop nyújtotta alátámasztás nélkül is kellő szilárdságú. Elhagyását azzal magyarázzák, hogy a házba való ki- és bejárás ilyen módon szabadabbá válik. Ha ez a magyarázat megállhat, abban az esetben a külső helyiségnek nem csupán az egész É-i, de Ny-i oldalának az É-i vége is a 200 sz. cölöptől kezdve szintén nyitott volt. Tény az, hogy az L_2 lakóház ÉNy-i sarkán is (a vastag szuvatréteggel együtt) ez a sarokcölöp hiányzik, de nincs

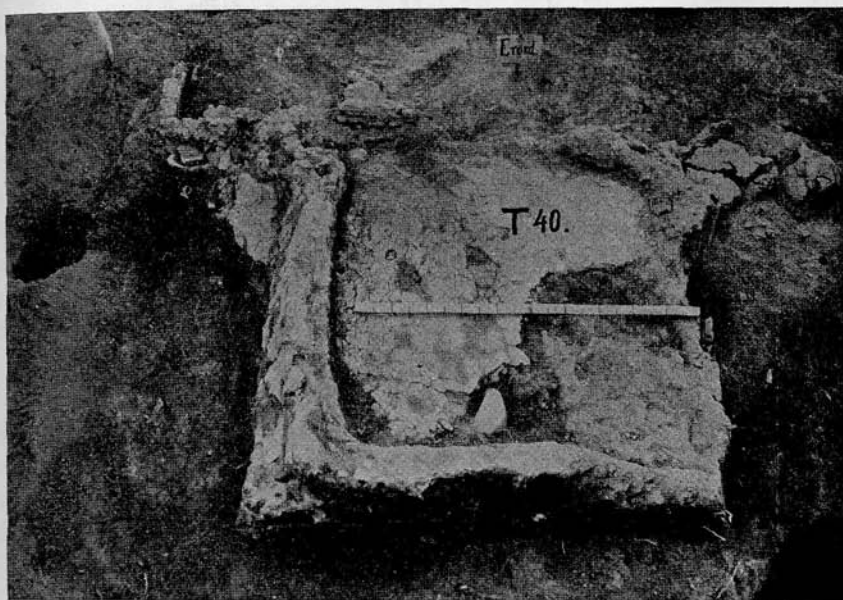
meg az L_3 ÉK-i sarkán sem s így alig tehető fel, hogy véletlenül mindenütt épen ez töltődött volna be. Az L_1 háznak ez a sarka arra a pontra esik, ahol a 235, 234, 233 és 200 számú cölöpsorral megjelölt Ny-i oldal meghosszabbításának vonala a ház É-i szélét jelző 211a és 211b cölöpök meghosszabbított vonalát metszi. Az így megállapított sarok ÉNy-i pontjaihoz mérve a ház Ny-i oldala 8·15 m., É-i oldala pedig 5·5 m. Ezen szám adatok szerint a szembe fekvő oldalak hosszúsága tekintetében 10 cm.-t meghaladó eltérés nincs s a ház szögletei is a derékszögtől alig térnek el. A beépített alapterület 45 □ m.

27. kép. A T_{40} tűzhely és környéke az L_1 lakóházban É—Ny-ról.
Fig. 27. Le foyer T_{40} et son entourage dans l'habitation L_1 , vu de N—W.

A ház padlójának síkja É-felé lejt (a 36. képen a VI. réteg alsó szintje). A lejtés vonala a vízszintes sík vonalával 8—10°-os szöveget alkot. Ugyanezen a metszeten az is feltűnik, hogy a lakóház D-i felének a padlója az É-i-hoz képest magasabban feküdt. A két magasság határvonala (p) alatt maga az őstalaj is nagyobb emelkedést mutat (p_1). A két sík közötti magassági különbség Ny-on 25 cm., K-en 30 cm. A ház mélyebb és magasabb padlójú két tagozatának határvonala az alaprajzon (79. kép) a H_{11} -től Ny-felé egyenes vonallal, K-felé pedig hegyesedő vonalkák sorával van megjelölve. Az előbbi helyen falromok, az utóbbi helyen az alacsonyabb padlófelületből a magasabban fekvő padlófelületbe ferde síkban áthajló és K-i végén nagyon megrongált padlófelület

alkotja a két tagozat közti határvonalat. A választó vonalnak ezen a részén a ház két tagozata fallal nem volt elkülönítve. Megemlítem még azt is, hogy az elválasztó faltól É-ra eső külső helyiség, — melynek É-i oldala s talán a Ny-i határvonal É-i vége is minden valószínűség szerint nyitott volt, — úgyszintén a magasabban fekvő D-felőli zárt helyiség szélessége csaknem egyenlő. K-en a külső helyiség 4·10 m., a belső helyiség 4·15 m., Ny-on a külső helyiség 4·05 m., a belső 4·10 m. szélességű. A H₁₁-től Ny-ra eső falrész a ház Ny-i széle mellett derékszög alatt É-felé hajlik (az alaprajzon f₁) és egy kisebb megsza-

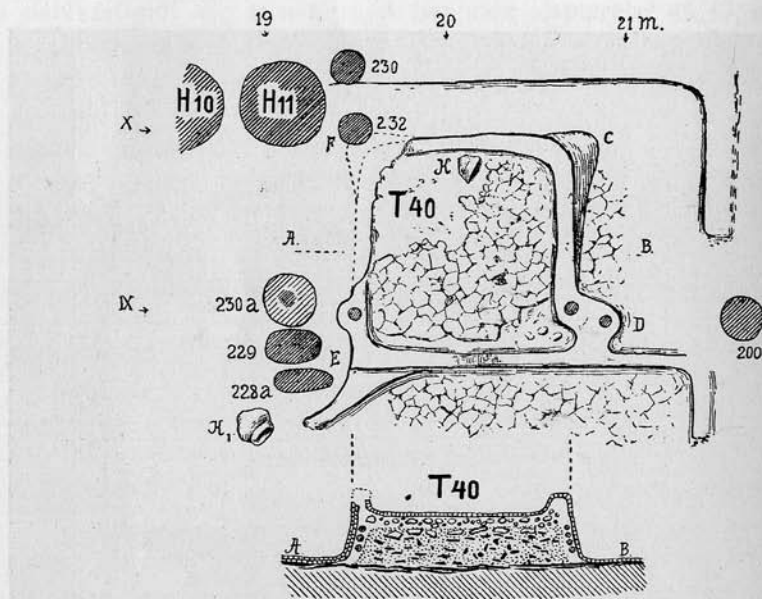
28. kép. A 27. képen látható tűzhely felülről.
Fig. 28. Le foyer de la fig. 27, vu d'en haut.

kítással ebben az irányban is 2·20 m. hosszúságra kiterjed. A falmaradvány É-i végső pontja *f* betűvel van megjelölve. Úgy látszik, hogy ennek a védő falnak a Ny-i fal mellé való felépítését a T₄₀ tűzhelynek a főfaltól való izolálása tette szükségessé.

A lakóház középpontjában, a választó vonal mentén, közel egymás mellett két nagyobb cölöpüreg van (H₁₀ és H₁₁). A kettős cölöpön át a ház főtengelyét megvonva, annak vonala a D-i oldal közepén fekvő 224a és az É-i oldal közepén fekvő 211b számú cölöpüregeken halad át. A ház két bütűjén (végén) az említett üregekben álló egy-egy oszlop, az ú. n. *ágasok* és a szoba közepén álló két *oszlop* vagy *duc* a tető gerincét alkotó *szelement* támasztották alá. A szelemen az egymástól

8 m.-t meghaladó távolságban fekvő két ágas fán elég szilárdan nem nyugodhatott s azért a középén alátámasztották, vagy mint az erődsi közséji bíró mondta, a középén felpapolták. Ha a szelement egy db. fából készítették, alátámasztóul egy ágas fa is elég lett volna. Két támasztó oszlopra talán azért volt szükség, hogy a szelemenül szolgáló két gerenda érintkező két végét a két duc közé, egymás mellé, egy vízszintes kötőfára ráfektethessék és guzs-zsal szilárdan megerősíthessék.

A ház földjének szenes réteggel fedett megrepedezett tapasztása a T₄₀ és T₄₁ tűzhely környékén nagy felületeket borít. A H₉ körül sár-

29. kép. A 27. képen látható tűzhely helyszínrajza.

Fig. 29. Plan de situation du foyer de fig. 27.

gás-vörösre ki is van égve. A tapasztás megvan a ház ÉK-i sarkában a 211 számú cölöpüreg körül is. Ezen a helyen megszakítás nélkül átnyúlik a cölöpsoron kívüli területre is. Ez a körülmény arra mutat, hogy a 215 és 211a számú cölöpök közt a háznak ágfonásos oldala nem volt. A ház K-i oldala mellett fekvő 119 és 65a sz. cölöpüreg jelenléte és a vastag szuvatréteg nagyobb kiszélesedése alapján feltehető az is, hogy az épület megsemmisülése idejében a ház alsó tagozatának K-i szélén a 216, 215, 211 és 211a számú cölöpök csupán a tetőszerkezet tartására szolgáltak, maga az oldalfal pedig közvetlenül a ház csepegése alatt, a 119 és 65a cölöpök közt húzódott.

A ház K-i felével párhuzamos helyzetben, a ház belsejében található 227, 220 és 228 számú oszlopok rendeltetéséről semmit sem

tudunk. A 228a, 229, 230a, 232 és 230 sz. cölöpöknek a T₄₀ tűzhely szerkezetével lehetett valami összefüggése.

Az L₁ lakóházban két tűzhely (T₄₀ és T₄₁) és egy ismeretlen rendeltetésű agyagépítmény (H₉) volt.

Az É-i nyitott helyiség (a 79. képen látható alaprajzon L₁ területén A) DNy-i sarkában állott a négyzetalakú T₄₀ tűzhely (27., 28., 29. kép). Ny-i széle a ház főfalától 120 cm.-re, D-i széle a választó faltól 50 cm.-re feküdt. A ház Ny-i főfala és a tűzhely közt a 79. képen f₁ és f betűvel megjelölt védőfal állott. Ha magasabbra nem is, de legalább lángmagasságig felnyúlott. Ilyen szerepe lehetett a D-i választó falnak is. Mindkettőnek csak a romja maradt meg. A tűzhely szélessége és hosszúsága is 130 cm. DK-i sarkát kivéve, eléggé ép állapotban maradt reánk. A tűzhely síkja a ház padlója felett 25—30 cm., a sarkokon lekerékített 10—12 cm. széles párkányzata a tűzhely síkjából 8—10 cm.-re emelkedik ki. DNy-i és DK-i sarkán a párkány alatt 10 cm.-rel mélyebben 20 cm.-re kiugró, oldalt és felül lesikárolt padkái vannak (a 29. képen C és F, utóbbi le van törve). ÉK felől, felső részén letörött állapotban, egy karcsúbb és hosszabb ilyen kiugró rész szintén megfigyelhető (a 29. képen E). Ez is a tűzhely körül ma is szokásos ülőhely, padka lehetett. A tűzhely eleje É-felől volt. A mellső párkány Ny-felé a tűzhelyen túl is folytatódik és össze van kapcsolva a ház Ny-i szélével párhuzamosan húzódó védő falazattal. Ilyen módon a tűzhely körül Ny-on és D-en egy keskeny zárt tér keletkezett: a pestmege. Nincs kizárva, hogy a Ny-i és a D-i védőfalra, valamint a T₄₀ ÉK-i és DK-i sarkánál látható oszlopokra (cölöpökre) füstvezető készülék is volt ráépítve. A 27. képen ez a tér a letörött fallal együtt látható. A földre fektetett ásó melletti cölöpüreg a 200 számú. A kép alján távolabb levő pedig a 6 számú.

A tűzhely lapjai, valamint párkányzata és oldala is gondosan meg volt tapasztva. Amint a 29. kép metszetén látható, a tűzhely tapasztása alatti, égett agyagrétegben dió- és ökólnagyságú kavicsok vannak beágyazva. Maga a tűzhely-test cserépdarabokkal, szenes földdel és más törmelékekkel kevert, fekete színre roszerű kiégett hordott agyag. Oldalának könnyen lehámló s a ház padlójának tapasztásával homorú ívben összekapcsolódó kettős tapasztása közül a külső 0.5 cm., a belső 1.5 cm. vastag. A harmadik tapasztás beleolvad a tűzhely testét körülvevő agyagburkolatba, melynek váza egymástól 20—25 cm. távolságra sorban egymás után következő, 2—3 cm. vastag függőleges karócskákra vízszintesen ráfont ágónásból áll. A 29. képen a vastagabb függőleges karócskákból a tűzhely párkányának ÉK-i részén egynek, az ÉNy-i sarkában kettőnek a hengeres ürege látszik. Ez utóbbiak a 28. képen is láthatók.

A magasabban fekvő D-i zárt helyiség DK-i sarkában fekvő T_{41} tűzhelyről, valamint a D-i fal mellett középen fekvő H_9 jegyű agyag-építményről a 30. és 31. kép nyújt felvilágosítást. A 31. kép közepén a H_9 tölcséralakú bemélyedésének a közepe függőlegesen leszúrt pálcával van megjelölve. Tőle jobbra, alakított szuvatromok láthatók. A T_{41} -

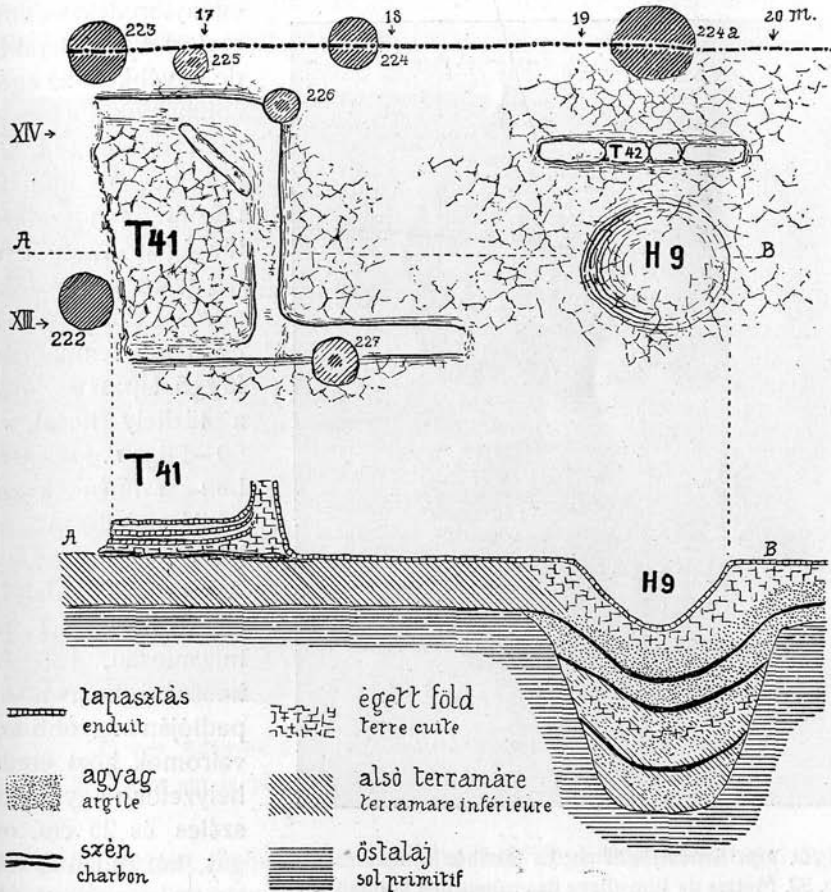
30. kép. Az L_1 lakóház déli része Ny-ról.

Fig. 30. Partie du Sud de l'habitation L_1 , vue de W.

ből csak a tűzhely elejének megrongált fala vehető ki. Többirányú tájékozódást nyújt a 31. képen bemutatott részletrajz és metszet.

Az erősen kiégett T_{41} tűzhely nagyon megrongált állapotban maradt meg. Hossza 140-, szélessége 100-, magassága 20–25 cm. É-i oldalából egy fal romjai folytatódnak Ny-ra. A fal befelé hajló É-i oldala meg volt tapasztva. 10–15 cm. magas párkányának romjai a tűzhely szélén végig megtalálhatók, de teljesen épen sehol sem volt meg. DNy-i sar-

kában ferde helyzetben egy 30 cm. hosszú, 10 cm. széles és 5—6 cm. vastag kiégett szuivatrög feküdt, mely a ház valamely párkányának ide lezuhant része lehetett. A metszeten látható elrendeződésben, égett agyag rétegekkel elválasztva, egymás felett négy tapasztása van. A tapasztások vastagsága az égett agyaggal együtt 3—4 cm. A 9 cm. vastag legalsó égett agyagréteg a ház szenes földjén nyugszik.

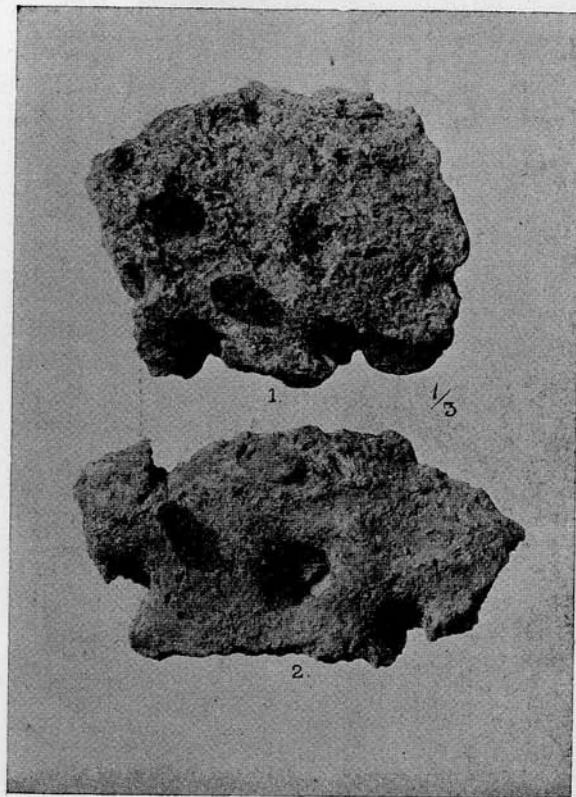
31. kép. Az L1 lakóház D-i szélén a T41 és H9 helyszínrajza és metszete.

Fig. 31. Plan de situation et coupe de T41 et H9 au bord du Sud de l'habitation L1.

A H9 rendeltetése ismeretlen. A lakóház tengelyvonalában a ház D-i fala mellett, tőle 120 cm. távolságra fekszik. Nem egyéb, mint a padló alá 35 cm.-re bemélyedő kúp alakú üreg, melynek felülete mindenütt gondosan megvan tapasztva. Tojásídomú szádának hosszabb átmérője 80 cm., a rövidebb 70 cm.

A H9 alatt az őstalajba 110 cm. mélységig egy csonkakúp alakú

üreg mélyül be, melynek felső átmérője 140 cm., alsó átmérője 75 cm. (lásd 31. képen a metszetet). Az üreg hordott agyaggal és az alsó terramare anyagával van kitöltve, de közbe-közbe, három nívóban is, szenes rétegek is vannak. Középmagasságában van benne egy vékony szuvarréteg is. Az üreget kitöltő, 20 cm. vastag legfelső réteg vörös színre jól ki van égve. Nincsenek meg benne a tűzhelyeket annyira jellemző

32. kép. Szuvartrögök az L₁ lakóház romjaiból.
Fig. 32. Mottes de bousillage des ruines de l'habitation L₁.

edénytöredékek és öszszetört kavicsdarabok, de egyébként az egész építmény azt a benyomást teszi, hogy benne húzamosabb időn keresztül rendszeresen tűz égett. Az égett réteg felett következik a vörösre szintén jól kiégett, mindenütt összefüggő tapasztás, mely a tűzhely körül, az 50–80 cm. szélességben szintén kiégett padlófelületbe megszakítás nélkül megy át. A H₀ mellett D-felől, a ház D-i szélével párhuzamosan, 130 cm. hosszúságban, a ház padlóján nagyobb szuvarromok közt eredeti helyzetben egy 20 cm. széles és 25 cm. magas, két oldalt és felül simára tapasztott párkány feküdt (a 31. ké-

pen T₄₂). A H₀ felé lejtősödő, tapasztott padlófelület D-felé egészen a ház széléig folytatódik. A cölöpüregek vonalán áthaladó vastag szuvarréteg külső határán, mindenütt a ház D-i széle mellett, 30–35 cm. magasságban az alsó terramarétól vékony szénréteggel elválasztott hulladékanyag volt felhalmozva, melynek felső szintje a vékony szuvarréteg alsó nívójáig ért.

Az L₁ lakóház belső helyiségében az alaprajzon (79. kép) T₃₆-tal megjelölt területen, másodlagos fekvő helyen, egy teljesen szétrombolt

tűzhelynek a maradványai feküdtek. A rögök közti égett agyagdarakba kavicsok is vannak beágyazva. Némelyik felületén tapasztás látszik. A tűzhely alakja felismerhetetlen. A képen látható ellipszis-vonal nem a tűzhely alakját, hanem csak azt a felületet jelöli, ahol a tűzhely romjai feküdtek. Miután eredeti helyzetben a tűzhely-testből sem maradt meg semmi, feltehető az is, hogy még az ősi időben egy más helyen fekvő tűzhely darabjait hordták ide össze, hogy anyagával talán a lakásban fekvő egyik vagy másik tűzhelyet megújítsák. Azért sem lehe-

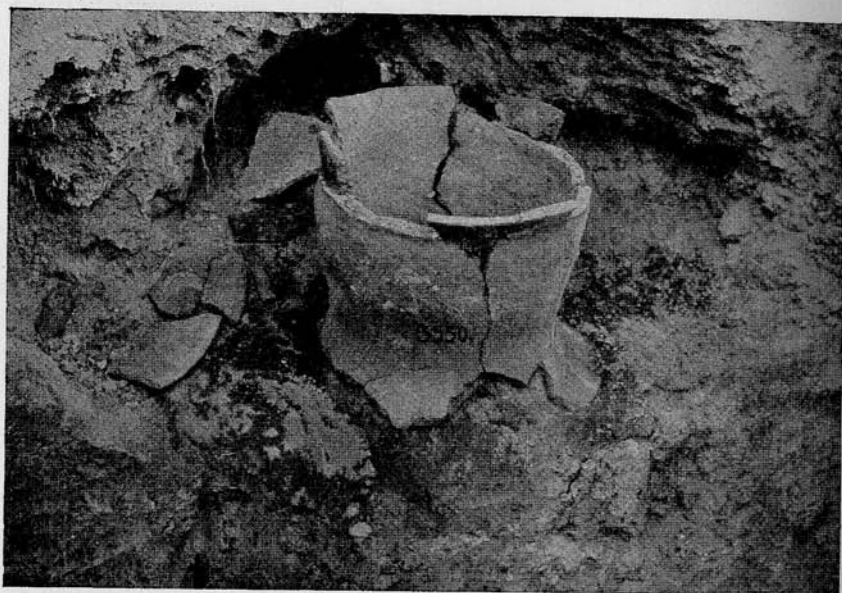
33. kép. Edények az L₁ lakóház padlóján, eredeti helyzetben.

Fig. 33. Vases sur le plancher de l'habitation L₁ dans la position original.

tett ezen a helyen tűzhely, mert az alsó helyiségből a felső helyiségbe való átjárás csakis ezen a területen történhetett.

A lakóház felületét borító szuivatrögökön, a ház K-i és Ny-i széle mellett körülbelül egyenlő arányban, ágionásos lenyomatok és hasított deszkalenyomatok látszanak. Van köztük léclenyomat is. A D-i szélen és a ház közepén több a deszka és lécs, mint az ágfönás lenyomata. Szalma- és nádlenyomatú szuivatrögök közül csak néhány darabot találtam. Legtöbb volt a 216 sz. cölöpüreg környékén. A 32. képen látható újjbenyomásos szuivatrögökből még eddig csak egynehány darab került elő. Mindkettő a III. 813. leltári számú dúrva nagy fazék mellett, egyéb szuivatrögök közt, a ház padlóján feküdt. A felsőnek leltári száma

III. 1039., az alsóé III. 1038. Az egyik 14×11 cm., a másik 18×9 cm. terjedelmű. Mindkettő anyaga pelyvával kevert és vörös színre jól kiégett agyag. Hogy valamely katlanból a hamúhullató rostély darabjai volnának, kizártnak kell tartanunk. Erre a célra nem elég a szilárdak; az egyik 3,5-, a másik csak 2 cm. vastagságú. Az ujjbenyomások következtében létrejött üregek legtöbbje sem megy az agyaglapon keresztül. Az üregek közül a felső rögnön egy egyenesen és öt ferdén halad, az alsón, mind a három ferde irányú. Mindkettőnek a felső része ferde síkban befejezett. Egyebütt le van törve. Úgy látszik, hogy valamely

34. kép. Edénytalp az L₁ lakóház K-i szélén, eredeti helyzetben.

Fig. 34. Pied d'un vase, au bord de l'E de l'habitation L₁ dans la position original.

ivelt szélű, nagyobb agyaglapnak voltak a darabjai. Alsó lapjukkal valamely síma felületre voltak ráfektetve. Emiatt ez a felület eléggé síma, de nincs lesimítva.

A lakóház belsejében, a ház padlóján talált edénykészletet külön alaprajz csatolása mellett a keramikus anyag rétegenkénti közlése rendjén fogom leírni. Itt egyszerűen utalok a 33. képen bemutatott fényképfelvételre, mely É-i irányból felvéve a 16—19 és a XI—VII vonalak által határolt területen a ház padlójának egy részét tünteti fel. A 815. számú edény egy fehér festésű csövestalpú tál. A 810. számú egy festetlen edénytalp, a 814 számú egy dúrva nagy fazék alja, a többiek vékonyfalú csészéknek, fazakaknak és korsóknak a földnyomás követ-

keztében összeroppant töredékei. A kép háttérében, a VII és 19 vonalában, az alsó terramare metszete és mellette a padlóról leszedett törmelék látszik. A 34. képen látható edénytalp a ház K-i szélén, a cölöpüreges vonalán kívül, a 211—215 számú cölöpüreges közt feküdt. A körülötte levő edénytöredékek festett tálak darabjai.

Tájékozódás céljából, a 324. lapon nivók szerint megállapított négy csoportban, közlöm az *L₁ lakóház területén fekvő cölöpöknek a méreteit is*. Helykimélés céljából a többi házaknál csupán az egymással összehasonlítható szélső értékeket fogom ismertetni. A cölöpök keresztmetszetének méretére vonatkozólag szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a cölöpök vastagsága a valóságban valami kevéssel, talán csak 2—5 cm.-rel kisebb lehetett. A cölöpüreges oldalfalán farostokat csak 1—2 esetben találtam. Bármily óvatosan történt is a cölöpüregesekbe behatolt laza földnek oldalról vagy felülről való kiszedése, az üreget kitöltő törmelékhez valami kevés az üreg oldalfalának anyagából is hozzá juthatott. Kővel egyetlen cölöp sem volt megerősítve.

	A cölöpüreg sorszáma	A cölöpüreg keresztmetszetének mérete	A cölöpüreg mélysége	A cölöpüreg fekvése
I. csoport	211b	45 cm.	105 + 40 = 145 cm.	A ház É-i határvonalán.
	211a	32 "	95 + 40 = 135 "	
Az alsó szuvarrétegből az alsó terramaren át az ősföldbe hatolnak be.	211	40 "	80 + 45 = 125 "	A ház K-i határvonalán.
	215	32 "	70 + 40 = 110 "	
	216	31 "	70 + 50 = 120 "	
	217	30 "	65 + 50 = 115 "	
	222	31 "	60 + 40 = 100 "	
A mélységek jelölésénél az első szám az alsó terramare vastagságát, a második az őstalaj alatti mélységet jelenti.	223	39 "	44 + 41 = 85 "	A ház D-i határvonalán.
	224	36 "	40 + 64 = 104 "	
	224a	45 "	40 + 70 = 110 "	
	235	32 "	40 + 36 = 76 "	A ház Ny-i határvonalán.
	234	37 "	50 + 65 = 115 "	
	233	24 "	52 + 35 = 87 "	
	200	25 "	65 + 50 = 115 "	
	65b	21 "	95 + 40 = 135 "	
	228	20 "	60 + 35 = 95 "	
	220	18 "	70 + 50 = 120 "	
227	20 "	55 + 65 = 120 "		
H ₁₀	53 "	45 + 40 = 85 "	A ház belső területén.	
H ₁₁	55 "	45 + 45 = 90 "		
228a	20 "	60 + 35 = 95 "		
229	18 "	60 + 30 = 90 "		
232	15 "	55 - 25 = 80 "		
230	20 "	45 - 25 = 70 "		
231	20 "	45 - 30 = 75 "		
236	15 "	40 - 40 = 80 "		
65a	20 "	105 - 70 = 175 "	A ház keleti széle mellett.	
119	25 "	60 - 30 = 90 "		
113*	20 × 12 "	45 - 30 = 75 "	A ház D _{Ny} -i sarka mellett.	
237	20 "	40 - 35 = 75 "		
48	23 "	95 - 30 = 125 "	A ház hossz tengelye vonalában É-on.	

* A 79-ik képen a ház DK-i sarka mellett fekszik. Ennek a háromszögletű cölöpüregnek a száma nincs kiírva.

	A cölöpüreg sorszáma	A cölöpüreg keresztmetszetének mérete	A cölöpüreg mélysége	A cölöpüreg fekvése
2. csoport	210	15 cm.	70	} A ház belső területén.
	199	20 "	40 "	
Az alsó szuivatrétegből az alsó terramareba hatolnak. Az őstalajt nem érik el.	208	20 "	80 "	
	209	15 "	90 "	
	219	25 "	60 "	
	221	28 "	60 "	
	226	15 "	40 "	
	225	15 "	40 "	
	193	22 "	55 "	
	95	9 "	65 "	
				} A háztól ÉNy-ra.
3. csoport.	9	25 "	35 "	} A háztól É-ra és ÉNy-ra.
A középső terramareből az alsó terramareba érnek.	1	25 + 25 "	10 + 60 = 70 "	
	2	25 + 25 "	10 + 60 = 70 "	
	3	25 + 26 "	10 + 50 = 60 "	
	4	25 "	30 "	
	5	19 "	35 "	
	6	20 "	25 "	
	7	31 "	25 "	
	8	30 "	25 "	} A ház belső területén.
	230a	30 "	25 "	
4. csoport.				
Az alsó terramareből az őstalajba hatol be.	194	30 "	95 + 20 = 115 "	} A háztól É-ra.

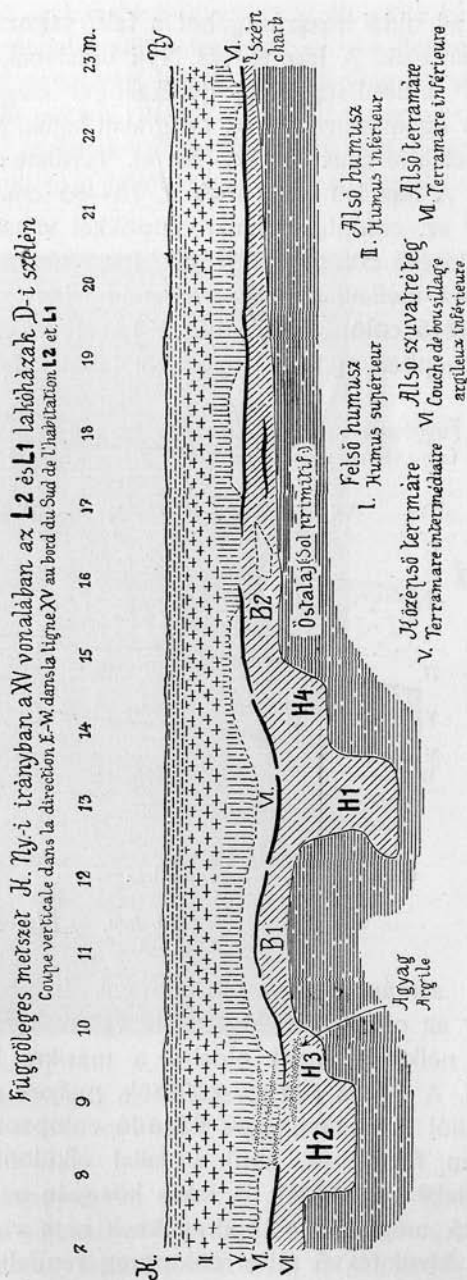
A 75. kép az L_1 alatti őstalaj felületét mutatja be, az abba behatoló cölöpüregekkel, amikor már az alsó terramare is le volt fejtve. A közepén a H_{10} és H_{11} ürege, azokon túl a metszet alatt, a H_9 nagyobb ürege látható. A kép balfelén alulról az első cölöpüreg a 215 számú, sorban utána a 216, 217, 222 és 223 következik. Ezzel a sorral párhuzamosan haladó cölöpsorban az első a 228, az utolsó a 224 számú cölöp. A kép jobb szélén látható négy cölöp a ház Ny-i falához tartozik. Számuk 200, 233, 234 és 235. A H_9 mellett D-ről, vele összeolvad a 224a ürege. A képen az L_1 -hez tartozó cölöpüregek közül csupán a ház ÉK-i részén fekvő négy cölöp ürege nem látszik.

2. Az L_2 lakóház romjai.

A három lakóház közül legelőbb az L_2 lakóházat tártam föl. Az ásatás rendjén megismert legfontosabb adatokat a *Dolgozatok-Travaux*

1911. évi folyamában a 186 — 187. lapon ismertettem.¹ Már ott megállapítottam, hogy ez a lakás is kettős tagozatú, négyszögletű ház volt, melynek két helyisége csupán padozatmagassági különbsége által különült el egymástól.

Az L₂ lakóház közvetlenül az L₁ lakóház mellé épült. A két ház fedelének csepegése összeért. Az L₁ K-i és az L₂ Ny-i fala közt a távolság csak másfél méter (79. kép). Az L₂ K-i oldala a 66 és 84 számú cölöpök közt 6·30 m.; ebből az alsó helyiségre 2·80 m., a felső helyiségre 3·50 m. esik. D-i oldala a 84 sz. cölöptől a 98 sz. cölöpig terjed; hossza 6·3 m. A ház ÉNy-i sarkán cölöpüreg nincs. A sarokpont helyét az É-i oldalon a 66, 72 és 65 sz. cölöpökön átmenő egyenesnek s az erre derékszögben a ház Ny-i oldalán a 98, 99 és 124 sz. cölöpökön átmenő egyenes vonalnak a helyzete állapítja meg. Ahol ez a két vonal egymást metszi, ott van a ház ÉNy-i sarkpontja. Ehez a ponthoz mérve a ház Ny-i oldala 6·65 m., É-i oldala 6·70 m. hosszú.

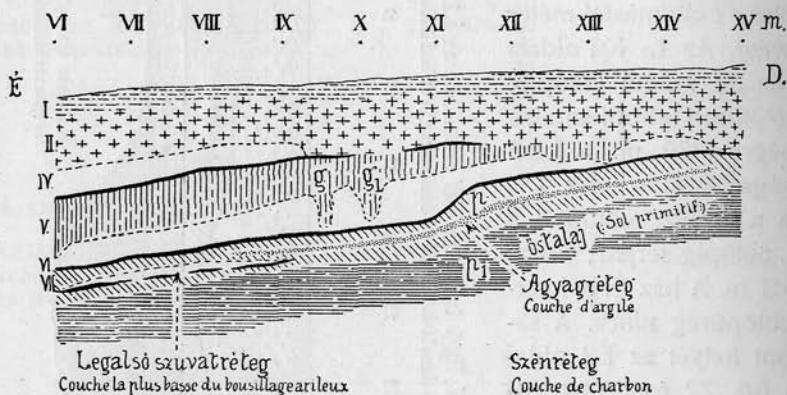
35. kép. — Fig. 35.

¹ Az épületről részletesebb leírást és alaprajzot ebben a tanulmányban azért nem közöltem, mert a ház teljes feltárását csak az 1911. év augusztus havában fejeztem be. Különbön is annak a dolgozatnak a háromszékmegei praemykenaei jellegű telepekről való általános tájékoztatás volt a célja. Mindezt a Magyar Nemzeti Múzeum 1912. évi jelentésében a 202. lapon olvasható hivatkozással kapcsolatosan tartottam szükségesnek felemlíteni.

A Ny-i oldal hosszúságából a felső tagozatra 3·65 m., az alsó tagozatra 3·0 m. esik. A ház K-i és Ny-i oldalának az É-i oldalhoz való hajlása $1-2^{\circ}$ különbséggel a derékszöveget eléggé megközelíti, a D-i és K-i oldal egymáshoz 95° os szög alatt hajlik. A ház *alaprajza* tehát a téglalap-alaktól csak kevéssé tér el. Területe: 40 □ m.

A ház K-i széle mellett, 75—85 cm. távolságra, a 71 sz. cölöptől a 82 sz. cölöpig, a határcölöpökkel váltakozó helyzetben, 7 cölöpből álló kísérő cölöpsor húzódik. Ilyen cölöpsor látható a *Kiekebusch* által a *Buch* melletti bronzkori telepen feltárt egyik lakóház alaprajzán is.¹ A kísérő cölöpök és a ház K-i széle közti keskeny folyosó a ház eresze alá beépített mellékhelyiségekül lehetett felhasználva (árnyékalja). A ház

Függőleges metszet É-D-i irányban a 16 vonalában az L₁ lakóház K-i szélén
Coupe verticale dans la direction N-S. dans la ligne 16 au bord oriental de l'habitation L₁

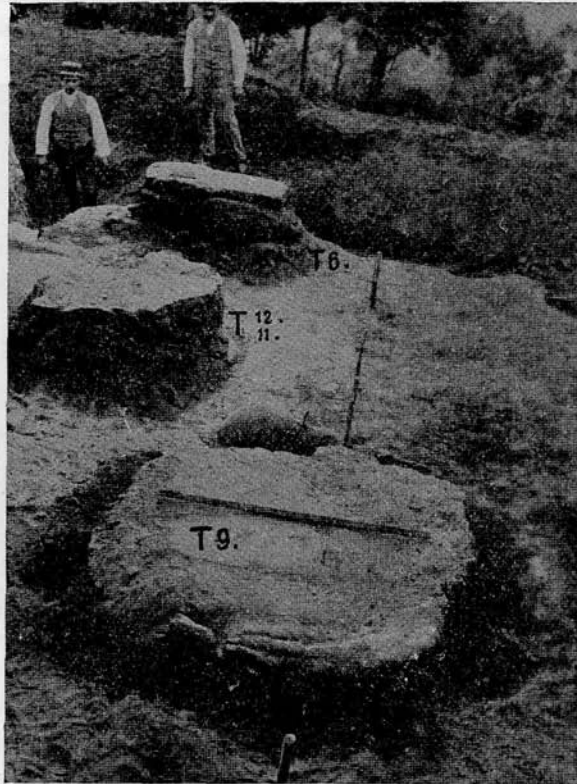

36. kép. — Fig. 36.

DK-i sarkán látható cölöpüregek helyzete arra enged következtetni, hogy az oldalfalak szögletei le voltak kerekítve. Az ágfonást megszakítás nélkül az egyik oldalról a másikra így lehet legkönnyebben átvinni. A 74 és 111 sz. cölöpök, melyek a ház belsejében a Ny-i határvonaltól 2 m. távolságra húzódó cölöpsorhoz tartoznak, épen azon a helyen fekszenek, ahol a fallal elkülönített, T₁₃ melletti kis fülkének oldalfalai végződnek. A lakás közepén az L₁ lakóház H₁₀ és H₁₁ üregeinek megfelelő cölöpüregeknek nem volt semmi nyoma. A ház területén kívül fekvő többi cölöpüreg rendeltetéséről semmit sem tudunk. A Ny-i fal mellett egész közel húzódó cölöpsornak (120, 125, 216 és 112) bizonyára a fal megerősítésében volt szerepe.

¹ A. Kiekebusch: Die Ausgrabung eines bronzzeitlichen Dorfes bei Buch. *Præhistorische Zeitschrift*. II. Bd. (1911). 374. 1.

A ház építésekor az alsó terramare elegyengetett felületére 10—15 cm. vastagságban helyenkint sárga agyagot terítettek el. Az elegyengetett felületet mindenütt vékony szénréteg borítja. A szénréteg közt vagy a szénréteg alatt van a pelyvás sárból készült, csokoládébarna színű, megrepedezett padlótapasztás, melynek vastagsága 5—10 mm. A tapasztás nivóbeli különbsége különíti el a lakóházat a magasabban fekvő D-i

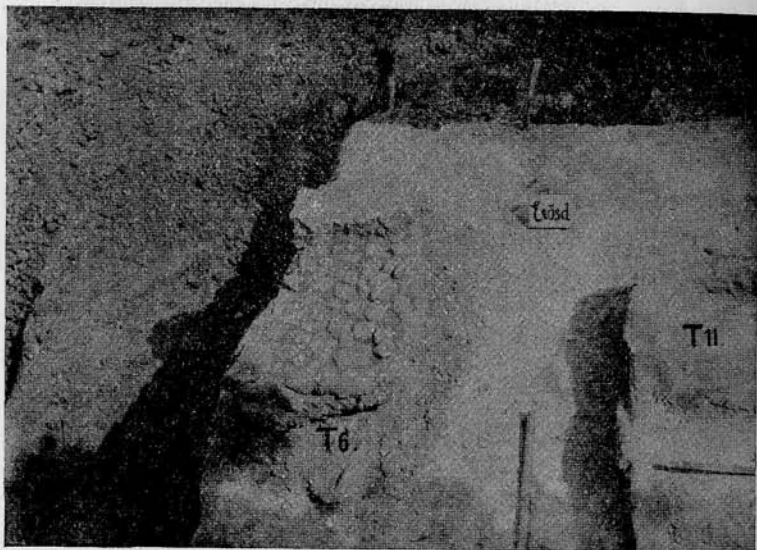

37. kép. Agyagépítmények az L₂ lakóházban D-felől.
Fig. 37. Constructions d'argile dans l'habitation L₂, vues de S.

(az alaprajzon B) és az alacsonyabban fekvő É-i (A) helyiségre. Ez utóbbinak a szintje 25 cm.-rel alacsonyabb, mint a belső helyiség padozatának a szintje. A két magasság határvonalán a t és t pontok közt a csaknem függőleges helyzetű 20 és 30 cm. széles tapasztás teljes épségben megmaradt. A két padlófelület tapasztása alul homorú, felül domború ívben olvad össze a határfelület tapasztásával. A függőleges tapasztás nyomai egyebütt is látszanak. Hogy a lakóház két tagozata fallal csak az ÉNy-i sarokban volt elválasztva, a határfelületeken eredeti

helyzetben talált tapasztások eléggé bizonyítják. Az 51. képen látható metszeten a padlóvonalnak ez a hirtelen emelkedése p betűvel van megjelölve. Az őstalaj elegyengetett felületén az ennek megfelelő nagyobb emelkedés É-felé eltolva a VIII vonala alatt van.

A T_{13} tűzhelytől É-ra és D-re fekvő kemény és kétrétegű *tapasztás* egész a ház széléig mindenütt ki van égve. Vastagsága 2 cm. Alatta helyenként sokszor még 8 cm. vastagságban is szénnel vegyült fekete színű föld van, mely lassan megy át a ház földje alatti terramare rétegbe. A ház padozata alatt ez a szenes réteg kisebb vastagságban egyebütt

38. kép. Részben kibontott tűzhely az L_2 lakóházban Ny-ról.

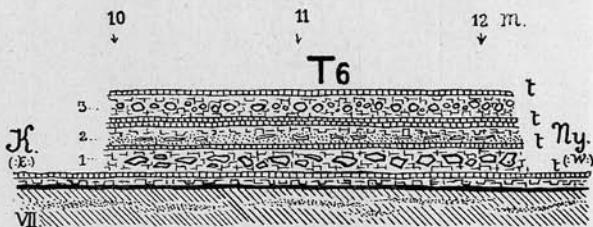
Fig. 38. Foyer découvert en parties dans l'habitation L_2 , vu de W.

is megvan. Különösen a T_9 környékén a felső szenes réteg alatt, a terramareval váltakozva, még 5—6 újabb szenes réteget is figyelhetünk meg. Ez a körülmény arra mutat, hogy a felgyült szemetet koronként a ház földjén elterítették. A külső helyiség nyugati felében a T_6 és T_{11} között, valamint a T_{13} melletti elkülönített kis fülkében is a tapasztás összefüggő felületekben mindenütt megvan. A T_6 -tól Ny-ra a vastag szuvatréteg határán kívül tapasztás sehol sincs.

Amint a 79. képen látható alaprajz mutatja, az L_2 lakóház külső helyiségében, a ház É-i határvonalán feküdt a T_6 tűzhely (39. kép). Közte és a két helyiség választó vonala közt volt a T_{11} (40., 41., 42. kép) és még a ház fennállása idején ráépítve a T_{12} -jegyű agyagépítmény (40. kép). A belső helyiségek közepén állott a T_9 (43. kép) s az ÉNy-i

sarokban a T₁₃ tűzhely (44., 45., 46. kép). A 37. kép a D-i oldalról felvéve a T₉, T₁₁, T₁₂ és T₆ együttes helyzetét tünteti fel.

A háromszor megújított T₆ tűzhely az L₂ lakóház alsó tagozatának É-i szélén olyan helyzetben feküdt, hogy külső fele a ház eresze alá volt építve. A tűzhely alatti alsó terramare-réteg erősítésére, amint a 39. képen látható, foltonként 8–10 cm. vastag agyagréteg szolgál. E felett egy összefüggő szenesréteg, majd pedig közvetlenül a ház földjének tapasztása alatt 3 cm. vastagságú, rosszúl kiégett agyagréteg következik. A tűzhely alatti s a ház padló szintjének a folytatásában fekvő szénréteg a ház építése előtt elegendő talajnak egykori felülete. A reá hordott agyaggal a tűzhely alapját tették szilárdvá. Abból a körülményből, hogy a ház földjének tapasztása a tűzhely alatt mindenütt megvan, arra lehet következtetni, hogy a T₆ tűzhely jóval fiatalabb, mint a lakóház, melyhez tartozik. Meg lehet ebből állapítani azt is, hogy a lakóház külső helyiségének É-i oldalán már a ház építése idején sem volt határfal. Az ÉNy-i sarkon a sarokcölöpnek és a vastag szuvarrétegnek a teljes hiánya pedig amellet szól, hogy a

39. kép. A 38. képen látható tűzhely keresztmetszete.

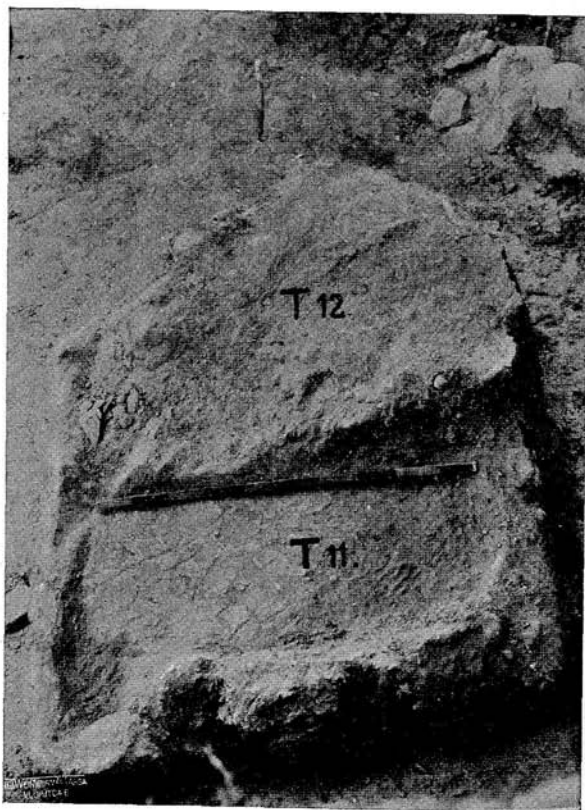
Fig. 39. Coupe perpendiculaire du foyer fig. 38.

ház Ny-i falának végső szakasza 1·80 m. hosszúságban szintén nyitott volt.

A padozat tapasztása felett a tűzhely 45 cm. magas. Háromszor volt megújítva. Az egyes megújítások felső síkját a tapasztott tűzhelyfelületek jelzik (a 39. képen t, t, t.) Az építéskor a tűzhely-testbe erősítőül a hordott agyag közé kiégett szuvardarabokat, a második megújításkor cserépdarabokat, a harmadik megújításkor 5–8 cm. átmérőjű szögletes és legömbölyített köveket tettek. A tapasztások az alattuk levő agyagréteggel egy testet alkotnak. A harmadik megújítás előtt a második rétegtapasztást másodszor is megtapasztották. A tapasztások és az agyag feltöltések vöröses-barnás színre jól ki vannak égve. A tűzhely megmaradt részének hossza 150 cm., szélessége 140 cm. Úgy látszik, hogy eredetileg négyzetalakú volt és mint a felső szuvarréteg T₁₅ tűzhelye, az oldalfelületen is meg volt tapasztva. Mostani állapotában azonban mindebből nem maradt meg semmi. A 38. képen a tűzhely D-i fala látszik a legutolsó megújítás tapasztásával és az alatta levő, egymás mellé helyezett apró kövekkel. A tűzhely É-i fele a VII szelvény lefejtésekor volt feltárva. Mellette jobbról a T₁₁ É-i széle is látszik.

A T₆ mellett, tőle 60 cm. távolságra volt elhelyezve a T₁₁-jegyű

agyagépítmény. A laza szuivatrögök leszedése után, a 79-ik és 40-ik képen látható helyzetben a T₁₁ K-i része felett előbb a T₁₂ számú megrongált szélű tűzhely tűnt elő. Felette 10—15 cm. vastagságú szuivatréteg terült el, alja pedig közvetlenül a T₁₁-en nyugodott. K-i széle alatt, a T₁₁ határvonalán kívül, hordott sárga agyag volt felhalmozva. Az L₂ lakóházhoz való tartozása tekintetében semmi kétség sem merült fel.

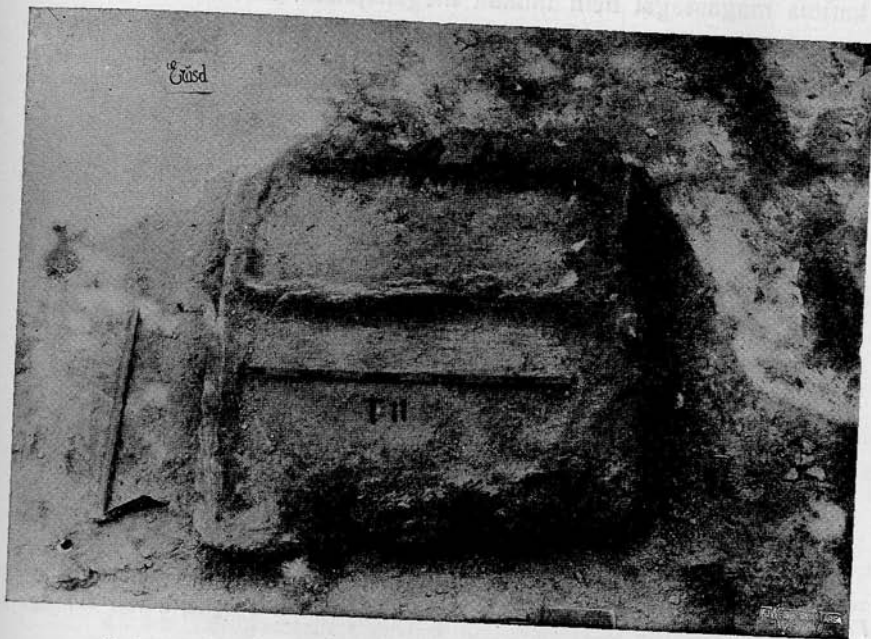
40. kép. Agyagépítmény az L₂ lakóházban, kibontás közben, felülről.

Fig. 40. Construction d'argile dans l'habitation L₂, pendant l'ouverture, vue d'en haut.

Hogy miért kellett a különben teljesen ép állapotban megmaradt T₁₁ építményt vele elföldni, egyáltalában nem tudhatjuk. Keveset ÉNy-felé lejt. A T₁₁ feletti magassága 20—30 cm. Tapasztása alatt vörösre kiégett agyagréteg következett, melybe 6—10 cm. átmérőjű, gömbölyű és szögletes kövek, továbbá vastag cserépdarabok voltak beágyazva. Szabálytalan alakú felületének terjedelme: 120×130 cm.

A T₁₁-jegyű agyagépítmény alakjáról és szerkezetéről a 41. és 42. kép ad felvilágosítást. 8—12 cm. széles párkányzatának magassága a

tapasztott padló felett 20—24 cm. Alakja téglalap, melynek hossza 140 cm., szélessége 120 cm. A középpárkány 5—6-, a szélső párkányok 8—10 cm.-re emelkednek ki az építmény felső síkjából. ÉNy-i sarkában a párkány mintegy 15 cm.-re Ny-felé kiugrik. A párkányok, a párkányok közti bemélyedő felületek, úgyszintén az oldalak is mindenütt gondosan le vannak síkárrolva. Foltonként a fehér színű meszelés nyomai is látszóttak. A 42. kép metszetéről leolvasható, hogy az agyagépítmény közvetlenül az alsó terramare borító fekete színű szenes rétegen nyugszik. A tűzhelytest alsó. része 5 cm. vastag, alig kiégett sárga agyag; 12 cm.

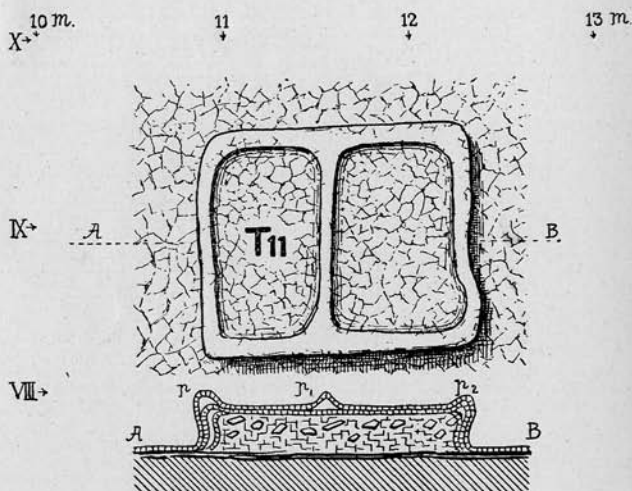
41. kép. A 40. képen látható agyagépítmény a kibontás után.
Fig. 41. La construction d'argile, visible sur fig. 40., après l'ouverture.

vastagságú felső része téglaveresre egészen ki van égve, összeálló és nagyon kemény. Cserépdarabok is vannak beléje ágyazva. Felső lapján kettős, oldalán hármastapasztás van. Az első tapasztás idején az építménynek középső párkánya (p_1) nem volt. Az oldalpárkányok is (p és p_2) kezdetben törpék voltak. A megújításkor magassága mindinkább emelkedett. Szerkezete és rendkívül kiégett állapota arra enged következtetni, hogy ennek az agyagépítménynek is tűzhelynek kellett lennie. Minthogy alatta a ház földje tapasztva nincs, korra nézve egyidős az L_2 lakóházzal.

A 41. kép felső jobb szélén, a T_{11} jobb szélével párhuzamosan, a lakóház felső és alsó helyiségének emelkedő határvonala látszik. Fol-

tonként a padló tapasztása is felismerhető. A T_{11} D-i széle ettől a vonaltól csak 30—40 cm. távolságra van.

A felső helyiség közepe táján feküdtek a T_9 alapjának és oldalfalának romjai (37. és 43. kép). Ez az építmény köralakú. Belső tapasztott felületének átmérője 140 cm; az építmény tapasztása a ház szenes földje felett 16—18 cm. magasan fekszik. A tapasztás alatti égett agyagba szuvatrögök és összetört cserépdarabok vannak beágyazva. Körben futó, 3—4 cm. magasságú párkányzata háromszor volt megújítva (a 43. kép metszetén 1, 2, 3). Felső felületük mindenütt le volt törve és így a karima magasságát nem tudtam megállapítani. Ez különösen azért lett

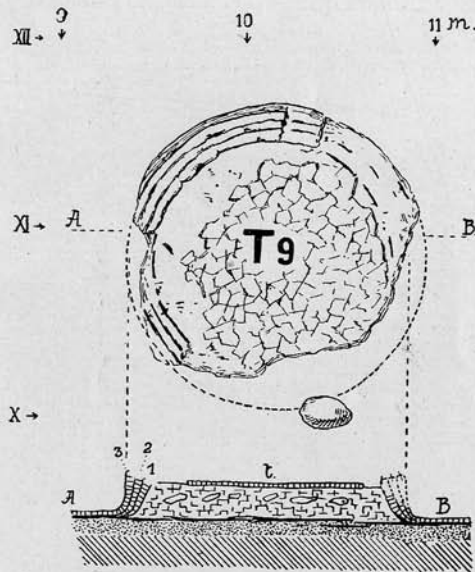
42. kép. A 41. képen látható agyagépítmény helyszínrajza és metszete.

Fig. 42. Plan de situation et coupe de la construction d'argile, à voir sur fig. 41.

volna fontos, mert annak segítségével el lehetett volna dönteni, hogy tűzhellyel vagy égető kemencével van-e dolgunk. Ilyen alakú tűzhely több nem került elő, viszont égető kemence sem volt egyik lakóházban sem. Nem is valószínű, hogy — már a tűz veszedelme miatt is, — épen a belső helyiséget használták volna fel erre a célra. Az építmény belső szerkezete is inkább tűzhelyre utal.

Ugyancsak a felső helyiségben, az ÉNy-i sarokban, egy patkóalakú, másik tűzhelyet is találtam, melynek helyzetéről, alakjáról és szerkezetéről a 79. képen látható alaprajzon kívül a 44., 45. és 46. kép nyújt felvilágosítást. Ny-i széle a ház főfalától 15 cm.-re fekszik, É-i fele hozzá van építve a felső és alsó helyiséget egymástól elválasztó, Ny—K-i irányú rövid falhoz. Hossza 140-, szélessége 120 cm., 15 cm. magas és 10—14 cm. alapszélességű párkányzata több darabra szakadt,

de mindenik eredeti helyén feküdt. Az alatta levő tapasztástól könnyen elválik s az elváló területen, a párkány alján, hasított fa lenyomata látszik. Amint a 46. képen látható (p, p_1), a párkányok belsejében hengeres ág ürege fut körül. Ez a patkó formájára meggörbített ág adta meg a párkány szilárdságát. A tűzhely-test sem hordott agyaggal, sem kavicsal, vagy cseréppel nincs megerősítve. Közvetlenül a tapasztott padlófelületre van építve. A terramare felett és a tűzhely töredezett tapasztása között 10—12 cm. vastagságban fekete színű szenes föld és vörösrre kiégett agyag van. Részben a tapasztás alatti tűzhely-testbe is

43. kép. Égetőkemence romjainak helyszínrajza és metszete.
Fig. 43. Plan de situation et coupe des ruines d'un fourneau.

beágyazva, a tűzhely egyik sarkában, egy 12 cm. átmérőjű lapos kő, a másikban egy gömbölyű patakkő, a harmadikban pedig fenekével felfelé egy cserépfazék alja feküdt.

A T₁₃ tűzhely tüzétől a lakóház Ny-i fala, valamint tőle É-ra az 1,6 m. hosszúságú választó fal is annyira kiégett, hogy a fal szétomlása után azoknak töve eléggé épen maradhatott ránk (44., 45. kép). A fal belső felülete a ház padlójáról a fal tövére homorú ívben átmenőleg kétszeres réteggel van megtapasztva s élénk téglavörösre ki van égvé. A padlónak a falra felmenő hajlott tapasztása a 44. képen jól látható.

A ház falának a belső tapasztás alatti téglaveres színe kifelé fokozatosan vöröses-sárga színbe, majd legkívül az őstalaj agyagjával egyező,

sárgásszürke színbe megy át. A felhasznált agyag mindenütt pelyvával kevert. Erősítőül régi épület romjaiból idehordott szuvartrögöket is használtak föl. A 79. képen a ház falának külső részében s, s betűvel megjelölt, két ily szuvartrög eredeti helyzetben van feltüntetve. A 46. képen az A) alatti metszeten, a 124 sz. cölöpüreg mellett, egy másik szuvartrög látszik (s). A fal vastagsága és leírt szerkezete amellet bizonyít, hogy ez a határfal vert földből volt építve.

44. kép. A T₁₃ tűzhely és környéke az L₂ lakóházban É—K-ről.
Fig. 44. Le foyer T₁₃ et son entourage dans l'habitation L₂, vu de N—E.

A 99 számú cölöpüregnek a lakás belseje felé eső felületére 25 cm. magasságig a falnak kétszeres tapasztása közvetlenül rásimul és közbe ágfonás lenyomata nincsen. Különböző ágfonatos szuvardarabokat a fal tövében egyebütt sem találtunk. A fal külső felületének erősítésére szolgálhattak a 120, 125, 116, esetleg 112 sz. cölöpök. A 125 sz. cölöpüreg meg volt újítva (az 50. képen II.). Előbb három hasábú vastagabb oszlop volt benne, később körskörül szuvartrögökkel megerősítve egy 25 cm. átmérőjű hengeres oszlopot helyeztek bele. A képen a háromhasábú oszlop *a*-val, a hengeres *b*-vel van megjelölve. Hogy milyen magasságig emelkedett ez a sárból vert fal és milyen magasságban kezdődött a „kertág“-fal, nem volt megállapítható. Lehet-

séges az is, hogy a 124 sz. cölöptől a 98 sz. cölöpig, 3,6 m. hosszúságban, a ház Ny-i fala egészen a fedél magasságáig sárból volt készítve. Ezt az építésmódot indokoltá tette a T₁₃ tűzhelynek a falhoz való közelsége. A Ny-i főfal és a T₁₃ tűzhely közt, úgy mint az L₁

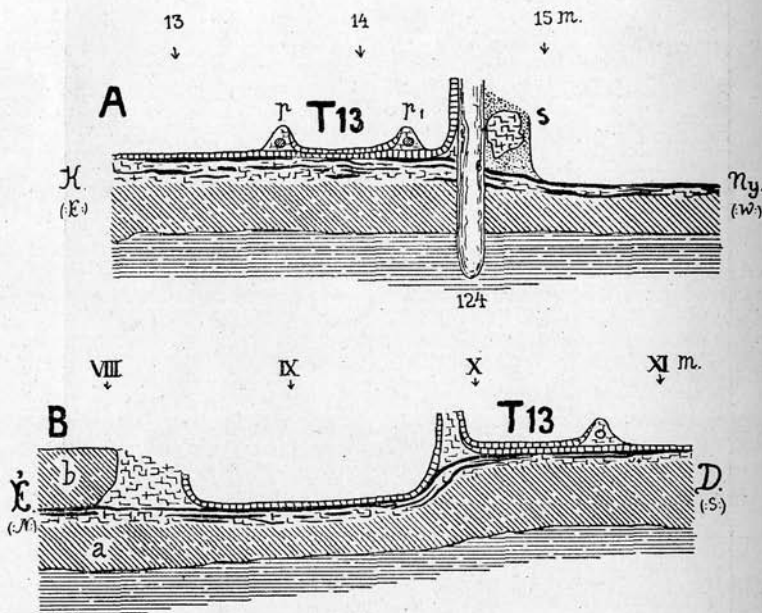
45. kép. A 44. képen látható tűzhely és környéke É-ról.
Fig. 45. Le foyer de fig. 44. et son entourage. Vu de N.

lakóházban a T₄₀ mellett, a tűzhely tüze ellen védő, külön épített falnak nincs semmi nyoma, de annak felépítésére nem volt hely sem.

A Ny-i fal alatt vékony szenes réteg terül el, mely összeesik a ház építésekor elegyengetett talaj felületével. Fekete színe a házon kívül is mindenütt felismerhető. A faltól Ny-ra az L₁ és L₂ közti területen is meg van a ház fennállása idején a házból kihordott hulladék elterfett

rétege, mely 25—30 cm. vastagságú s felül a vékony szuvatréteggel, alul az alsó terramarának a ház építésekor elegyengetett felületével érintkezik.

A T₁₃-tól északra eső 1·60×1·40 □ m. terjedelmű kis fülke három oldalról, 15—20 cm. vastagságú fallal volt körülvéve. A fal tövének romjai 4—6 cm. magasságig a 79. számú képen kitüntetett helyzetben mindenütt megvoltak. A fal anyaga téglaveres színre jól kiégett agyag. A 46. képen a B) alatti metszeten is látható, hogy a fülkének tapasztott földje alacsonyabb, mint a T₁₃ környéke és így a lakóház alsó tagoza-

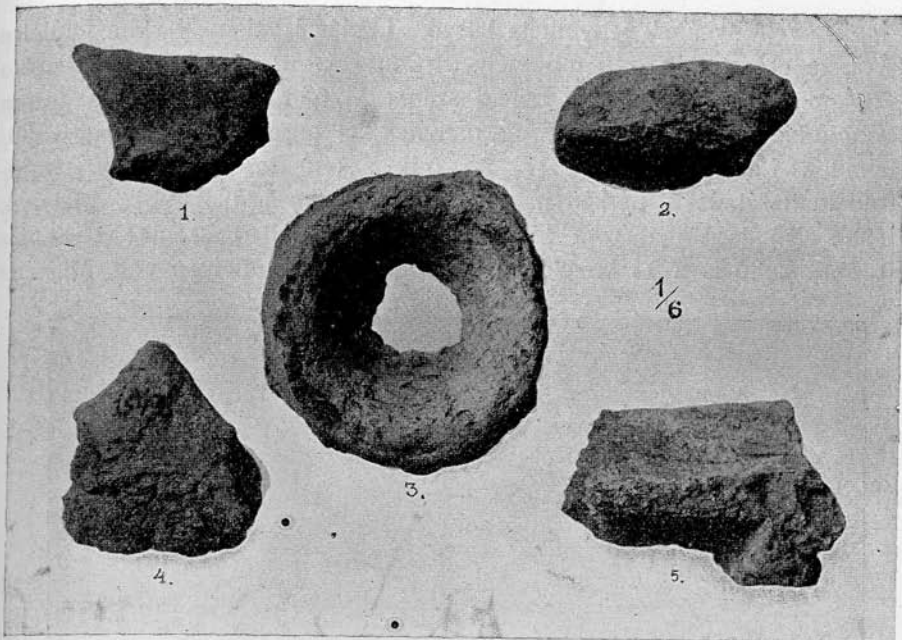

46. kép. A 44. és 45. képen látható tűzhely metszetei.

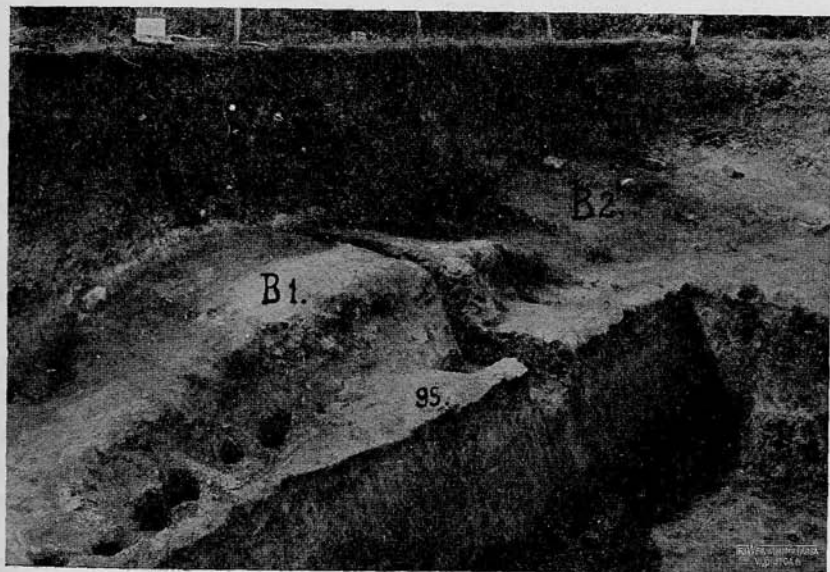
Fig. 46. Coupes du foyer visible sur fig. 44. et 45.

tához tartozik. Nyitott oldala is arra néz. A fülke É-i fala mellé, a nyitott ereszt szélén, hulladékból 25—30 cm. magasságú töltés volt rakva (a képen b).

Az L₂ területén talált alakított szuvatrögök közül a 47. képen az 1. és 2. szám alattiak a lakóház É-i szélén a T₆ tűzhely környékén másodlagos fekvőhelyen feküdtek. Az 1. számú minden oldalról lesimított felületű. Felül, jobbról és balról egy-egy szarvalakú nyúlványa van. Alsó része letörött. Magassága 11 cm. A 2. számúnak jobb felé van nyúlványa, bal felé le van gömbölyítve. Leltári számuk: 1820 és 1820a. A kép közepén látható agyagkorongot az L₂ DNy-i sarkában, a 97 számú cölöpüreg mellett, a tapasztott padló-felületen találtam. Alsó

47. kép. Szuvatrögök az L₂ lakóház romjaiból.
 Fig. 47. Mottes de bousillage des ruines de l'habitation L₂.

48. kép. Az L₂ lakóház D-i falának cölöpüregei és a ház melletti két szemétdomb
 (B₁ és B₂) É-K-ről.
 Fig. 48. Les creux de pilotis du mur du Sud de l'habitation L₂ et les deux tas de
 fumier près de la maison (B₁ et B₂), vues de N-E.

lapján vékony ágak lenyomata látszik. Lapjával valamely síma felületre volt rá erősítve. Középen bemélyedő kúpalakú üregének felső átmérője 20 cm., magassága 8 cm. Leltári száma 2479. Felfelé hegyes szögben végződik a 4. számú szuvatrög, melynek két vége és alja letört, egyebütt simított. Leltári száma: 1547. Az 5-ik számú szuvatrög egy háromoldalú hasábalakú párkánynak 16 cm. hosszúságú darabja, melynek síma alsó lapján deszka lenyomata látszik. Leltári száma: 1542. Ez utóbbi kettő is a T₆ közelében, másodlagos fekvőhelyen volt. Mind az

49. kép. Az őstalajba bemélyedő szemétdödör az L₂ D-i szélén É–K-ről.
Fig. 49. Le tas fumier s'enfonçant dans la terre primitive au bord du S de L₂.
Vu de N–E.

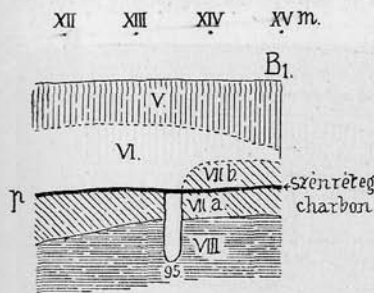
5 drb. szuvatrög anyaga pelyvával kevert; a 3. és 5. számú vörösre jól ki van égve, a másik három csak alig.

A ház határvonalán kívül, a házból kihányt szemétből kialakult dombocskákat több helyen eredeti helyzetben találtam meg. A 48. képen a ház D-i fala mellett, a 10 és 13 vonala közti területről, egy ilyen szemétdombot mutatok be (B₁).¹ A lemetszett oldalfelület a ház alatti alsó terramare. A metszet felső vonalán túl a D-i határfal cölöpei sora-

¹ A Buch melletti bronzkori ház körül szintén voltak szemétdödrök. Az egyik gödör a ház háta megett, a másik — ott is — egyik sarkánál volt. [*Praehistorische Zeitschrift* II. Bd. (1910.) 374. l.]. A *grossgartachi* házaknál a szemétdödör a ház belsejében volt. A. Schliz: *Das steinzeitliche Dorf Grossgartach*. Stuttgart, 1901. Fig. 6., 7.

koznak egymás után. A 45 cm.-re kiemelkedő hosszúkás dombocskát, rétegeinek megismerése céljából, középvonalában átmetszettem. A képen látható ezen metszet mellett van a 95 számú cölöpüreg. Ugyanílyen domb fekszik a ház DNy-i sarka mellett is (B₂). Mindkettőnek úgy a felső, mint az alsó felülete fekete színű szenes réteggel érintkezik. Lejtése épen a szenes rétegek határán történt. Az 50. kép I. számú metszetén a szemétdomb anyaga VIIb.-vel van megjelölve, az alatt

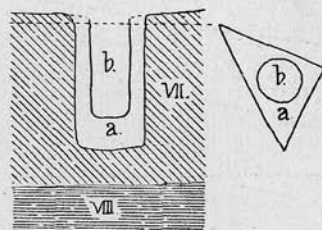
I. Az L2 lakóház D-i szélé
Le bord du Sud de l'habitation L2

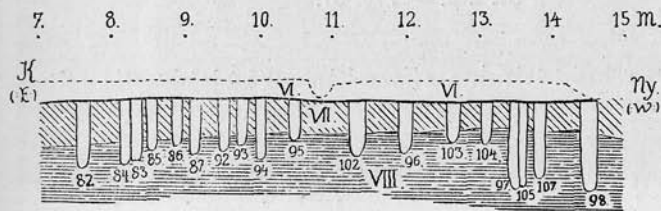
II. A 125.sz. cölöpüreg szerkezete
Construction du creux de pilotis N° 125

A. Hosszmetszet
Coupe longitudinale

B. Kereszmetszet
Coupe perpendiculaire

III. Függőleges metszet K-Ny-i irányban a XIII és XIV közt L2 lakóház D-i szélén
Coupe verticale dans la direction E.-W. au bord du Sud de l'habitation L2 entre XIII et XIV

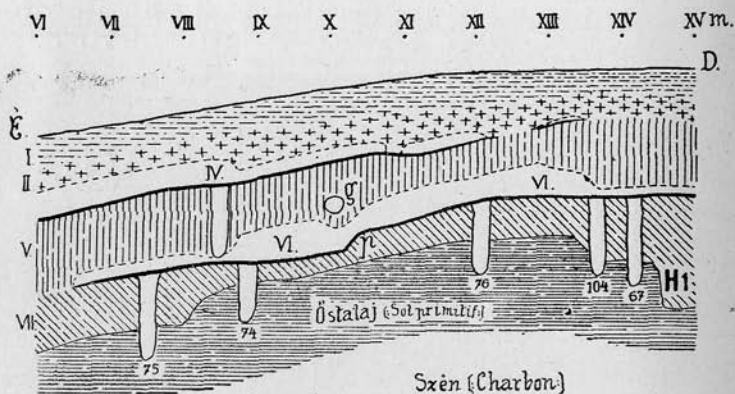

50. kép. — Fig. 50.

levő VIIa. az alsó terramare alsó szintjéhez tartozik. Látszik ebből az is, hogy a szemétdomb alatti szenes réteg felülete összeesik a ház padlójának a szintjével. A metszet a 95 számú cölöpüreg helyzetéről is felvilágosít. A szemétdombok lehordása után kitűnt, hogy a ház DNy-i és DK-i sarkánál szabálytalan alakú gödrök voltak. A 79. és 70. számú képen közölt alaprajzon H₂, H₃, H₁ és H₄. Közülük a legmélyebb a lakóház padlóvonalá alatt 1.5 m.-ig, az őstalajba is be volt mélyítve. A DK-i sarkon először a kör alakú H₂ volt kiásva, mikor ez megtelt, DNy-felé kissé eltolva, újból kiásták, de a H₂ höz képest kisebb mélységre. A DNy-i sarkon előbb a szintén mélyebb H₁-et, azután pedig

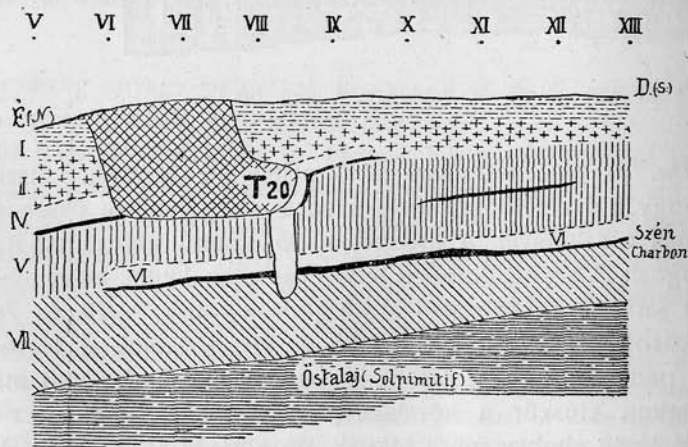
H₄-et ásták ki. A 49. képen a H₁ üregének É-i fele látszik a kifejtés után. D-i fele még nincs kiásva. A cölöpüregek számokkal vannak megjelölve. Hogy a legelőbb kiásott H₂ és H₁ gödröknek eredetileg mi volt a rendeltetése, ez idő szerint nem tudjuk. Megértésükhöz a telep felső részén nagyobb számban található ilyen gödrök feltárása fog adatokat szolgáltatni. Az L₂ fennállása idején a régít megújítva, úgy látszik,

Függőleges metszet É-D-i irányban a 13 vonalában az L₂ lakóházon át
 Coupe verticale dans la direction N-S dans la ligne 13 à travers l'habitation L₂

51. kép. — Fig. 51.

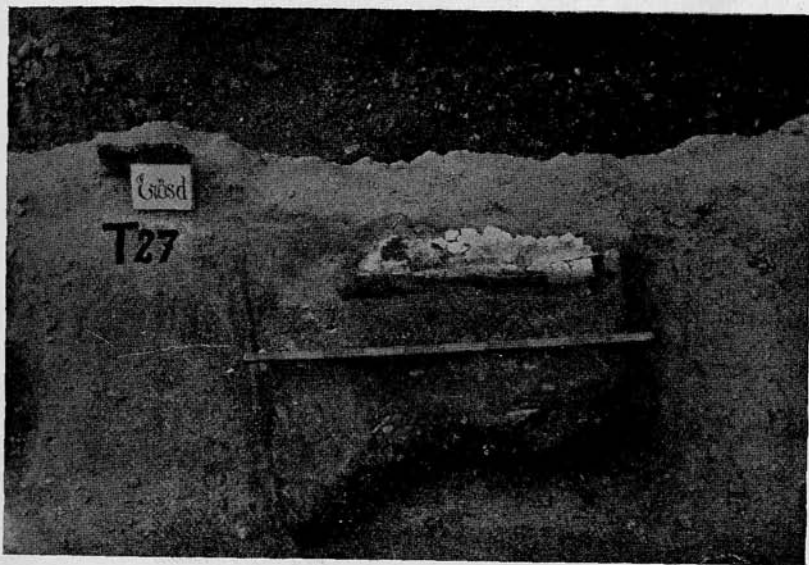
Függőleges metszet É-D-i irányban a 7 vonalában az L₂ lakóház N-i szélén
 Coupe verticale dans la direction N-S dans la ligne 7 au bord oriental de l'habitation L₂

52. kép. — Fig. 52.

szemétdödrnek használták. Mikor a megújított gödrök megteltek, halmokban továbbra is azokra a helyekre rakták a szemetet. Így származtak a szeméthalmok (B₁ és B₂).

A cölöpüregek szerkezetéről, méretéről és egyéb viszonyairól, az előadottakon kívül, szükségesnek tartom még megemlíteni, hogy ennél a lakóháznál a felhasznált cölöpök vastagsága kisebb, mint az L₁ lakóháznál. Átlagos vastagságuk 20—30 cm.; a ház padlója alatti mélységük 100—130 cm. A legtöbb az őstalajba mélyed bele. Leginkább a D-i oldalon feltűnő nagyszámban vannak a hasított karók. Azért vannak sűrűn egymás mellett, hogy nagyobb számukkal a fal erejét fokozzák. A D-i fal cölöpüregeinek a VI. és VII. réteghez, valamint az őstalaj-

53. kép. Agyagépítmény az L₃ lakóházban. D—K-ről.
Fig. 53. Construction d'argile dans l'habitation L₃, vue de S—E.

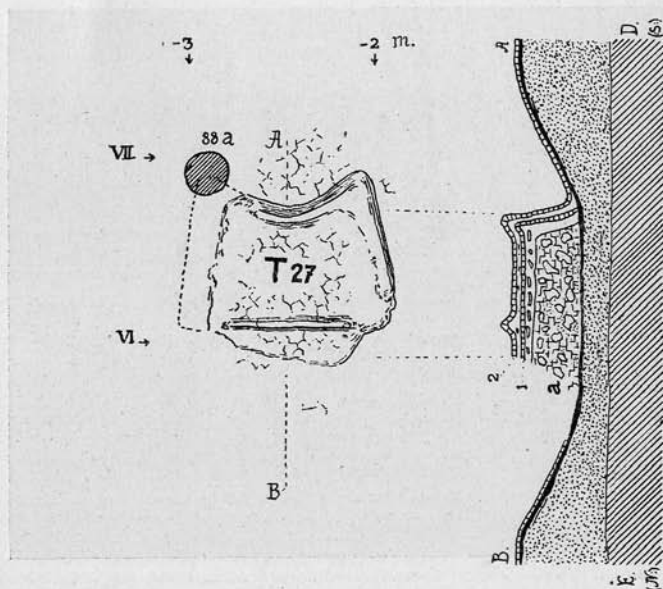
hoz való viszonyát az 50. képen a III. alatti metszeten mutatom be. Legmélyebb és legvastagabb közöttük a 98 számú DNY-i sarokoszlop. Ugyanilyen módon vannak feltüntetve az 51. képen látható metszeten a 13 vonalába eső cölöpök is.

3. Az L₃ lakóház romjai.

Az L₂ lakóház K-i határvonalától az L₃ Ny-i széléig, az alsó szuvatréteg nivójában, 8 m. széles területen csupán az L₂ és L₃-hoz tartozó vékony szuvatréteg egyes széthullott rögeit találtuk. Az alsó és középső terramare közti szenes földdel borított ezen elegyengetett felületnek

nehány kisebb szemétdomb és a 79. képen megjelölt helyeken az alsó szuvatréteg nivójáig felérő cölöpüregek adnak némi tagoltságot. A cölöpüregek legtöbbje sorban következnek egymás után. Egyéb jelenség hiányában rendeltetésük felől tájékozódva nem vagyunk.

Az L₃ lakóház vastag szuvatrétegének É-i fele még az ásatások előtti időben több helyen meg volt rongálva. Oldalról bevált üregeken át a szuvatréteg rendjét megzavarták. Ez lehet az oka annak is, hogy a T₂₇ agyagépítménynek legnagyobb része hiányzik. A VII vonalán túl ilyen betúrások nem fordultak elő. Ennél a lakóháznál az ÉK-i sarok cölöpüregét nem találtuk meg. Helyét akár a vastag szuvatréteg É-i és K-i szélének találkozási pontjával, akár pedig az É-i és K-i cölöpsor

54. kép. Az 53. képen látható agyagépítmény helyszínrajza és metszete.
Fig. 54. Plan de situation et coupe de la construction d'argile de fig. 53.

vonalának metsző pontja segítségével határozhatjuk meg. A DK-i sarokpontot a 168 számú, a DNy-i-t a 164 és 187, továbbá a 163 és 182 számú cölöpüregek közti rombusz-alakú terület középpontja s végül az ÉNy-i sarokpontot a 30 sz. cölögüreg jelöli meg. Az ilyen módon meghatározott pontokhoz mérve a lakóház É-i oldala 6·5-, a K-i 6·5-, a D-i 6·4-, a Ny-i 6·9 m. hosszúságú. A K-i és Ny-i oldal egymással párhuzamos s a D-i oldal mindkettővel derékszöveget zár be. Az É-i oldal a K-val tompaszöveget, a Ny-val hegyes szöveget alkot. A derékszögtől való eltérés azonban itt is csak 5°.

Padlója magasságát tekintve ez a lakóház is kettős tagozatú volt.

A lakás D-i fala 25—30 cm.-rel feküdt magasabban, mint az É-i. A választó vonal a D-i határvonallal pontosan párhuzamos. A felső helyiség (a 79. számú alaprajzon *B*) K-en és Ny-on 3·8 m. széles, az alsóhelyiség (*A*) K-en 2·7 m., Ny-on 3·1 m. széles. A ház beépített alapterülete 43·4 □ m.

A ház K-i szélén látható határcölöpökkel párhuzamosan, a lakóház belsejében a K-i faltól 50—60 cm. távolságra, egy másik cölöpsor is húzódik (79. kép). Köztük a 178 számú cölöp csak akkor tűnt elő, amikor az ott fekvő tűzhely tapasztását fölszedtük. A 132 sz. cölöppüreg felett a T₂₈-jegyű kemencének hátulsó fala volt elhelyezve. A 176 és 173 számú ikercölöpök is csak közvetlenül a tapasztás alatt tűntek elő. Mindebből azt a tényt állapítottam meg, hogy ez a párhuzamos cölöpsor a ház összeomlása alkalmával már nem volt a lakóház alkotó része. Talán éppen a T₂₈ kemence építése alkalmával a lakás alapterületét K-felé

55. kép. Agyagépítmény az L₃ lakóházban, kibontás közben, felülről.

Fig. 55. Construction d'argile dans l'habitation L₃, pendant l'ouverture, vue d'en haut.

kibővítették s a belső cölöpöket megsemmisítve az új cölöpsort 50—60 cm.-rel távolabb verték fel. Valószínűbb azonban, hogy már az első építés alkalmával meg volt mindkét cölöpsor, úgy mint az L₂-nél is, és a megújításkor csupán a kertág-falat helyezték át a belső cölöpsorról a külsőre.

A lakás belsejében található többi cölöppüregek közül a lakás felső és alsó tagozatát elválasztó vonallal párhuzamosan, sorban haladó 131, 88, 88a és 143 számúak a K-i határon fekvő 86 számú cölöppüreghez

csatlakoznak. Ennél a lakóháznál, ha a külső és belső helyiség fallal volt elválasztva, a választófal csakis erre a cölöpsorra lehetett ráerősítve.

A Ny-i oldal közepén a szuvatréteg szélének nagyobb kiugrása és az ott nagyobb számban található cölöpüregek alapján feltételezhetjük, hogy a 183 és 184 sz. cölöpüregektől Ny-ra a lakóház oldalához valamely mellékhelyiség volt építve, melynek DNy-i sarkán a 185 vagy 151, ÉNy-i sarkán a 186 vagy 145 számú cölöpök állottak. A ház Ny-i szélén fekvő határcölöpökről megemlítené az a rendszeresség is, hogy a 86, 184, 183 és 182 sz. cölöpök az őstalajba is behatoltak, a közben fekvő 158, 156 és 152 számú cölöpök alsó vége pedig az őstalajt nem éri el. A cölöpüregek közt a legtöbb az őstalajba 40—50 cm. re

56. kép. Az 55. képen látható agyagépítmény a kibontás után.

Fig. 56. La construction d'argile, visible sur fig. 55.; apres l'ouverture.

mélyed bele. Van olyan is, melynek őstalaj alatti mélysége a 90 cm.-t is eléri (185). A lakóház É-i szélén a 36 számú üreg átmérője az alsó terramareban 50 cm., az őstalajban csak 30 cm. volt. Az őstalaj alatti mélység 25 cm. Közvetlenül az alsó szuvatréteg alatt áthaladt rajta keresztül egy 140 cm. hosszúságú vízszintes üreg is (az alaprajzon: Z).

Az őstalajba is behatoló cölöpüregek helyzetéről a 70. és 73. kép nyújt felvilágosítást. A 73. képen a lakóház alatti őstalaj felülete Ny-felől van felvéve. (A kép alján látható 182 és 183 számú cölöpök száma fel van cserélve). A H₆ ürege előtti két cölöp az őstalajba alig mélyed be. A H₇ melletti sötét folt a 166 számú cölöpüreg. Azon innen a D-i

határ cölöpei közül még a 179 számú is látszik. A H_6 mögött a K-i határon fekvő belső cölöpsor üregei tűnnek fel. A 70. képen látható az is, hogy a 79. képen szaggatott vonalakkal megjelölt H_5 , H_6 , H_7 , H_8 és H_{10} üregek az őstalajba is behatolnak. A H_5 és H_6 üregek szerkezetéről és az alsó szuvatréteghez való viszonyáról a 69. kép nyújt felvilágosítást. Mindkettő az alsó terramare középmagasságában tűnt elő, abban a szénréteggel borított nivóban, mely a legalsó szuvatréteg felületével egybeesik. Az L_2 lakóházhoz tehát egyik sem tartozik. Ugyanilyen értékű a H_8 is (a 78. képen az A metszet és a 68. kép). A H_{10} az összes eddigi földalatti üregek közt a legmélyebbre hatol (68. kép).

57. kép. Az 55. és 56. képen látható agyagépitmény oldalról. É—Ny-felől.
Fig. 57. La construcion (fig. 55. et 56.) vue de côté. De N—W.

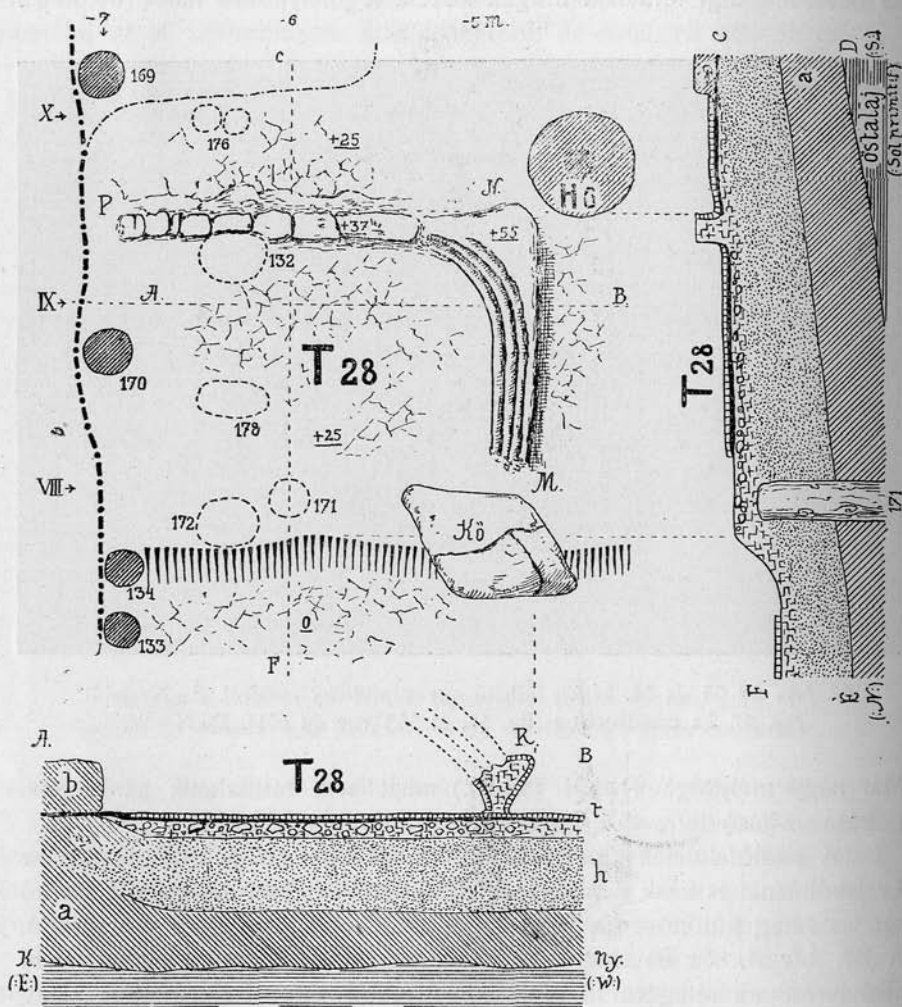
Már nagy mélysége (185 + 75 cm.) miatt sem tartozhatik az L_3 -hoz. Leírása az alsó terramare leírása rendjén fog következni.

A padlófelületek tapasztása többé-kevésbé kiégett állapotban az L_3 lakóháznál is csak a tűzhelyek körül maradt meg. A padlót borító szenes réteg különösen a felső tagozatban volt tekintélyes vastagságú. A 78. kép A) és B) alatti s a 66. kép metszete szerint a lakóház alatti alsó terramare rétege 15 cm. vastagságban több helyen agyagréteg van elterítve. Mind a két tagozatban a padló felülete É-felé lejt. A D-i helyiségben a IX és XI vonala közt egy nagyobb területen a padló felülete Ny-i irányú lejtősödést is mutat (66. kép). A ház alatti alsó ter-

ramare réteg legvastagabb É-on: 120—140 cm., D-felé fokozatosan vékonyodik (78. kép B). A ház D-i határán 70—90 cm. (67. kép).

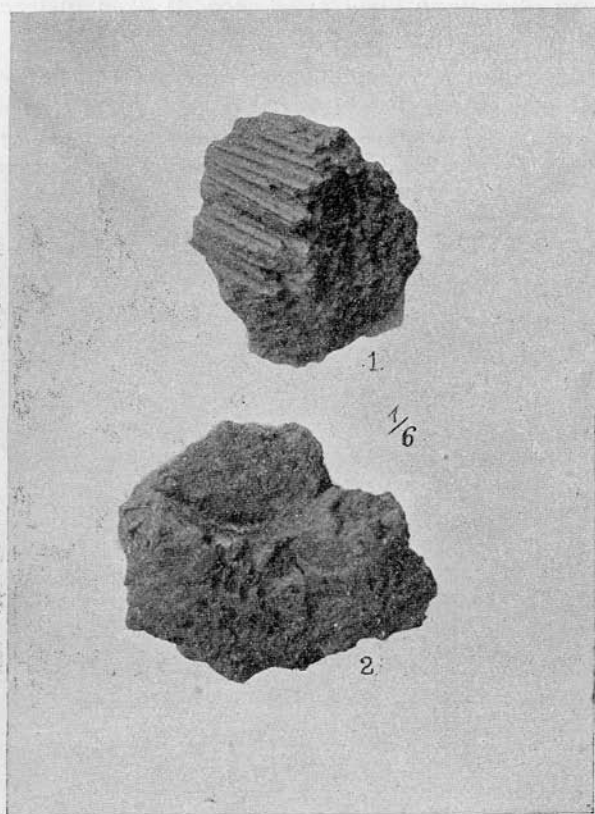
Az L_3 lakóház alsó tagozatához (79. kép) az L_2 -ben fekvő T_{11} -hez hasonló agyagépítmény, a T_{27} (53.—54. kép), a felső tagozathoz pedig a T_{29} jegyű tűzhely és a T_{28} jegyű kemence tartozik (55., 56., 57. és 58. kép).

A T_{27} tűzhely helyzetére nézve is egyezik a T_{11} tűzhellyel. Mindkettő a választó vonalhoz közel feküdt, a ház É—D-i középvonalától kissé Ny-ra eltolva. Az 54. kép metszete szerint ez a tűzhely be volt

58. kép. Az 55., 56. és 57. képen látható agyagépítmény helyszínrajza és metszetei.
Fig. 58. Plan de situation et coupes de la construction d'argile vue sur fig. 55., 56. et 57.

mélyítve. Az alsó terramare borító agyagréteg a tűzhely alatt csak 15 cm., egyebütt 50 cm. vastagságú. Az építés idejében a tűzhely felső felülete és a padló felülete egy szintben volt. A tűzhely körüli bemélyedés átmérője 2-20 m. A D-felőli oldalon, a padló felületét borító szénréteg felett a tűzhely oldalával összefüggő tapasztás is megmaradt. A tűzhelytest feketére kiégett agyag, melybe erősítőül szuvatrögök is vannak belerakva (az 54. kép metszetén a). A tűzhely testétől elkülönül

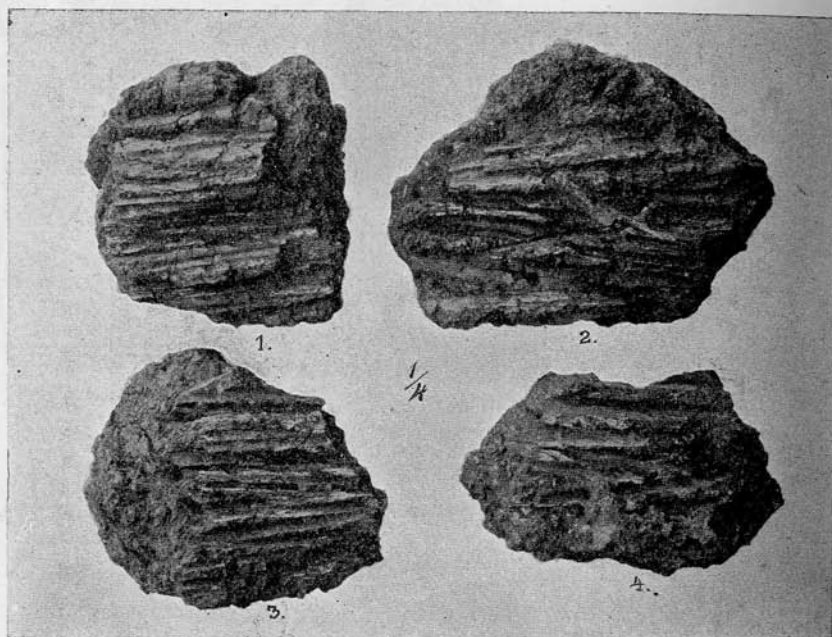
59. kép. Szuvatrögök az L₃ lakóház romjaiból.
Fig. 59. Mottes de bousillage des ruines de l'habitation L₃.

a 3—4 cm. vastagságú, jól kiégett agyagburkolat, melyben már cserépdarabok is vannak. A burkolat felületét felül is, oldalt is tapasztás, a tapasztást pedig vékony lemezekben lehámló fehér színű meszelés fedi. Ezt az alsó tapasztást borító második tapasztás és az alatta levő vékony feltöltés ugyanilyen szerkezetű. A középső párkány mellett a meszelés nyomai az 53. képen is látszanak. A középső párkány 6 cm.-re, az oldal-párkány 4 cm.-re emelkedik ki a tűzhely síkjából. Az építés alkal-

mával középső párkánya ennek sem volt. A tűzhely kiegészített hossza a középső párkány vonalában 120 cm. A középső párkánytól D-felé eső megmaradt tűzhelyrész szélessége, az *A—B* vonalon keresztül, 60 cm. A hiányzó É-i rész sem lehetett a meglevőnél nagyobb terjedelmű. A tűzhely egész magassága 40 cm.

A T_{29} tűzhely nagyon meg volt rongálva. Az agyagfeltöltés és a tapasztás is több helyen fel volt forgatva. Terjedelme 140×130 cm. Helyzetéről az alaprajzon kívül a 78. kép *A*) alatti metszete és 69. sz. képek adnak felvilágosítást.

Az eddig feltárt agyagépítmények közt az L_3 lakóház felső tagozatában a K-i határfal mellett fekvő T_{28} az egyedüli, melynek tűzhely

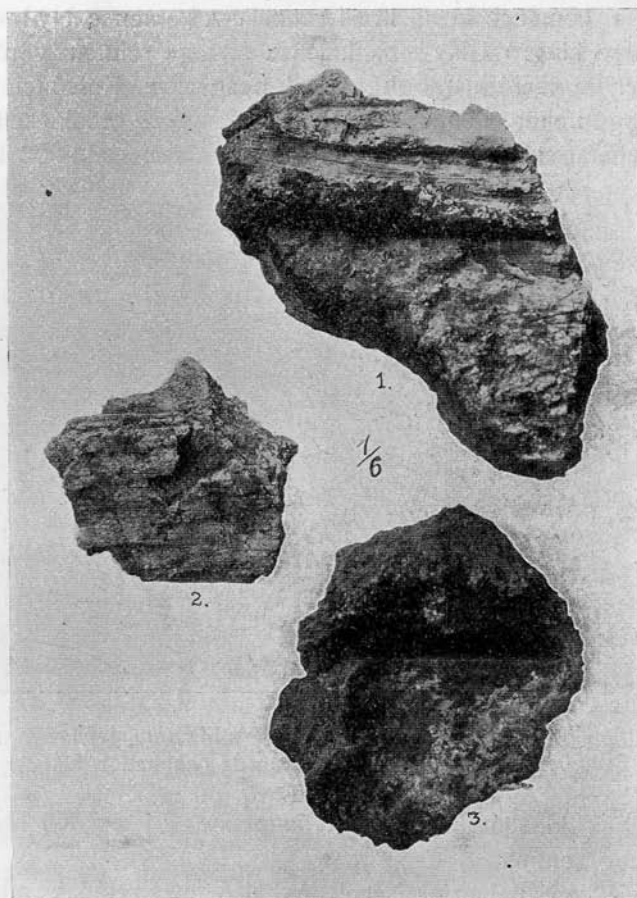
60. kép. Szuvatrögök az L_3 lakóház romjaiból.

Fig. 60. Mottes de bousillage des ruines de l'habitation L_3 .

lapja fölé félgömbalakú boltozat volt építve. A szuvatréteg lazán álló darabjainak szétszedése után legelőbb a kemence DNy-i sarka, azután a boltozatok mozaikszerűen egymás mellé illeszkedő darabjai (55. kép), majd pedig a boltozat darabok felszedése után a kemence tapasztott fenéke tűnt elő (56. kép). A 3—4 cm. vastagságú, vörösre erősen kiégett boltozat darabkái annyira össze voltak törve és anyaguk annyira porhanyó volt, hogy összeállításukra még gondolni sem lehetett. Belső szerkezetükből annyit meg tudtunk állapítani, hogy 1—2 cm. vastagságú

ágakra még vékonyabb vesszők voltak ráfonva olyan formán, mint a hogy a csigolya-kasokat szokták megfogni. A boltozat ágfonásának alaprészét képező, ívben hajló vízszintes ágak hengeres lenyomatai a kemence Ny-i szélének és a DNy-i padkának belső felületén, — amint az az 55. és 56. sz. képeken látható — egymás fölé lépcsőzetesen sorakoznak.

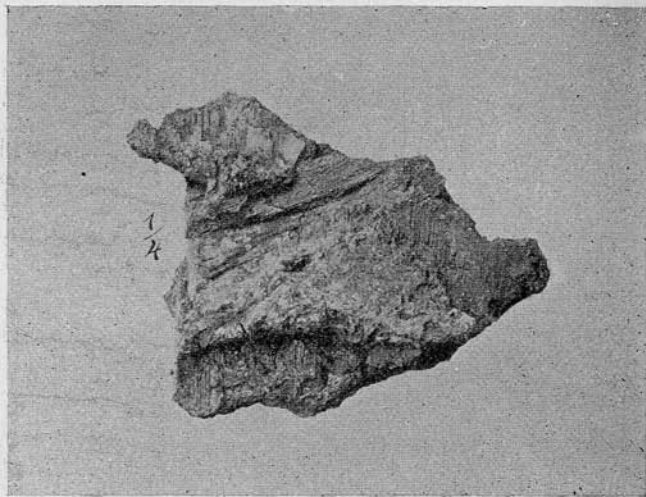
A kemence-boltozat hátulsó részének alapját képező 14 cm. széles

61. kép. Szuvatrögök az L₃ lakóház romjaiból.
Fig. 61. Mottes de bousillage des ruines de l'habitation L₃.

agyagfal darabjai, keresztirányban összetörve, de eredeti helyzetben feküdtek. A megmaradt fal magassága a kemence feneke felett 12 cm. Ebben a magasságban a vesszőfonás még nem kezdődött meg s így maradványai az 56. képen a 132 számú cölöpüreg mellett nem látszanak.

A kemence szerkezete az 58. képen összeállított helyszínrajzon s az ugyanott látható K—Ny-i és É—D-i metszeten szemlélhető. Az alsó terramare ezen a területen 40 cm. vastag agyagréteggel van feltöltve. Az agyagfeltöltés és a kemence fenekének tapasztása közti vörösre jól kiégett, 10 cm. vastagságú agyagrétegben, úgy mint a tűzhelyeknél, szuvatrögök és kavicsdarabok vannak beágyazva. A kemence földje egy nivóban fekszik a ház tapasztott padlójának felületével. Égett földfoltok a kemence körül itt is vannak. A kemence Ny-i oldalfalának és 30 cm.-re kiugró DNy-i padkájának anyaga szintén vörösre kiégett agyag, melybe cserépdarabok vannak beágyazva. Külső felülete és felső lapja vastagon meg van tapasztva. Az 57. képen oldalnézetben a Ny-i oldalfal lehámlott tapasztása és a felfelé kiszélesedő 30 cm. magas

62. kép. Szuvatrög az L₃ lakóház romjaiból.
Fig. 62. Motte de bousillage de l'habitation L₃.

padka élének kihajlása látható. A kemence É-i és K-i részéből nem maradt meg semmi.

Az 58. kép helyszínrajzának és alsó metszetének adatai szerint, ha feltesszük, hogy a kemence éppen a K-i határfal mellé volt építve, a kemence négyszögű alapjának hosszát 180—200 cm.-re, szélességét 100—120 cm.-re tehetjük. A beboltozott kemenceüreg vízszintes irányú méreteire nézve elegendő adatunk nincs.¹ A boltozat Ny-i részének

¹ Leírásból ismerem a *seskloni* egyik ház thalamoszában a hátulsó falhoz hozzáépített tűzhely melletti boltozatos kemencét. Ennek megmaradt részeiből *Tsounta* a kemence belső üregének átmérőjét 75 cm.-re teszi. (Chrétos *Tsounta*: *Proistorikai Akropoleis Diméniou kai Sesklou*. En Athenais, 1908. 91. lap, 18. kép.)

megmaradt ivhajlásából a kemence belső üregének legnagyobb magasságát 50—60 cm.-re lehet számítani. A kemence eleje mindenesetre É-felől volt. A D-i oldalon megmaradt agyagfal (az 58. képen P—N) felső szintje 12 cm.-rel magasabb, mint a kemence fenekének tapasztása. Ha itt lett volna a kemence nyílása, a nyílás helyén az agyagfal felülete egy szintben kellene legyen a kemence fenekének tapasztásával. A mint említettem, ha a lakóház két helyiségét egymástól fal választotta el, ez a választó fal nem az alacsonyabb, és magasabb padló felület határvonalában, hanem attól É-felé a 89, 131, 88, 88a, 143 és 86 számú cölöpök vonalában volt építve. Így a kemence nyílása és a választó fal közt legalább egy méter széles szabadhely volt. A kemence ÉNY-i sarkánál egy nagy méretű lapos kő feküdt (58. és 55. kép), melynek abban a helyzetben, a mint találtuk, a kemence szerkezetével összefüggése nem volt.²

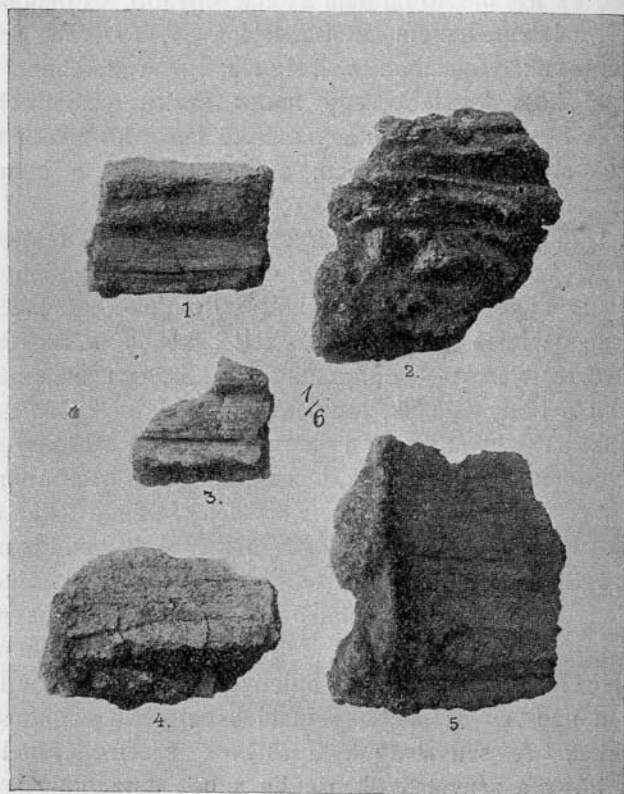
Az L₃ lakóház szuvatrögeit, a szuvatréteg felső felületén látható jelenségek feljegyzése után, abból a célból, hogy rendeltetésük felől fekvésükből és egymáshoz viszonyított helyzetükből a lakóház oldalfalainak, esetleges felső padlásának és fedézetének szerkezetére vonatkozólag következtetéseket vonhassunk, a kibontás alkalmával olyan rendben, mint a hogy találtuk, megfelelő nagyságú sík területen egymás mellé kiraktuk. A szuvatrögökön csomóba kötött nádnek, szalmának, símára hasított felületű deszkanak, lécnak, hengeres oszlopoknak, karóknak és ágaknak lenyomatait ismerhettük fel. Amíg a lakás alsó helyiségében a szuvatréteg átlagos vastagsága a 30—40 cm.-t is meghaladja és a szuvatrögök között vegyesen mindenféle fajta képviselve van (legtöbb az áglyenyomatos), addig a felső helyiségben a szuvatréteg vastagsága csak 15—20 cm. s a rögök legnagyobb része símára hasított deszka és lécn lenyomatát mutatja; áglyenyomat egyen sem volt. Mindkét helyiségben a nád- és szalma-lenyomatúak nagyobb számmal a lakóház szélén feküdtek. A szuvatrögök aprólékos szétszedésénél sajnos tapasztaltuk, hogy a szuvatrögök rendje a ház összeomlása alkalmával és az összeomlás utáni földgyengetés alkalmával annyira megbomlott, hogy helyzetükből messzebb menő következtetéseket levonni nem sikerült.

A ház D-i szélén, a 79. képen ellipszis vonalakkal megjelölt területen, s egy helyen a K-i oldalon is, szuvatrög nem volt; (lásd még a 67. számú képen bemutatott metszetet).

² Miloje M. Vassits, a belgrádi nemzeti múzeum igazgatója tájékoztatásomra szíves volt az általa végzett *vinčai* ásatások még közzé nem tett fényképeiből néhány felvételt megküldeni. Ezek egyikén egy lakóház belsejében a T₂₈-hoz hasonló szerkezetű, épen megmaradt kemence is látható. Boltozata félgömbalakú, nyílása félköríves. (A *vinčai* őstelepen végzett korábbi ásatások a *Prähistorische Zeitschrift* 1910. és 1911. évi folyamában a 23—39. és 126—132. lapon vannak ismertetve.)

Az ásatás alkalmával a helyszínen felvett fényképek segítségével a legjellemzőbb szuvatrögöket az alábbiakban ismertetem.

59. kép. 1. 8–10 cm. vastagságú, likacsos szerkezetű, jól kiégett pelyvás agyag felületén egymással párhuzamosan haladó, csomóba kötött nádszárak üregei láthatók. 2. Elöl egy 20 cm. átmérőjű hengeres gerenda büttyjének egy része, hátúl a gerenda hossz tengelyére derékszögben

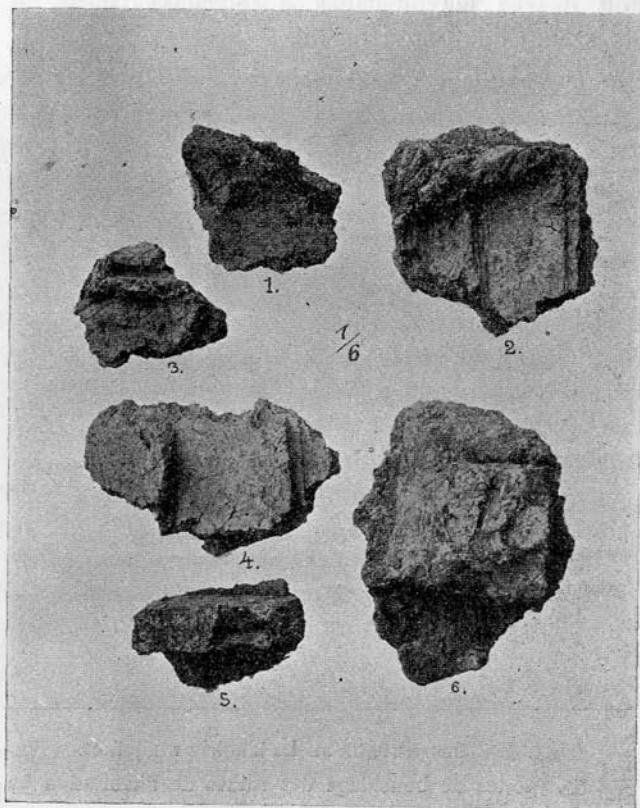
63. kép. Szuvatrögök az L₃ lakóház romjaiból.

Fig. 63. Mottes de bousillage des ruines de l'habitation L₃.

elhelyezve, símára hasított fa lenyomata látszik. A két felület közt a kiégett agyag 5 cm. vastag. A K-i fal mentén a 89 számú cölöp-üreg mellől.

60. kép. 1. Párhuzamosan futó nádszárak lenyomatai. 2. A párhuzamosan futó nádszárak közt ferdén haladók is vannak. 3. Az 59. képen az 1. alatti szuvatrög hátulsó fele. Itt is nádszárak hengeres lenyomatai látszanak. 4. Párhuzamosan haladó nádszárak közt ferdén haladók is vannak, közben nádpelyva-lenyomatok.

61. kép. 1. Felül 25 cm. hosszú és 4 cm. széles, simára hasított léc lenyomata, melynek bal vége kissé meg van hajolva. Mellette elől 8 cm. széles, simára hasított fa lenyomata. Simára hasított fán ferdén álló, ék alakú forgács lenyomata. Helyzete ugyanaz, mint amilyen a faház tapasztása előtt az épület gerendáiba vert bolhaszegeké. (Háromszék megyében a fából készült ház „bornáit“ fejszével megcsapdossák s a

64. kép. Szuvartrögök az L₃ lakóház romjaiból.

Fig. 64. Mottes de bousillage des ruines de l'habitation L₃.

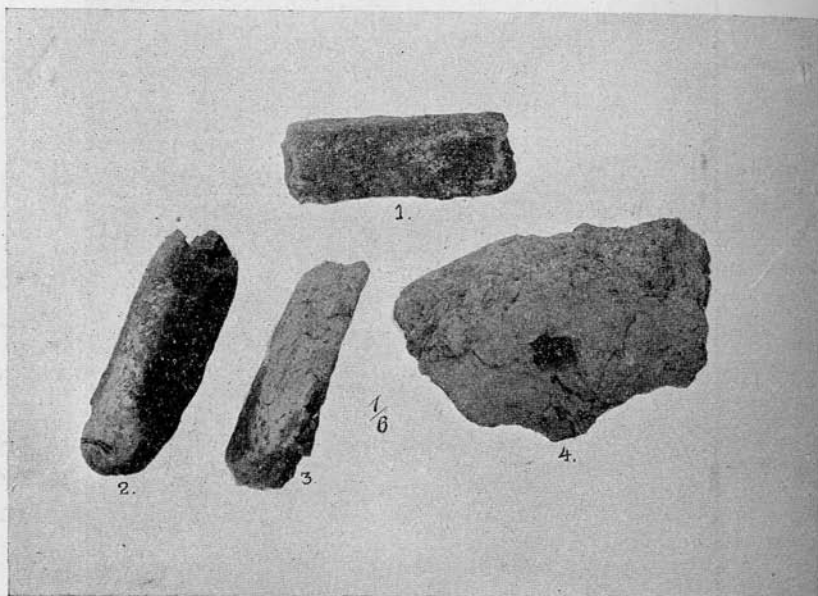
repedésekbe 2—3 ujj széles és 4 ujj hosszú lapos ékeket vernek, hogy a sártapasztás a ház falához jobban hozzáerősödjék. Ezeket az ékeket „bolhaszeg“-nek nevezik. Az ékek beverése *bolhaszegelés*.¹ 3. Az 59. számú képen a 2. sz. alatti szuvartrög hátulsó fele. Simára hasított fa lenyomata.

A 60.—61. képeken látható szuvartrögöket az alsó helyiség K-i széle mellől szedtük fel.

¹ Magyar Tájszótár. Budapest, 1893. I. k. 155. I. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi osztályának Értesítője. XI. évf. [1900.] 106. I.

62. kép. 1. Fent 14 cm. átmérőjű, függőleges helyzetű hasított deszka alsó vége; alatta az előbbihez ferdén álló 4–4 cm. széles és 20 cm. hosszú, 2 drb. hasított lécs lenyomata. Jobbról a felsővel párhuzamosan haladó újabb hasított deszka lenyomata, melynek szélessége 15 cm. Balfelől, a szuatrög szélén végig 20 cm. hosszúságban, mindezek felületére derékszög alatt hajolva, 5 cm. széles lécs. Alul a jobboldali hasított deszka lenyomatának a folytatása látszik. A ház Ny-i szélén a 194 számú cölöpüreg mellől.

63. kép. 1. Két drb., 5–5 cm. széles hasított léchez fent, ezekre

65. kép. Szuatrögök az L₃ lakóház romjaiból.

Fig. 65. Mottes de bousillage des ruines de l'habitation L₃.

derékszög alatt, egy 7 cm. széles, szintén simára hasított felületű fa lenyomata csatlakozik. 2. Egymás felett elhaladó fonott ágak üregei közt, az ágfonás irányára derékszögben, egy hengeres ág végének 2·5 cm. mélységű ürege látszik. 3. Simára hasított felületű, 4 cm. széles fa mellett, vele párhuzamos helyzetben, alul is, felül is egy-egy hasított fa lenyomata. 4. Simára hasított deszka alsó széle mellett, annak felületére derékszögben balfelé elkeskenyedő sima felületű lécs lenyomata. 5. Simára hasított felületű, 20 cm. széles deszka végének lenyomata.

64. kép. 1. Hasított felületű, 9 cm. széles deszka s mellette jobbról ferde helyzetben 8 cm.-re bemélyedő lécs lenyomata. 2. Egymással érintkező 6 és 9 cm. széles deszka lenyomata felett különböző irányban

haladó forgácsok lenyomata. 3. Egymással párhuzamosan haladó, sima felületű lécek közt, ferdén haladó forgács lenyomata. 4. Egymásra boruló, hasított deszkák lenyomata. A középső szélessége 11 cm., a balfelöli 2·5 cm.-rel magasabb, a jobbfelöli 2 cm.-rel alacsonyabb helyzetű, mint a középső. A deszkalapok lenyomatainak helyzete ugyanaz, mintha a deszka fedelű mai házak vízszintesen elhelyezett deszkáinak belső vagy külső felületét sárral meghányták volna. 5. Párhuzamosan haladó, 6—6 cm. széles két lécc közt, 5 cm. vastag, kiégett agyagállomány. Balfelöli síma lapján forgács („ék”) lenyomata. 6. Egymásra boruló két deszka alsó végéhez, rájuk derékszög alatt, vízszintesen haladó, sima felületű deszka lenyomata csatlakozik.

A 62.—64. sz. képeken látható szuvatrögöket a lakóház felső részének középső területéről szedtük fel.

65. kép. Mind a 4 szuvatrög símfított felületű párkányrész. Találtuk a T₂₇ tűzhelytől Ny-ra eső területen. Az 1. számú egyenes irányban haladó, 10 cm. magas párkánynak 23 cm. hosszúságú darabja. A párkány keresztmetszete derékszögű háromszög. Alsó lapjával valamely síma felületen nyugodott. A 2. számú párkányrész 14 cm. magas és elöl legömbölyített. Átmetszete szintén derékszögű háromszög. A 3. számú párkány balról eső felülete domborúan, jobb oldali felülete homorúan ívelt. Magassága 8 cm., szélessége 6 cm. A 4. számú félhengeres alakú párkány darab durva felületű. Magassága 16 cm., alapszélessége 18 cm. Vízszintes irányban rajta áthalad egy 3·5 cm. átmérőjű faág hengeres ürege.

Valamennyi itt bemutatott szuvatrög anyaga pelyvával, sokszor szalmával kevert, vörösre jól kiégett és likacsos szerkezetű agyag.

4. A lakóházak általános jellemzése.

Az előadottak alapján az alábbiakban az alsó szuvatréteg nivójában fekvő L₁, L₂ és L₃ lakóházak építési viszonyaira vonatkozó megfigyeléseim végső eredményeit foglalom össze.

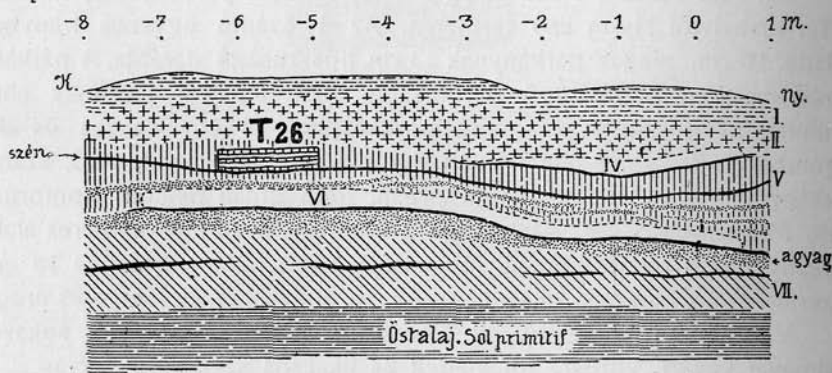
A feltárt erődsi házak sorban egymás mellé vannak építve. Mindenike négyszögletű. Az L₁ téglalap alakú; a másik kettő alaprajza a négyzet idomtól alig tér el. A hegy karéjával párhuzamosan haladó oldalak közül, ha csak kevéssel is, mindig az É-i martomlás felőli külső oldal a hosszabbik. A beépített alapterület nagyságában nincs lényeges különbség. Legnagyobb területű az L₁: 44·8 □ m., legkisebb az L₂: 40·1 □ m. A házak hossz tengelyének iránya az É-D-i iránytól alig tér el.

A lakóházak belső területét a tapasztott padló felület magassági különbsége egy alacsonyabb külső és egy magasabb belső helyiségre tagozza. Az L₁-nél és L₂-nél, a Ny-i szakaszban, a választóvonal irá-

nyában, meg vannak a választófal maradványai is. A tűzhelyek elhelyezése miatt az L_1 -ben és L_2 -ben az alsó helyiségből a felső helyiségbe való átjárás csupán a K -felőli, baloldali szakaszban lehetett. Ha az L_3 -nak választó fala volt, annak helyét a padló emelkedési vonalától É-felé 1 m. távolságra húzódó cölöpsor határozza meg. A külső és belső helyiség az L_1 -nél körülbelül egyenlő területű, a más kettőnél a külső helyiség kisebb.

A cölöpüregek kisebb száma, az L_1 és L_2 ÉNy-i s az L_3 ÉK-i sarokcölöpének hiánya, az L_1 -ben a T_{40} tűzhely elhelyezése (eleje É-felé néz), az L_2 -ben a T_6 tűzhelynek az eresz alá való beépítése amellet bizonyítanak, hogy a lakóházak alsó helyiségének É-i oldala

Függőleges metszet K -Ny-i irányban a X vonalában az L_3 lakóház területén
 Coupe verticale dans la direction K -W. dans la ligne X sur la territoire de l'habitation L_3

66. kép. — Fig. 66.

nyitott volt. A mart felől eső ezen az oldalon volt a házak bejárója. Az L_2 -nél a D -i fal cölöpeinek sűrűsége és a ház melletti szemétdombok is azt bizonyítják, hogy a bejáró a D -i oldalon nem lehetett. Különben a mai házaknál is azt tapasztaljuk, hogy a pitvar padlója alacsonyabb, mint a belső helyiségé. A házak É-i oldalának Ny-i vagy K -i végénél a sarokcölöp hiánya, az L_1 -nél a tapasztott padló felületnek a határcölöpökön kívüli folytatása valószínűvé teszi azt is, hogy nemcsak az eleje, hanem egy kisebb szakaszon az egyik, esetleg mindkét oldala is nyitott volt. A házak eleje előtt, a martomás mui széleig, a szabad tér szélessége az L_1 és L_2 -nél 6—7 m., az L_3 -nál 4—5 m. Ezen a területen, továbbá az L_2 és az L_3 közt szabad helyen volt a házak udvara.

A lakóházak K -i oldala mellett kísérő-cölöpsor húzódik végig. Valószínű, hogy az L_3 -nál a ház megújításkor a ház K -i oldalfalát a belső cölöpsorról a külső cölöpsorra helyezték át. Ugyancsak az L_3 -

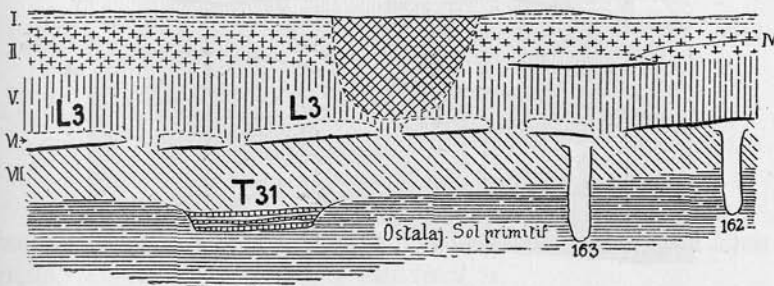
nál a ház Ny-i oldalának közepéhez kisebb mellékhelyiség is volt hozzá építve.

Feltűnő a fejlett technikával és művészi csinnal készített tűzhelyek nagy száma. Elhelyezésük, alakjuk és szerkezetük tekintetében nagy a változatosság. Meg vannak mind a külső, mind a belső helyiségben. Centrális elhelyezésűnek tekinthető közülök az L₂-ben a T₉ és az L₃-ban a T₂₉. Egészen a határfalig oldalra van eltolva az L₁-ben a T₄₀, 41, az L₂-ben a T₁₃ és az L₃-ban a T₂₈ jegyű sütőkemence. Az L₁-ben a H₉ rendeltetése ismeretlen. A tűzhelyek mindenike a padló felületéből ki volt emelve. Egyedül az L₃-ban a T₂₇ volt a padló síkja alá bemélyítve. A T₄₀-nek, esetleg a T₄₁-nek is a határfal felől, legalább a tűz magasságig, védőfala volt.

Függőleges metszet K-Ny-i irányban a XII vonalában az L₃ D-i szélén

Coupe verticale dans la direction E-W, dans la ligne XII au bord du Sud de L₃

-8 -7 -6 -5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 m.

67. kép. — Fig. 67.

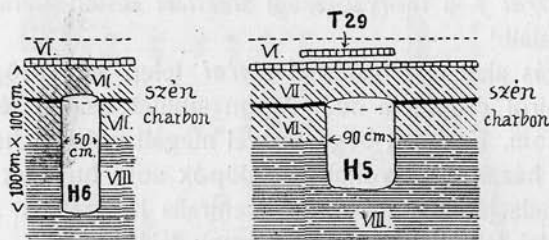
A háznak vesszőből font és kívül-belül sárral meghányt oldalfalai földbe vert cölöpökre voltak erősítve. Az L₂ Ny-i oldalfalának alsó része, esetleg az egész fal agyagból készült vert fal volt. A falak építésére simára hasított deszkát is használhattak (L₃).

Az L₁ lakóház alaprajzából, különösen pedig az épület tengelyvonalában fekvő cölöpüregek helyzetéből arra lehet következtetni, hogy ennek a lakóháznak, a ház két végén oromfalban végződő nyeregfedele volt. A tető gerincét alkotó szelemengerendát a ház elején és bütüjén s a ház közepén a földbe erősített vastagabb oszlopokkal támasztották alá. A másik két lakóháznál a ház alaprajza a tető szerkezetére vonatkozólag alig ad felvilágosítást. A ház közepén a szelementtartó oszlopok ürege nincs meg. Mindkét ház hossz tengelye rövidebb, mint az L₁ lakóházé. Ugy látszik, hogy a ház hossz tengelyének nagysága és az oszlopokkal alátámasztott szelemenek házak tetőszerkezete közt

hető 3-ik, nem zárt helyiség területét is hozzá vesszük, az alapterület akkor is csak 28 □ m. A két helyiség eredetileg egyszintű volt, de a külső helyiség később feltöltődött. Az erődsi házaknál a belső helyiség padlósíkja már az építés alkalmával magasabbra volt hagyva. A két helyiség közötti átjárás a baloldali fal mellett lehetett. Erősdön az L₁ és L₂-nél az elhelyezés ugyanez. Az ágfonásból készült falak tapasztása hajlott vonallal volt a padozattal összekötve (Erősdön az L₂ Ny-i fala). Az oldalfalak sarkai le voltak kerekítve (Erősdön az L₂ DK-i sarka). A földél tartására szolgáló oszlopok helyzetéről alább lesz szó. A külső helyiségben tűzhely nincs, a belső helyiség két tűzhelye a jobb oldalra el van tolvá.

A magyaradi őskori lakóházról alig tudunk valamit.¹ Egyenes

Az L₃ lakóház alatt fekvő H₆ és H₅ üregek szerkezete
Construction des creux H₆ et H₅, qui se trouvent sou l'habitation L₃

69. kép. — Fig. 69.

vonalban futó egyik feltárt oldalából négyyszögletű alapra jzra lehet következtetni.² Ugyanígy vagyunk a *kudúival* is.

Az erősdivel legközelebbi rokonságban álló külföldi emlékek közül a romániai *Cucuteni*-ben *Schmidt Hubert* által feltárt őstelep anyaga még nincs publikálva. Az ásatásról közzétett előzetes jelentést³ remélhetőleg mielőbb követni fogja a monográfikus feldolgozás.

A *tripoljei* kultúra körébe tartozó és *Chwoiko V.* által feltárt *tscherbanjewkai* négyyszögletű lakóházak,⁴ különösen az alacsonyabban és magasabban fekvő padlófelületek elrendezése tekintetében, a *grossgartachi* házakkal rokonok.⁵ A *tscherbanjewkai* házak falának párhuz-

¹ Dr. *Henszmann I.*: Régészeti kirándulás Magyaradra. *Arch. Ért.* 1897. 264. l.

² Dr. *Márton Lajos*: i. m. 202. lap.

³ H. *Schmidt*: Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen 1909—10. in *Cucuteni* bei *Jassy* (Rumänien). *Zeitschrift für Ethnologie* 43. Jahrg. (1911.) 582—601. l.

⁴ *Mannus*, I. Bd. (1909.) Taf. XXVII.

⁵ A. *Schliz*: Das Steinzeitliche Dorf Grossgartach. Stuttgart, 1901; továbbá: *Præhistorische Zeitschrift*. II. Bd. (1910.) 122. l. és *Præhistorische Zeitschrift*. III. Bd. (1911.) 239. l.

mossága a *grossgartachi* házak falának párhuzamosságát igazolni látszik.¹ Külömben mindkét telep keramikus anyaga, különösen pedig a *tscherbanjewkai* az erősdível közeli rokonságban van. A *grossgartachi* házak legtöbbszörének alapterülete kisebb, mint az erősdíké. Nyolc lakóház közül hétnek az alapterülete 23 és 33 □ m. közt ingadozik; egy 60 □ m. alapterületű.

A *bukovinai* és *galíciai* festett keramikájú telepek közül *Szombathy József* a *szipenitzi* telepen négyszögű apró kunyhókat konstatált, amelyeknek oldalait ágból fonták és agyaggal tapasztották be, s melyeknek teteje alkalmasint gyékénnyel vagy szalmával volt befedve.² A *bessarabiai* *Petreny* területén szintén *Chwoiko* által felásott épületmaradványokból ugyancsak négyszögletű lakóházakra lehet következtetni.³

Legfőképen a fedél-szerkezet szempontjából van jelentősége annak az agyagból készített, négyszögletű és nyeregfedelű ház-modellnek, melyet *Palliardi J.* a morvaországi *strělicei* festett keramikájú telepen nem régen talált.⁴

A feltárás alatt levő szerbiai *vinčai* telep négyszögletű lakóházának viszonyairól csupán a 363. lapon említett ásatási fényképek útján van tudomásom. Ezeknek segítségével megállapítható, hogy az egymás mellé épített házak határvonalán cölöpök sora huzódik végig s hogy egyik lakás belsejében a tűzhelyek centralis helyzetűek. A házak beosztása és méretei tekintetében nem vagyok tájékozódott.

A thesszali *szeszkloni* és *diménioni* hármasszobás lakóházak a késő neolithoskori festett keramikus telepek *Földközi tenger* vidéki területére visznek át. Ezeknél a favázás kőházaknál, a belső thalamoszt nem is számítva, a prodomosz és dóma is nagyobb területű, mint az erődsi házak két helyiségének alapterülete. *Diménionban* is, mint *Tószegen*, a bennebb fekvő helyiség tapasztott padló felülete a külsőhöz képest

¹ A *Chwoiko* szivességéből birtokomban levő fényképek egyikén egy másik ház alaprajza is négyszögletes.

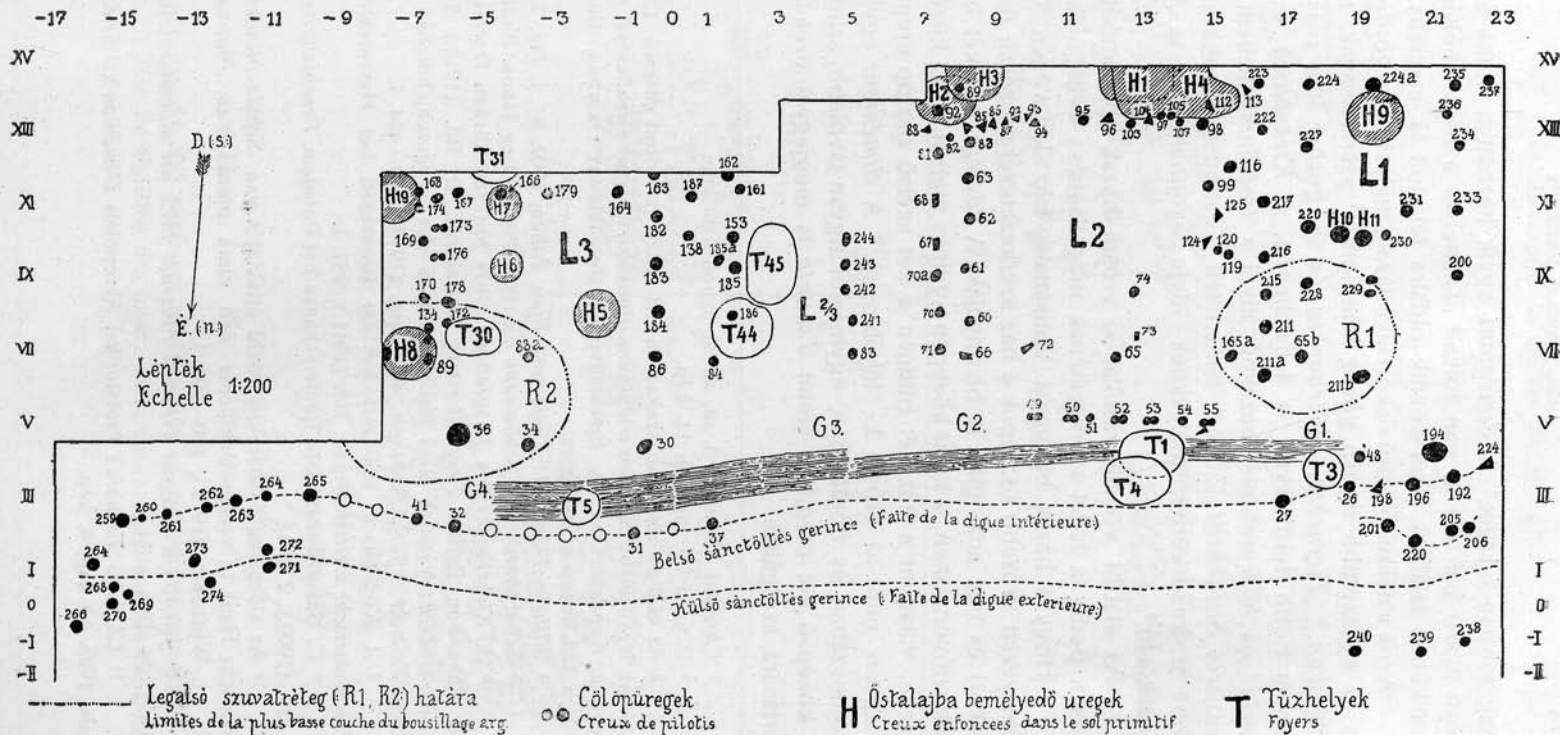
² Dr. R. Fr. Kaindl: Praehistorisches aus der Bukovina. *Jahrbuch der k. k. Zentral-Kommission*. Bd. I. (1903.) 97—114. l.; továbbá *Neue Forschungen in Szipenitz* Bd. II. (1904.) 17—44. l. — *Szombathy József*: Bukovina őskori története. *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képen*. 315. füzet 52. l. — *Demetriewicz Vladimír*: Galícia őstörténete. U. o. 280. füzet, 118. l.

³ E. von Stern: Die „prämykenische“ Kultur in Süd-Russland. *Trudy des XIII. russ. Arch. Kongr. zu Jekaterinoslaw 1905*. Moscau, 1907. 53. l.

⁴ A házmodell nemsokára publikálva lesz. Fényképét az ásatásokat vezető *Palliardi J.* szivességéből ismerem. Erről a vidékről a korábbi ásatások anyaga *Palliardi*: Die neolithischen Ansiedelungen mit bemalter Keramik in Mähren und Niederösterreich (*Mittheilungen der Prähistorischen Commission der Kais. Akademie der Wissenschaften*. I. Bd. Wien, 1897. 237. l.) c. tanulmányban van ismertetve.

Az őstalaj felületének és az alsó terramare rétegének (VII:) alaprajza

Plan de la surface du sol primitif et de la couche du terramare inférieure (VII:)

70. kép. — Fig. 70.

magasabban fekszik.¹ A *diménioni* egyik házban a dóma és thalamosz közti átjáró bal felé el van tolva.² Tűzhelyet a belső helyiségek mindenikében találunk. Van köztük oldalra félretolt és centrális helyzetű is.

Azok a nyitott pitvarú őskori lakóházak, melyekből a görög *megaron*-t és az egyszerűbb típusú görög templomot³ származtatják, nem csupán *Trójában*,⁴ *Tirynsben*, *Mykenaeen* és a görög föld más vidékein,⁵ hanem É-ibb területeken is feltalálhatók. A *Kiekebusch A.* által feltárt *buchi*⁶ és *hasenfeldei*⁷ házakon kívül a *Potsdam* melletti *Lehnitz* tó partjáról *Suchhardt C.* által ismertetett⁸ őstípusú lakóházak tartoznak ebbe a kulturkörbe, melyeknek ideje azonban már a bronzkorba nyúlik elő.⁹

Az alábbi vonatkozásokat az erödsdi házak építésmódjának, különösen pedig a fedél szerkezetének megvilágítása céljából közlöm.

Hogy a házak bizonyos típusánál a ház két végén és közepén elhelyezett erősebb oszlopok a ház szerkezetével szorosan összefüggtek, őskori és mai analogiák is bizonyítják. A *tószegi* ház két helyiségének választóvonalában, a lakás közepén egymás mellett, a két középső oszlop ürege, valamint a ház két бүтүjén a két szélső oszlop ürege épen úgy megvan, mint az erödsdi L₁ lakóháznál.¹⁰ A *diménioni* egyik ház prodomoszában és dómájában, egymástól ugyan távolabb, szintén megvan a középső két üreg,¹¹ s amint *Tsounta* is megjegyzi, ezek is a fedélzet tartására szolgáltak.

¹ *Chrétos Tsounta*: i. m. az 50. lapon a 9. kép.

² U. o., a 60. lapon a 11. kép.

³ Az elől és rövidebb szakaszon két oldalt is nyitott pitvarú L₁-jegyű erödsdi lakóház legközelebb áll ahoz a templom-típushoz, melynek elrendezését *prosztiliosznak* nevezik. *Kabdebó Gy.*: Az Építőművészet története az Ókorban. Budapest, 1903. I. k. a 163. lapon a 360. ábra.

⁴ *Wilhelm Dörpfeld*: *Troja und Ilion*. Athen, 1902. 81. I. Fig. 23.

⁵ *Schuchhardt K.*: *Schliemann ásatásai*. Ford. Öreg János. Budapest, 1892.

⁶ *A. Kiekebusch*: Die Ausgrabung eines bronzezeitlichen Dorfes bei Buch in der Nähe von Berlin. *Praehistorische Zeitschrift*. II. Bd. (1910.) 371—406. I. — *A. Kiekebusch*: Versuch einer Rekonstruktion des vorgeschichtlichen Hauses von Buch. *Zeitschrift für Ethnologie*. 45. Jahrg. (1913.) 400—404. I.

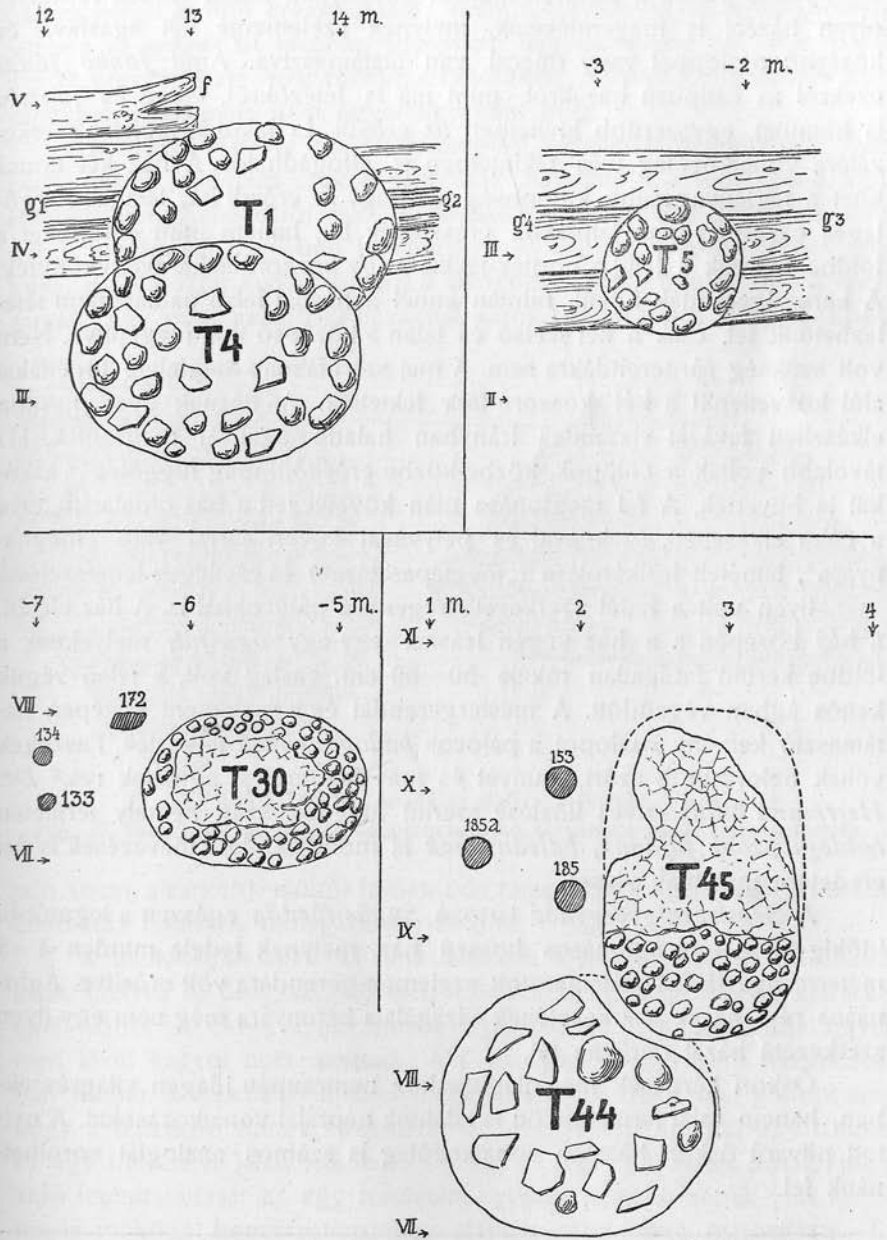
⁷ *A. Kiekebusch*: Ein Dorf aus der Bronzezeit bei Hasenfelde, Kr. Lebus, *Praehistorische Zeitschrift*. III. Bd. (1911.), 287. I.

⁸ *C. Schuchhardt*: Die Römerschanze bei Potsdam. *Praehistorische Zeitschrift* I. Bd. (1909.), 233. I.

⁹ Az előcsarnokos házakról rövid áttekintés van *Schulz-Minden*: Das Germanische Haus in vorgeschichtlicher Zeit című munkájában. *Mannus Bibliothek*. Nr. 11. Würzburg, (1913.), 100—103. I.

¹⁰ *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1912. évi állapotáról*. Budapest, 1913. 194. I. 28. ábra.

¹¹ *Chrétos Tsounta*: Προϊστορικαί Ακροπολεϊς *Diméniou* και *Sesklou*. En Athenais, 1908. 50. lap, 9. kép.

71. kép. Az alsó terramare rétegben fekvő tűzhelyek helyszínrajza.
 Fig. 71. Plan de situation des foyers de la couche inférieure de terramare.

Jankó János a Balaton-melléki sövényfalú házak leírása rendjén¹ olyan házról is megemlékezik, melynek szelemenje két ágasfával és középső oszloppal vagy dúccal van alátámasztva. Amit *Jankó János* ezekről az őstípusú házakról, mint ma is létezőkről, előad és rajzban is bemutat, egyszerűbb kivitelben az erődsi L₁ lakóház építési szerkezetére vonatkozólag más tekintetben is elfogadható. A ház két típusa közt a leglényegesebb különbség az, hogy az erődsi ház falának függőleges oszlopait nem talpfákba eresztették be, hanem mint cölöpöket a földbe beásták s felül a boríték-fákkal vagy koszorúfákkal összekötötték. A keresztgerendák közül, miután ennél a háznál felső padlást nem tételhetünk fel, csak a két szélső és talán a középső volt megépítve. Nem volt szükség sárgerendákra sem. A mai szarúfáknak megfelelő földélfákat alul közvetlenül a két koszorú-fára fektették. A háznak ilyen módon elkészített favázat vízszintes irányban haladó ágakkal megfonták. Ha távolabb voltak a cölöpök, közbe-közbe erősítőül még függőleges karókat is bevettek. A fal megfontása után következett a ház oldalának, erre a célra elkészített, szalmával és pelyvával kevert sárral való „meghányása“, ismételt lesikárolása („megtapasztása“) és esetleges lemeszelése.

Ilyen volt a fedél szerkezete régente a palócoknál is. A ház elején, a ház közepén s a ház végén leástak egy-egy *ágasfát*, melyeknek a földbe kerülő faragatlan tőkéje 50—60 cm. vastag volt, s felső végük kettős ágban végződött. A mestergerendát és a szelement középen alátámasztó kemény oszlopot a palócok *bódoganyának* nevezték. Faszegek voltak beleverve s szűrt, gunyát és más felszerelést aggattak reá.² *Dr. Herrmann Antal* szíves közlése szerint Magyarország némely területén *boldogasszony fájának*, *bálványának* is mondják. Az elnevezések is ősi eredetére mutatnak vissza.

A *Sepsiszentgyörgyhöz* tartozó *Sugás-fürdőn* egészen a legutóbbi időig állott egy ágfónasos hosszú ház, melynek fedele minden 4—5 méterre ágasfákkal alátámasztott szelemen-gerendára volt erősítve. Ágfónasos régi házak szerkezetének vizsgálata bizonyára még nem egy ilyen szerkezetű házat derítene fel.

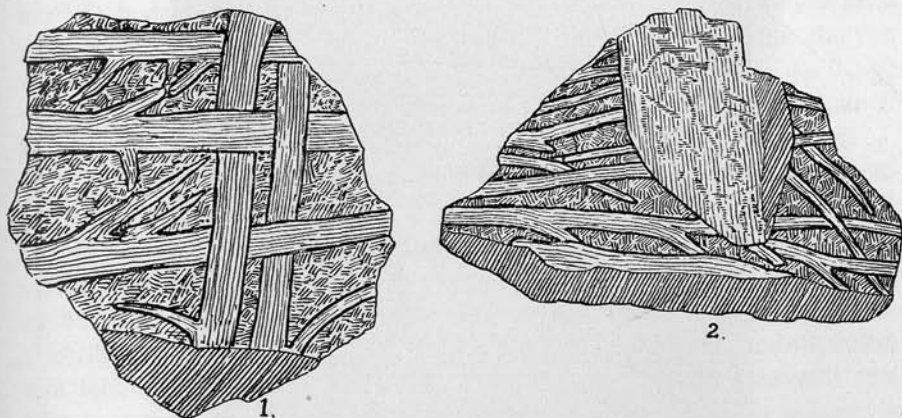
Őskori kérdések megvilágításához nemcsak idegen világrészekben, hanem saját területünkön is találunk néprajzi vonatkozásokat. A nyitott pítvarú őskori házakra vonatkozólag is számos analogiát sorolhatnánk fel.

¹ *Jankó János* : A Balaton melléki lakosság néprajza, Budapest, 1902. 186—187. l.

² A *Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője*. XII. évf. (1911.) 2—3. l. Ugyanott a szelemenes ház szerkezete is be van mutatva (1. ábra). Az L₁ lakóház vázlatrajzának és modelljének rekonstrukciójához ennek adatait is felhasználtam.

Szinte Gábor a háromszékmegyei *Sepsikőröspatakról* közöl egy három oldalt nyitott eresztű házat,¹ mely a pitvarának elhelyezése tekintetében az *erőrdi L₁* lakóház típusához nagyon közel áll. Két oldalt nyitott eresztű házat *Árapatakon, Előpatakon, Kisborosnyón* és más községekben magam is nem egyet figyeltem meg.

Dr. *Viski Károly Siklód* községből képen is bemutat egy olyan zsellérházat,² melyben csak a nagy ház négyfalú s a fedél alatti több résznek három oldalából csak a hátulsó és az oldalfal fele van kertiágból megfonva. Egyebütt fal nincsen. A képhez alaprajz nincs csatolva, de a közölt távlati rajz azt a benyomást teszi, hogy a nyitott eresztű sarkán, úgy mint az erőrdi házaknál, sarok oszlop nincs. Az eresztű köze-

72. kép. Ágfonások lenyomata az őstalap felületén. 1/6 nagyság.

Fig. 72. Empreinte de filages de branches sur la surface de la terre primitive.

pén (nem a sarkon), előlről ferdén oda támasztott istápot, talán a korhad koszorúfa tartására, utólag helyezték oda.

A melléképületeken kívül különösen a kisebb igényű lakóházak azok, melyek az ősegszerű építési módokat maig megőrizték s melyeket épen ebből az okból a háztípusok fejlődésének megállapításánál figyelmen kívül hagyni nem szabad. Aki ezekben az egyszerű háztípusokban csupán a fejlettebb típusok degenerációját keresi, nem gondol arra, hogy a fejlettebb építési formák és az ősegszerű típusok egy időben és egy helyen is jelen lehetnek, s hogy a régi típusoknak hosszú ideig való fennmaradását az egy területen egymást felváltó népek jellemének ma is működő konzervativizmusa alapján meg lehet magyarázni. Ez

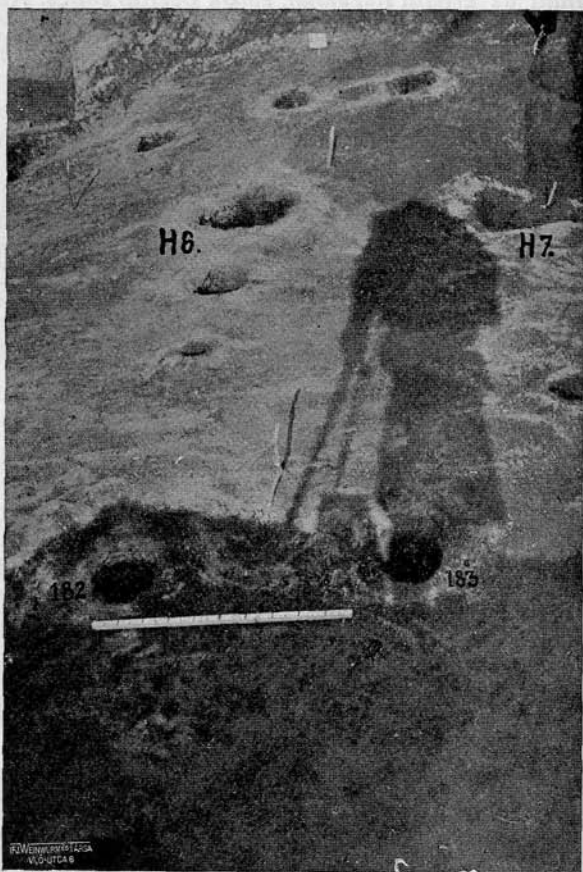
¹ *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője*. I. évf. (1900). 109. l., VII—VIII. tábla.

² *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője*. XII. évf. (1911.), 103. l. 23. kép.

azonban nem jelenti azt, hogy akár a köröspataki, akár a siklódi, akár más, az őstípusra emlékeztető, ma is levező épületek és az erődsdi őskori lakóházak közt a térbeli folytonosság is meg volna.

VII. Alsó terramare.

Az alsó szuatréteg alsó nivója alatt az őstalaj elegyengetett felületéig terjed. Ott is, ahol az alsó szuatréteg hiányzik, felső határát csaknem mindenütt fekete színű szenes réteg jelöli meg.

73. kép. Az L₃ lakóház alatti őstalaj, cölöpüregekkel, Ny-felől.

Fig. 73. La terre primitive sous l'habitation L₃ avec les creux de pilotis. Vue de W.

Miként a középső terramare-rétegnek, ennek a vastagsága is É-ről D-felé haladva fokozatosan csökken. A VII vonalában helyenkint a 160 cm. vastagságot is eléri (78. képen A alatti metszet), a feltárás DNY-i sarká-

ban csak 20 cm. vastag (a 35. kép Ny-i széle). É—D-i irányban való fokozatos elvékonyodása a 77. kép metszetén is szembeötlő. Ezen a metszeten az is látható, hogy az S_1 és S_2 közötti árok, valamint az S_2 és a martomlás közti lejtős oldal az alsó terramare anyagával el van borítva. A felső nivót jelző szenes réteg szabálytalan kiterjedésben itt is megvan. Némely helyen vékony szenes réteg választja el egymástól az alsó terramare felső és alsó szintjét (a 35. képen közepén, a 36. képen É-felől, a 66. képen egész végig, a 69. képen a H_6 és H_5 felett, a 77. képen D-felől, a 78. képen a B alatti metszeten É-felől stb). Ezeken a területeken az alsó terramare anyaga nemcsak az alsó szuvatréteghez tartozó lakóházak építése idején, hanem előbb is el volt egyengetve. A 78. kép A) metszetén, az L_4 szakaszában, az egymás melletti kétszörös szén-réteg a felületnek kétszeri elegyengetését jelöli. Az alsóbb nivójú elegyengetés síkjába esik a 70. képen az L_1 és az L_3 területén R_1 és R_2 -vel megjelölt csekély kiterjedésű vékony szuvatréteg, az u. n. *legalsó szuvatréteg*. Függőleges kiterjedésükről a 78. kép A) metszete tájékoztat.

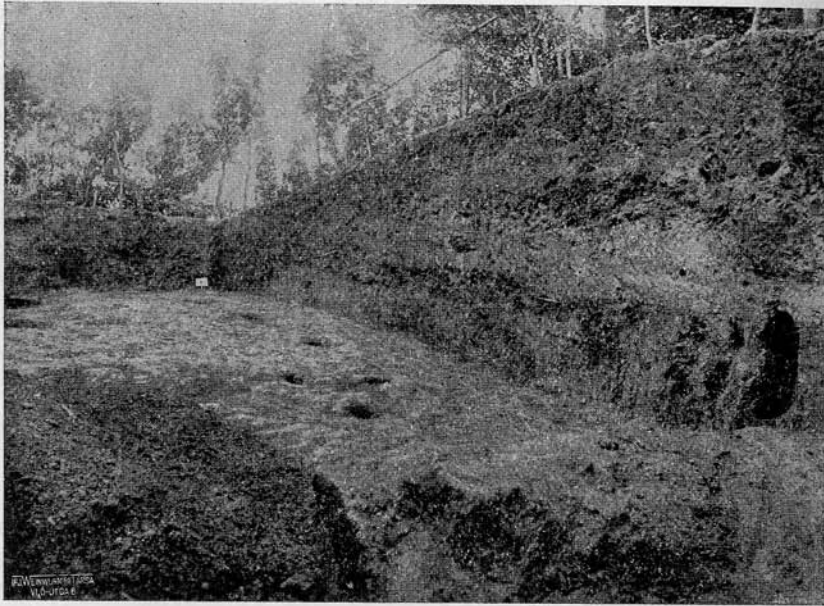
R_1 -től ÉK-re, az V vonalában, a sánctöltés gerincével párhuzamosan húzódó cölöpsor üregei (70. kép) a legalsó szuvatréteg nivójában tűntek elő. Valószínű tehát, hogy az ebben a magasságban fekvő valamely építménynek voltak alkotó részei. Közülök a 49, 50, 52, 53 és 55 számú ikercölöp. Az őstalaj alatti mélységük 80—100 cm. Abból a körülményből, hogy a cölöpüregek fenekén égett széndarabok voltak, arra lehet következtetni, hogy a cölöpök készítésére felhasznált szálfáknak rövidebb darabokra való elvágásánál a tűz segítségét is igénybe vették.

A tűzhelyek közül a legalsó szuvatréteg nivójában fekszik a T_{43} , a T_{45} és T_{30} (70. kép). A 77. képen a T_{43} K-i széle látszik. Kétszer volt megújítva. Többi része még nincs feltárva. Alsó terramarehoz tartozó többi tűzhely Ny-ról K-felé haladva (70. kép): a T_3 , T_1 , T_4 , T_{44} és T_5 vagy közvetlenül az őstalaj felületére, vagy afelett csekély magasságra vannak építve. A T_{31} (67. és 70. kép) az őstalajba 30 cm-re be volt mélyítve és háromszor volt megújítva. Csak az É-i kisebb része van feltárva.

A T_3 tűzhely (70. kép) közvetlenül a belső sánctöltésen belül a T_1 tűzhellyel egy magasságban feküdt. Alakja kör, átmérője 115 cm. Tapasztása az őstalaj felett 10 cm. magas. Szerkezete is ugyanaz, mint T_1 -nek. Tőle Ny-ra egymás mellett sorjában öt nagyobb kő és néhány szuvatrög feküdt.

A T_1 és T_4 tűzhely (70. és 71. kép) egymás fölé van építve. A T_1 15 cm. vastag hulladékrétegen fekszik. Az őstalaj felületén húzódik végig a g_1 , g_2 -vel megjelölt, nyomokban megmaradt hosszanti gerenda-sor. A két tűzhely közti magassági különbség 10 cm. A T_4 a T_1 -hez

viszonyítva ÉK-re el van tolva s a T_4 a T_1 -nek mintegy harmadrészét borítja. Alakjuk ellipszis. A nagyobbik átmérő mindkettőnél 185-, a kisebbik T_1 -nél 140-, T_4 -nél 150 cm. hosszúságú. Mindkettő vízszintes rétegben egymás mellé helyezett, ökölnagyságú kavicsokkal és összetört cserépdarabokkal van megerősítve. A kavicsok egy része szintén össze van törve. A közöket veresre jól kiégetett agyag tölti ki. Az 1—2 cm. vastagságú, megrepedezett felső tapasztás mindkét tűzhelyen csak kisebb foltokban maradt meg. Oldaltapasztásuk és esetleges párkányzatuk teljesen megsemmisült.

74. kép. A telep függőleges metszete az L_1 lakóház Ny-i szélén és az L_1 lakóház alatti őstalaj felülete É—K-felől.

Fig. 74. Coupe verticale de la station au bord du W de l'habitation L_1 , et la surface de la terre primitive sous l'habitation L_1 , vu de N—E.

A kör alakú T_5 tűzhely az őstalajon nyugvó g_4 és g_3 -mal jelölt vízszintes gerendasor felett épült (70., 71. és 78. kép *B*). Átmérője 100 cm. A tűzhely alapját alkotó, veresre jól kiégetett, hordott agyag vastagsága 12 cm. A beléje rakott összetört kavics és cserépdarabok közt helyenként a porrá égett és emiatt elmállott homokkő sárgaszínű pora tűnik elő. Tapasztása teljesen tönkre ment.

A T_{44} tűzhely (70., 71. és 78. kép *A*) közvetlenül az őstalajra volt ráépítve. Alapja összetört homokkővel és cserépdarabokkal volt kirakva. A tűzhely átmérője 175 cm. Tapasztása teljesen hiányzott.

A T_{45} (70. és 71. kép) a T_{44} -től DNy-ra, az őstalaj fellett 70 cm. magasságban épült. Széle össze volt forgatva. Középső részén jól kiégett tapasztása is megmaradt. A tapasztás alatti agyagfeltöltésbe 5—10 cm. átmérőjű kavicsok voltak beágyazva. Alakja ellipszis, melynek hossz-tengelye 210 cm., rövid tengelye 130 cm. hosszúságú.

A T_{30} tűzhely (70. és 71. kép) kétszer volt megújítva. A felső tapasztás az őstalaj felett 60 cm. magasságú. Alakja ellipszis, melynek hossza 150 cm., szélessége 100 cm. A két tapasztás közti kiégett agyagfeltöltésben 2—3 cm. vastagságú kavicsréteg volt elterítve. Az alsó tapasztás alatti 15 cm. vastag agyagfeltöltésben sem kavicsok, sem cserépdarabok nem voltak.

A rétegek települése szempontjából van jelentősége a T_2 jegyű, 110 cm. átmérőjű és 40 cm. magasságú konyhahulladék-halomnak, melyet a T_4 -től É-ra a külső és belső sánctöltés közti területen találunk. Anyagát középen felfelé domborodó, egyenetlen rétegben elterült kagylóhéj, feltört csont, holtészén, hamú és hordott sárga agyag alkotja. A megégett kagylóhéj a többi rétegtől helyenként mint fehér színű messzes réteg vált el.

VIII. Az őstalaj felülete. Erődítések.

Az őstalaj anyaga sárga agyag, melybe szabálytalan alakú mészkonkréciók vannak beágyazva. Finom erekben és csomócskákban helyenként limonit-kiválásokat is lehet megfigyelni. Felülete a feltárt területen mindenütt el van egyengetve. Emiatt a település előtt ősi humusznak sehol sincs nyoma. A talaj elegyengetésénél alkalmazkodtak a hegy felszínének eredeti alakulásához. Az őstalaj felülete a hegy felsíkján vízszintes. Az É-felőli nagyobb lejtősödés a 78. képen B alatt látható keresztmetszet szerint a XVI vonalában kezdődik. A lejtő síkja a vízszintes síkkal átlagosan 14°-os szöveget zár be. A feltárás Ny-i részében, az L_1 és L_2 területén, az elegyengetett föld felületnek DNy—ÉK-i irányban haladó, 25—30 cm. magasságú terrászos emelkedése is van (36. és 51. kép). Az őstalajban bemélyedő cölöpüreges és nagyobb üregek vízszintes helyzetéről a 70. képen látható alaprajzot állítottam össze. Az üregek függőleges kiterjedéséről a megfelelő metszetek nyújtanak felvilágosítást. Az L_1 lakóház alatti őstalaj felületét a 74. és 75., az L_3 alatti őstalaj felületét pedig a 73. képen fényképfelvételben is bemutatom. Az illető lakóházak leírásánál már megemlékeztem róluk. Ott volt szó az őstalajba bemélyedő üregekről is, melyek közül a H_9 a 31. képen, a H_1 , H_4 , H_2 , H_3 , a 35., 49. és 51. képen, a H_5 , H_6 a 69. képen, a H_8 és H_{19} a 68. képen is fel van tüntetve. Eredeti rendeltetésük felől alig tudunk valamit s e tekintetben csak akkor lehetünk tájékozódva, ha a szomszédos területek is fel lesznek tárva.

A többiektől eltérő szerkezete van a H₁₉ üregnek. Épen szerkezete alapján rendeltetését is nagy valószínűséggel meg tudjuk határozni. A 68. képen látható metszete szerint az őstalaj alatti mélysége 185 cm., felette az alsó terramare 65 cm. vastag. Függőleges kiterjedésben három tagozata van. 75 cm. magasságú, harangalakú alsó tagozata ellipszis-alapon nyugszik, melynek kisebbik átmérője 125 cm., a nagyobbik 155 cm. hosszúságú. 75 cm.-re összeszűkülő és 30 cm. magasságú középső tagozata hengeres. Felső része szintén harangalakú, melynek 125 cm. átmérőjű száda felfelé néz. Ennek a tagnak a magassága 80 cm. Ahol

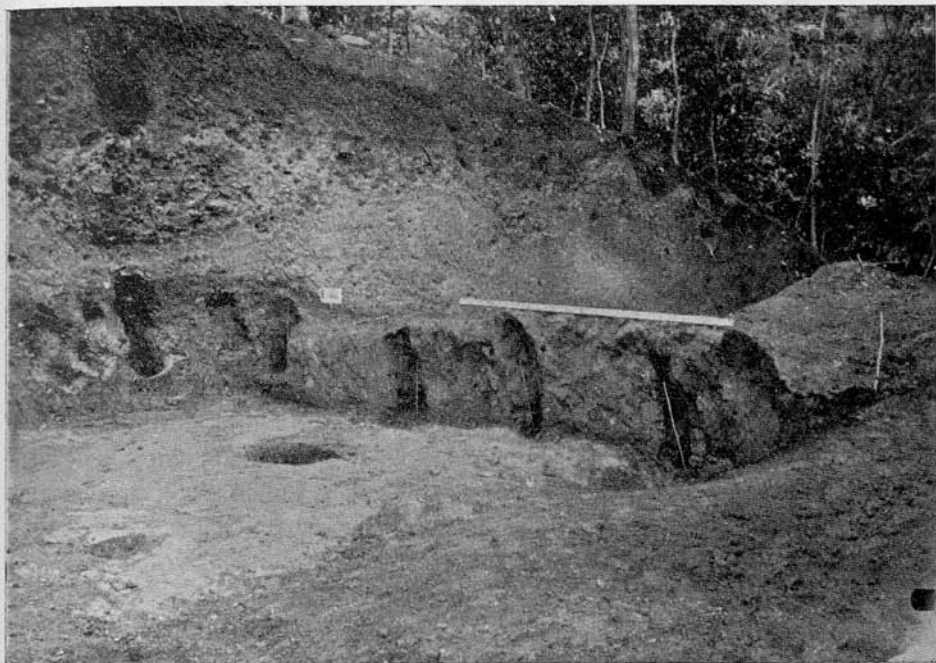
75. kép. Az L₁ lakóház alatti őstalaj felülete cölöpüregekkel. É—K-felől.

Fig. 75. La surface de la terre primitive sous l'habitation L₁, avec des creux de pilotis. De N—E.

a középső rész a felső tagozatba átmegy, az üregnek köröskörül párkányszerű széle van, melyre az alsó üreg elzárása céljából vízszintes gerendák vagy deszkák voltak fektethetők. Ha erre az elzáró padozatra földet hánytak, az alsó üreg teljesen meg volt védve. Figyelembe véve az üreg nagyobb mélységét és leírt szerkezetét, valószínűnek tartom, hogy a település első idejében ez az üreg pincét helyettesítő verem volt, melybe élelmi szereket és féltettebb holmikat helyeztek el.

Az ásatás első két évében feltárt területen a 70. képen G₁, G₂, G₃ és G₄-gyel megjelölt helyen 24 m. hosszúságban az őstalaj felületén kettesével, hármassával és négyesével egymás mellett feküdt hosszanti

gerendák nyomait állapítottam meg. Magából a gerendák anyagából nem maradt meg semmi, csupán a gerendák helyén az őszagyagból kivált rendkívül apró szemű limonitos kiválás jelezte a gerendák helyét és haladási irányát. A limonitos kiválások felett közvetlenül 8—10 cm. vastagságban szén-darabocskákkal telített sárga színű agyag terült el. Erre telepedett az alsó terramare. Hogy milyen vegyi átalakulás eredményeképpen jött létre ez a limonitos lerakódás, nem tudjuk megállapítani. Feltűnő, hogy a legnagyobb körültekintéssel végzett kutatások mellett

76. kép. Sántöltés részlete cölöpüregekkel a telep É-i szélén. D—K-ről.

Fig. 76. Partie d'une digue de fossé avec des creux de pilotis au bord du N de la station. Vue de S—E.

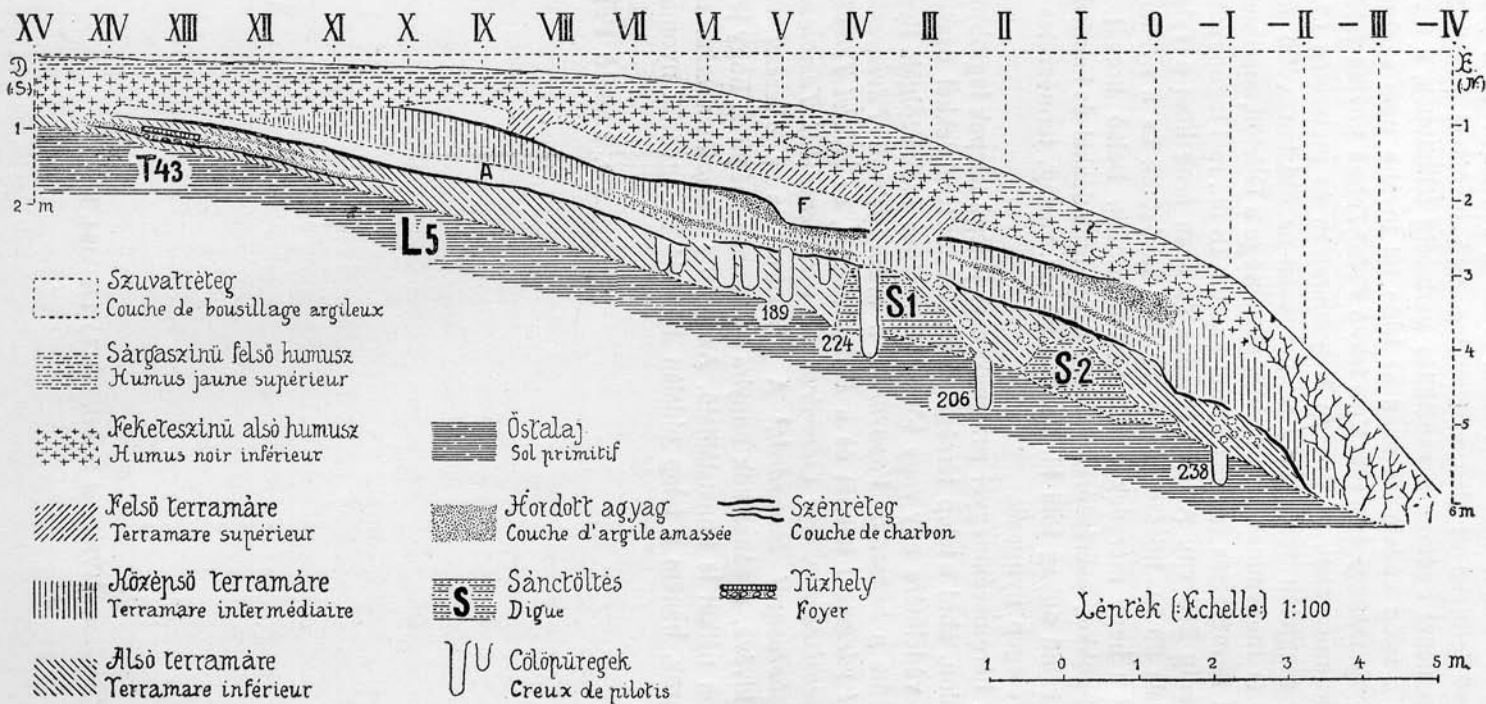
is, csak az alaprajzon megjelölt területen találtuk meg, pedig Ny-ra is és K-re is tovább kellett terjednie. Az a terület, melyen ezeket a gerendanyomokat konstatáltuk, az 1907. évi ásatások alkalmával az őstalajig nem volt lefejtve. Felette mintegy 40—50 cm. vastagságú terramare-réteg maradt. Bizonyára a téli fagynak is volt része benne, hogy az 1908. évi ásatások alkalmával az agyag felülete a limonitos kiválások síkjában vízszintes irányban könnyen szétválhatott. Ugyanilyen vegyi átalakulás eredményeképpen, ugyanebben a nivóban jöttek létre a 72. képen látható ágfónásnak finom lenyomatai is. Az ágak alatt az egyik hosszanti geren-

dának a vége Játszott (72. kép). Az a terület, melyen ilyen ágfonások mutatkoztak, a T₅ környékén, a 0 és -6 fm. közt 140—160 cm. szélességben mintegy 10 □ m. terjedelmű. A legvastagabb ág 3 cm. vastag, a gerenda szélessége pedig 18 cm.

Hogy ezeknek a hosszanti gerendáknak és a rajtuk nyugvó vízszintes helyzetű ágfonásnak mi volt a rendeltetése, nehezen állapítható meg. Feltárásuk idején arra gondoltam, hogy agyagréteggel borított ágfonásos ház-padlóval van dolgunk. Amikor később, közvetlenül a gerendasor mellett, a telepet É-ről védő sáncgyűrűket is megtaláltam, az lett valószínűvé, hogy az ágfonás és a gerendák is, mint a védőművek alkotó részei, kerítés gyanánt eredetileg a sáncöltés cölöpeire voltak ráerősítve s később innen lezuhanva jutottak mai helyzetükbe.

A telepet É-ről védő kettős *sáncgyűrűt* a belső és külső sáncöltés s a kettő közötti sáncárok alkotja. A 70. képen a belső és a külső sáncöltés gerince szaggatott vonallal van megjelölve. A belső sáncöltés gerincvonalában húzódik végig az erődítéshez tartozó legbelső cölöpsor, melyből a 26, 198, 196 és 192 sz. cölöpök ürege a töltés metszetével együtt a 76. képen látható. A kép közepén levő nagyobb üreg az alaprajzon a 194 számmal van megjelölve (70. kép). A 27-ik cölöptől kezdve a 37-ik cölöpig 15 m. hosszúságban s tovább K-felé egészen a 265 sz. cölöpüregig a sáncgyűrűknek és a hozzá tartozó cölöpüregeknek a helyzetét, a rajtok nyugvó leomlott földtömegek miatt, csupán É—D-i irányú kutató árkokkal állapítottam meg s csak azokat a cölöpöket számoztam meg, melyek a kutató árok területére estek (37, 31, 32, 41). A 265-ik cölöptől kezdve a feltárás K-i széléig a sáncöltések és a sáncárok feletti rétegek teljesen le voltak fejtve. A második cölöpsor a feltárás Ny-i szakaszában a sáncárok fenekén (206, 205, 220, 201), a K-i részen a külső sáncöltés gerincén húzódik végig. Utóbbi helyen úgy tűnik fel, mintha a cölöpök kívül-belül párosával egy kissé eltolva, egymással szemben volnának elhelyezve (271 és 272, 274 és 273, 268 és 264). A harmadik cölöpsor a külső sáncöltésen kívül eső területen fekszik (238, 239, 240). A feltárás K-i szakaszában ezeknek megfelelő helyzetű a 268 sz. cölöp ürege. A belső sáncgyűrűn belül fekvő 194 sz. nagyobb üregnek, valamint a 48 sz. cölöpüregnek is szintén az erődítésben lehetett valami szerepe. A belső és külső sáncöltés gerince közt a távolság 160—280 cm. Az őstalaj színe felett a töltés mai legnagyobb magassága a belső sáncöltésnél 110 cm, a külső sáncöltésnél 70 cm. A 77. képen S₁ és S₂, a 78. képen a B) alatti metszeten S betűvel megjelölt sáncöltések anyaga szén-szemcsékkel telített sárga agyag, melyet a föld színének az első település idején végzett elegyengetéséből nyertek. A töltés alatt vékony szénréteg jelzi az őstalaj eredeti felületét. Mindkét metszetről kitűnik az

Az őstelep függőleges metszete É-D-i irányban a 23 vonalában
 Coupe verticale de la station primitive dans la direction N.-S., dans la ligne 23

ASATÁSOK AZ ERŐSDI ŐSTELEPEEN

77. kép. — Fig. 77.

is, hogy — amint már említettem is — a sáncárkot és a sáncgyűrűn belől eső területet az alsó szuvatréteg alsó nivójával jelzett település előtt szeméttel egészen a sáncöltés gerincéig feltöltötték, s így a sáncgyűrűk a telep védelmére ezen az időn túl tovább nem szolgáltak.

A *Tyiszkhegy* és a tőle K-re fekvő *Felső-Tyiszk* közötti földnyakon, a mai humusz alatt, az őstelep helyszínrajzán és metszetén (3. kép) S betűvel megjelölt területen a telepet ezen az oldalon védő *nyakárok* nyomai is megvannak. A nyakárok szélessége a D-felőli, martomlás útján létrejött természetes feltárás adatai szerint 18 m., mai legnagyobb mélysége pedig 210 cm. A telep fensíkja és ezen árok közt a Tyiszk-hegy K-i oldala 25 m. hosszúságban 10 m.-t lejtősödik és a nyakárok közvetlenül a hegy meredek oldala alatt kezdődik. Belső üregét szénnel, szuvatrögökkel, cseréptöredékekkel, csont-hulladékkal és hamúval telített barnás színű agyag tölti ki. Feneke 60 cm. vastag, természetes fekvésű kavics-rétegen nyugszik.

A háromszékmegyei praemykenaei jellegű telepek legtöbbször azon az oldalon, ahol a telep térsége a szomszédos területekkel összefüggött, a telep védelmére egy vagy több mesterséges árok szolgált. Ilyen nyakárok védte a *bükszádi Vápavárát*, a *málnásfürdői Füvenyestetőt*, az *oltszemi vármegei* telepet és a *Leánykavárát*, az *étfalvi Templomdombot*, a *sepsiszentgyörgyi Gémvárát*, az *alsócsernátoni Templomdombot* és a *kisborosnyói Borzvárat*.¹ A *gémvárakat* és az *oltszemi vármegei* telepet kivéve, a sáncárkok annyira be vannak mélyítve, hogy jelenlétük feltárások nélkül is konstatálható. Az *étfalvi Templomdombon* nemcsak a nyakárok, hanem a telep oldalán húzódó sáncgyűrűk nyomai is látszanak.

Dr. László Ferenc.

¹ *Dolgozatok—Travaux* II. évi. (1912.) 176—184. 1.

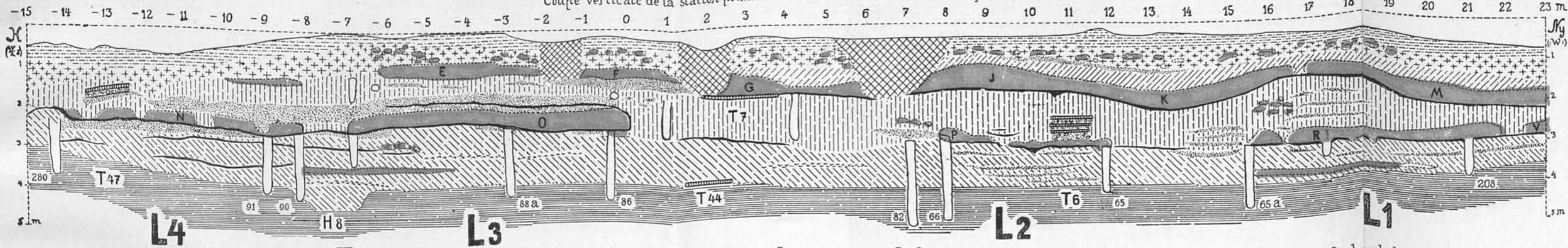
Dr. LÁSZLÓ F.

ERŐSDI ÁSATÁSOK

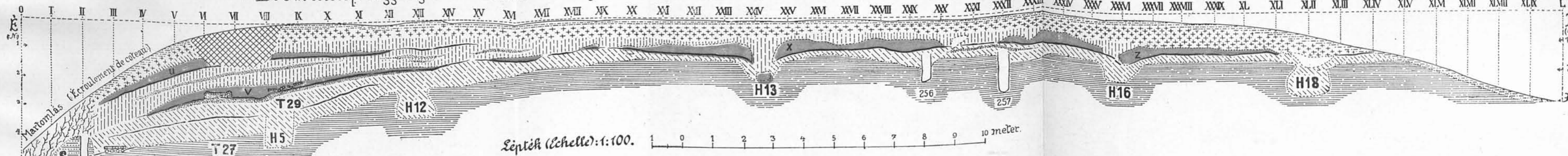
(FOUILLES DE ERŐSD)

A. Az őstelep függőleges metszete K-Ny-i irányban a VII. vonalában

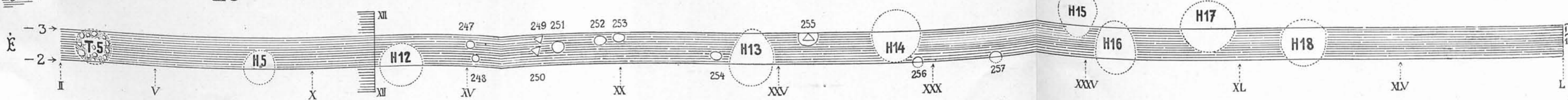
Coupe verticale de la station primitive dans la direction E-W, dans la ligne VII.

B. Az őstelep függőleges metszete É-D-i irányban -2 vonalában (Coupe verticale de la station primitive dans la direction N-S, dans la ligne -2)

C. A-2 és -3 közti kutatóárok alaprajza az őstalaj felületén (Plan du fossé de recherche à la surface du sol primitif, entre -2. et -3.)

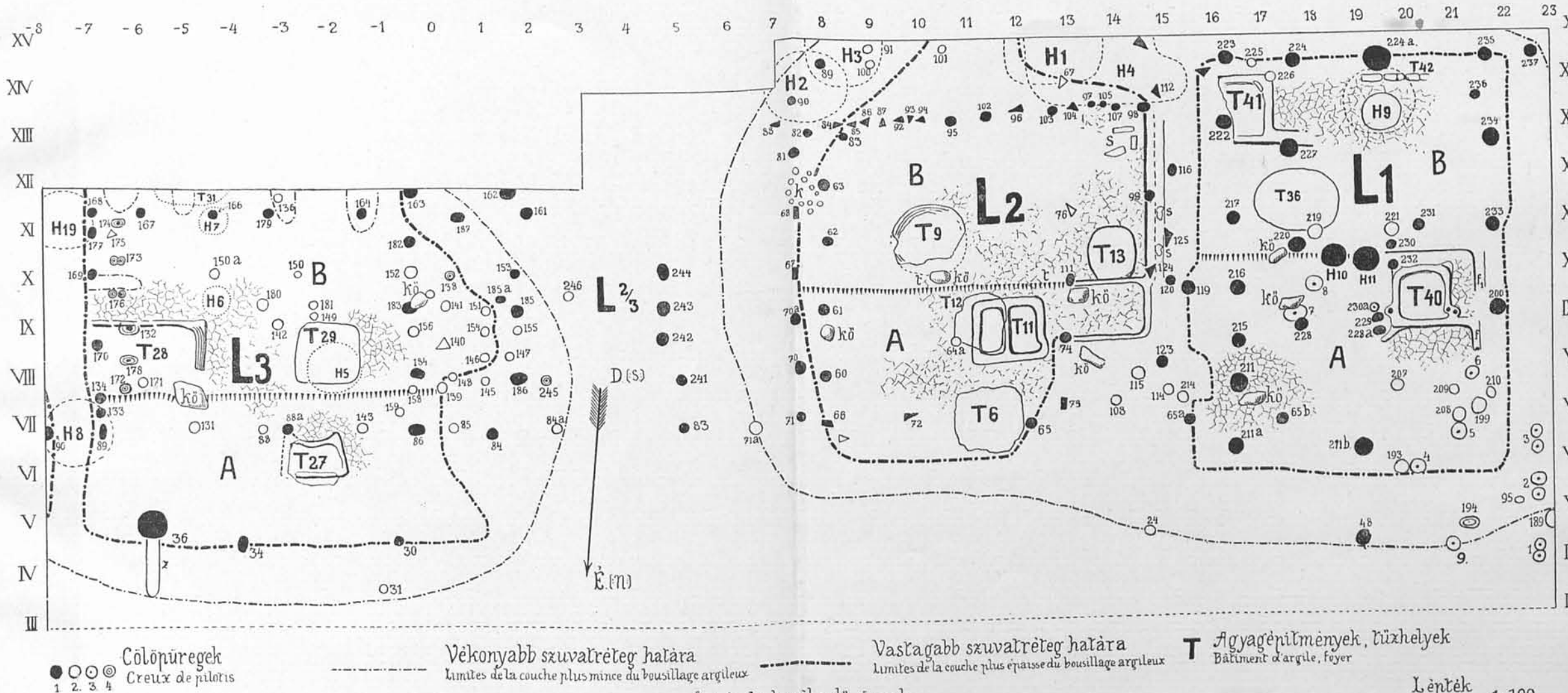

Dr LÁSZLÓ F.

ERŐSDI ÁSATÁSOK (FOUILLES DE ERŐSD)

Az alsó szuvaltréteghez tartozó lakoházak alaprajza (L1, L2, L3)

Plan des maisons (L1, L2, L3) appartenant à la couche inférieure de bousillage argileux

● ○ ○ ○ ●
1 2 3 4
Cölöpüregek
Creux de pilotis

Vékonyabb szuvaltréteg határa
Limites de la couche plus mince du bousillage argileux

- - -
Vastagabb szuvaltréteg határa
Limites de la couche plus épaisse du bousillage argileux

T
Agyagépítmények, tűzhelyek
Bâtimens d'argile, foyer

H
Östalajba bemélyedő üregek
Creux enfoncés dans le sol primitif

Lépték
Echelle 1:100

79. kép. — Fig. 79.

